

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI
TƏHSİL NAZİRLİYİ**

Jurnal 1970-ci ildən nəşr olunur.
2006, № 3 (176)

**İBTİDAI MƏKTƏB
VƏ
MƏKTƏBƏQƏDƏR
TƏRBİYƏ**

(Elmi-metodik jurnal)

3
2006

Baş redaktor: prof. Y.Ş.Kərimov

Redaksiya heyəti:

- Arif Muradov** – *Təhsil Nazirliyi şəhərlər üzrə ümumi təhsil və məktəbəqədər tərbiyə şöbəsinin müdiri*
- Nurlana Əliyeva** – *Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Kollecinin direktoru, filologiya elmləri doktoru*
- Ağahüseyn Həsənov** – *Bakı Məktəbəqədər Pedaqoji Texnikumunun direktoru, pedaqoji elmlər doktoru*
- Vidadi Xəlilov** – *Təhsil Problemləri İnstitutunun şöbə müdiri, pedaqoji elmlər doktoru, professor*
- Əlövsət Osmanlı** – *«Pedaqogika» nəşriyyatının direktoru, fizika-riyaziyyat elmləri namizədi*
- Seyidağa Həmidov** – *ADPU-nun kafedra müdiri, pedaqoji elmlər doktoru, professor*
- Atəş Abdullayev** – *AMİ-nin prorektoru, pedaqoji elmlər namizədi*
- Oqtay Rəcəbov** – *Təhsil Problemləri İnstitutunun əməkdaşı, pedaqoji elmlər doktoru*
- Ramiz Əliyev** – *Təhsil Problemləri İnstitutunun şöbə müdiri, psixologiya elmləri doktoru*
- Akif Əliyev** – *Təhsil Nazirliyi təhsilin idarə olunmasının məlumat sistemləri şöbəsinin məsləhətçisi*
- Nərminə Alnagiyeva** – *Təhsil Nazirliyinin şəhərlər üzrə ümumi təhsil və məktəbəqədər tərbiyə şöbəsinin böyük məsləhətçisi*
- Həqiqət Hacıyeva** – *ADPU-nun dosenti*
- Zemfira Əsədova** – *Bakının Nizami rayonundakı 175 nömrəli körpələr evi-uşaq bağçasının müdiri*
- Esmira Ağayeva** – *İ.Əfəndiyev adına Elitar Gimnaziyanın direktor müavini*
- Sevda Abbasova** – *Pedaqoji elmlər namizədi, dosent*
(*məsul katib*)

Yığılmağa verilmiş: 01.07.2006. Çapa imzalanmış 01.08.2006

Kağız formatı: 70x100 1/16. Şərti çap vərəqi 6,0

Sifariş № 14. Tiraژی 1000. Qiyməti 2 manat.

Redaksiyanın ünvanı: AZ1010, Bakı, Azərbaycan prospekti, 40. Tel:493-84-41

«Nasir» nəşriyyatında hazır diapozitivlərdən çap olunmuşdur.

Ünvan: A.Tağızadə 13, tel: 431-11-00

BU NÖMRƏDƏ

Savad təlimi milli kərrikulum fonunda	4
<i>Məktəbəqədər tərbiyə və təlim</i>	11
<i>Süleymanov A. Kənd şəraitində məktəbəqədər təhsilin xüsusiyyətləri</i>	11
Natural ədədlər haqqında ilkin təsəvvürlərin formalaşdırılması... <i>Cəfərova L.</i>	14
<i>Mirzəzadə R.</i> Uşaq bağçasında təbiət guşəsinin təşkili	21
<i>Səlimxanova X.</i> Kiçik qrupda ətraf aləmlə tanışlıq üzrə məşğələlər	23
<i>Zülfüqarova B.</i> Fiziki mədəniyyət sahəsində pedaqoji və tibb işçilərinin birgə işi	30
<i>Baxışova Ş.</i> Kiçikyaşlı uşaqlara islam dəyərlərinin aşılınması üzrə işin imkanları	33
<i>Fənlərin tədrisi və qabaqcıl təcrübə</i>	38
<i>Məmmədova K.</i> Azərbaycan dili dərslərində şagirdlərin tədqiqatçılıq bacarıqlarının inkişaf etdirilməsi	38
<i>Məcidova A.</i> Zaman anlayışının verilməsi yolları.....	41
<i>Nadirova İ.</i> Naturadan rəsmin pedaqoji əsasları	48
<i>Seyidzadə B.</i> İbtidai siniflərdə əmək tərbiyəsinin əhəmiyyəti	52
<i>İsmayilzadə N.</i> İbtidai təhsil və kompyuter texnologiyaları	55
<i>Axundova S.</i> «Həyat bilgisi»nin digər fənlərlə əlaqəli tədrisi	58
<i>Abbasova G.</i> Düzgün ümumiləşdirmə genəllizasiyanı aradan qaldıran vasitə kimi	61
<i>Tərbiyə məsələləri</i>	65
<i>Abdullayeva S., Məmmədova A.</i> Məktəb ənənələri və şagirdlərin mənəvi tərbiyəsi	65
<i>Əliyeva S.</i> Cəmiyyət və tərbiyə	68
<i>Psixologiya və defektologiya</i>	71
<i>Əliyev R.</i> Şagird şəxsiyyətinin formalaşmasının sosial-psixoloji əsaslar	71
<i>Aslanova Z., İbrahimov C.</i> Yeni pedaqoji təfəkkür və ona psixoloji yanaşmanın əsasları	81
<i>Əliyeva A.</i> Şagirdlərin şifahi nitq nöqsanlarının xüsusiyyətləri.....	82
<i>Sağlamlıq və gigiyena</i>	85
<i>İsmayilova Z.</i> İnternat məktəbdə şagirdlərin sağlamlığı və qidalanmalarının vəziyyəti.....	85
<i>Tənqid və bibliografiya</i>	88
<i>Məmmədova E.</i> Riyaziyyat dərsliklərinin inkişaf yolu	88
<i>Bizim iş yoldaşlarımız</i>	
Yaradıcı alim bacarıqlı naşir	96

SAVAD TƏLİMİ MİLLİ KURRİKULUM FONUNDA

Savad təlimi təhsilin başlanğıcı və əsasıdır. Məhz təlimin bu mərhələsi uşağın gözünü həyata açır. Bu dövrdə uşaq ilkin oxu və yazı texnikasına yiyələnir, ilkin oxu və yazı vərdişləri qazanır. Təsadüfi deyildir ki, geniş mənada "savadlı adam" ifadəsi öz bünövrəsini buradan alır, bu mənəbdən qidalanır. Məhz buna görə bilən də, bilməyən də, başı çıxan da çıxmayan da "canıyananlıq" göstərir, savad təlimindən onu reallaşdırmağa xidmət edən "Əlifba" dərslindən söz açır.

Adətən, savad təlimi dilimizin əlifbasında olan 32 hərfi tanımaq, onların köməyi ilə oxumağı və yazmağı öyrənmək kimi başa düşülür. Bu dövrün başqa vəzifələri haqqında ana dilinin tədrisinin başlıca prinsipinin nitq inkişafı olmasından dəfələrlə yazılmasına baxmayaraq, həmin yazıları oxuyan və oxumayanların hamısı, demək olar ki, yuxarıda deyilən qənaətdədir. Yaddan çıxarırlar ki, savad təliminə kommunikativ- idraki əsasda baxılmalıdır.

Bu gün təhsil islahatının bəzi uğurları göz qabağındadır. Hər şeydən əvvəl, təhsilin məzmununa yeni baxış, təlim prosesinin quruluşuna, təlim metodlarına yeni yanaşma özünü göstərir. Yeni pedaqoji texnologiyalar, alternativ metodlar indiyədək etibarlı saydığımız hər şeyi süzgəcdən keçirməyi tələb edir. Bu, təhsilin şəxsiyyətyönümlü təşkili, orta məktəb məzunlarının həyatı bacarıqlara yiyələnmələri, müstəqil fəaliyyətə hazır olmaları tələbindən irəli gəlir.

Deməli, yüksək səviyyədə nəzəri biliklərə yiyələnmiş şəxslər deyil, öyrəndiklərini tətbiq etməyi bacaran şəxslərin yetişdirilməsi ön plana çəkilməlidir. Qərbdən gələn bu "ideya" bəzən bir qədər bayağı şəkildə ifadə olunur: "İndi bilik yox, bacarıq lazımdır", "İndi bilikli deyil, bacarıqlı adamlar yetişdirməliyik. Gənclərin bacarıqlı, müstəqil fəaliyyətə hazır olmalarını tələb etməkdən irəli gələn həmin düşüncə tərzii nöqsanlıdır. Hər bir sahədə bilik olmadan bacarığa yiyələnməyin mümkünlüyünü qəbul etmək məntiqsizlikdir. Doğrudur, məktəbin olmadığı dövrdə, yaxud keçən əsrin əvvəllərində müxtəlif peşələri yaşılardan öyrənərdilər. Hazırkı dövrdə isə çox mürəkkəb peşələrə sahib olmaq, yeni həyatın qurucularından biri kimi fəaliyyət göstərmək üçün hər bir gəncin xeyli nəzəri məlumata yiyələnməsi vacibdir. Məlumdur ki, həyat bacarıqları bəzən təlim bacarıqlarından fərqlənir. Əgər fizika dərslərində qazanılmış bilikləri tətbiq etmə üzrə təcrübələr bəzən həyatda da kara gəlir, onlar mantyor, radio təmirçisi və s. kimi işləyə bilirlərsə, tarix dərslərində qazanılmış bacarıqlardan nə vaxt harada istifadə olunacağı məlum deyil. Bütün bunlar düşünməyi, ayrı-ayrı fənlər üzrə təlimin məzmununu dəqiq müəyyənləşdirməyi, şagirdlərin qazanmaları olduqları bacarıqların dairəsini dəqiq vermək tələbini qarşıya qoyur.

Bu baxımdan müasir şəraitdə savad təliminə verilən tələbləri nəzərdən keçirək. İndiki şəraitdə ana dili təlimi uşağın marağını və tələbini təmin edən, Azərbaycan xalqının mədəni-əxlaqi dəyərləri ilə təmasda olmağa qabil, yüksək nitq ünsiyyəti formalaşdıran, yaradıcı qabiliyyəti inkişaf etdirən.

onun düşünmək və müstəqil fəaliyyət göstərmək cəhdini təmin edən humanist məktəbin yaranmasına cavab verməlidir.

Bu məqsədi həyata keçirmək cəhdi savad təliminin kommunikativ-idraki əsasda yeni sistemini yaratmağı, Azərbaycan dilini kommunikativ yönümlü əsasda öyrətməyi təmin edir.

Savad təlimi kursunun və təlim metodikasının məzmunu aşağıdakı vəzifələrin həllinə istiqamətlənir:

- məktəblilərin bütün növ nitq fəaliyyətini inkişaf etdirmək: eşitmək və danışmaq, oxumaq və yazmaq və oxumaq, həmçinin müxtəlif ünsiyyət situasiyalarında doğma dildən müstəqil istifadə etmək;

- dilin sadə struktur-semantik modellərdən istifadə əsasında, ünsiyyətin və ətraf aləmin dərk olunmasının mühüm vasitəsi kimi kommunikativ-əhəmiyyətli situasiya, müxtəlif üslubi və funksional istiqamətdə mətnlərin şüurlu mənimsənilməsini təmin etmək;

- mətn və kitabla iş üçün zəruri ümumtədris bacarıq və vərdişlərini formalaşdırmaq (mətnin başlıca fikrini formalaşdırmaq, onda istinad sözlərini tapmaq, mətnin məna hissəsini görmək və s.);

- şagirdlərin kommunikativ nitq bacarıqlarının və ədəbi-yaradıcı qabiliyyətinin inkişafı ilə Azərbaycan dili təliminin yeni sisteminin, onlarda mənəvi-əxlaqi dəyərlərin tərbiyəsi ilə qarşılıqlı əlaqəsini təmin etmək;

- şagirdlərin bədii-obrazlı və məntiqi təfəkkürünü inkişaf etdirmək, ünsiyyətin, nitq mədəniyyətinin insanın ümumi mədəniyyətinin ayrılmaz hissəsi olduğunu aşılamaq.

Savad təlimi yeni sistemdə şərti və real olmaqla müxtəlif ünsiyyət situasiyasından başlanır. Bu situasiya I sinif şagirdlərinin kommunikativ nitq qabiliyyətinin inkişafı üçün daha əlverişli şərait yaradır, dilin ən mühüm ünsiyyət vasitəsi, kimi, insanların fikri və mənəvi fəaliyyətinin ən vacib aləti kimi dərk edilməsinə kömək göstərir. Məhz ünsiyyət situasiyasında birincilər ilk dəfə dil həqiqətlərini söz, cümlə və mətn vasitəsilə dərk etməyə başlayırlar.

Yeni təlim sistemində sözlə iş əvvəllər qəbul olunmuş yanaşmadan fərqlənir. İndi sözlə dilin məzmun (məna) planı və ifadə planı (fonetik forma) olan bütövlükdə vahidi, mürəkkəb dil işarəsi kimi baxılır.

Sözün "quruluşunun" dərk edilməsində mənası ilə səslənməsi arasında qarşılıqlı əlaqənin uşağa başa salınmasında onun sadə struktur-semantik modeli kömək göstərir.

Savad təlimi dövründə dilin öyrənilməsi leksikadan, uşaqlar tərəfindən sözün mənasının, onların qavrayışına uyğun nominativ (adlı) funksiyasının başa düşülməsindən başlayır. Ünsiyyət situasiyasından, leksikadan fonetika və qrammatikaya təbii keçid təmin olunur.

Əsasında təhlil-tərkib metodunun müasir variantı dayanan oxu və yazı təlimi şifahi nitq inkişafı ilə paralel gedir. Nə qədər ki, yeni savad təlimi sistemi ilk dəfə yazılı nitqin (əvvəllər jestlər, rəsmlər, müxtəlif növ yazılı işarələr şəklində) öyrənilməsini irəli sürür, əlifbanın qarşı-qarşıya olan həriflərində yazılı nitqə qədərki fraqmentlər, onun mədəni-tarixi aspektini

oxumağı və yazının sadə vərdişlər kimi deyil, həqiqi yazılı nitq kimi öyrədilməsinə imkan verir. Bunun zəruriliyini məşhur psixoloq L.S.Viqotski dəfələrlə bəyan etmişdir.

Yeni savad təlimi sistemi üç əsas prinsipə istinad edir: kommunikativ, idraki və semiotik (işarəli). Dilin öyrənilməsi dilin işarə təbiətini açan, uşağın inkişafetdirici kommunikativ-idraki fəaliyyəti kimi təşkil olunur. O, açıq.

1. Kursun kommunikativ istiqamətliliyini təmin edir:

- dilin əsas funksiyasının realizə edilməsi – ünsiyyət vasitəsi olması;
- ünsiyyət situasiyasında nitqi adekvat qavramaq, öz dediklərini düzgün qurmaq, ünsiyyət situasiyasından asılı olaraq ona nəzarət etmək və onu korrektə etmək, bələdləşmə bacarığının formalaşdırılması; ünsiyyətin müxtəlif sistemi ilə tanışlıq, arasında dil başlıca, lakin vahid olmayan ünsiyyət vasitəsidir;

- ilkin oxu və yazının yazılı nitqin növü kimi, lakin yalnız ən sadə olmayan vərdişlər kimi formalaşdırılması;

- təlim sistemində "mətn" anlayışının daxil edilməsinə nitq fəaliyyətinin məhsulu kimi baxılması. Bu anlayış bütün nitq bacarıq və vərdişlərinin inteqrasiyasını, uşaqların müxtəlif üslubi istiqamətlərdə şəxsi məntələr yaratmaları istiqamətində məqsədyönlü işi təmin edir. Dilin kommunikativ-nitq situasiyasında mətn əsasında öyrənilməsi dilin öyrənilməsində motivasiyanı gücləndirir, onun şüurluluğunu və şəxsi məntələr yaradılmasına marağı gücləndirir. "Kommunikasiya" anlayışından bu sözün geniş mənasında və "məlumat" kimi, "ünsiyyət" kimi işlənən yeni sistem dialoq əsasında tədris prosesinin təşkilinə əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərir. Bu işə uşaqlar və yaşlıların ünsiyyət üslubunun demokratik üslubunun inkişafını təmin edir. Ünsiyyət vasitəsilə təlim, oxu dərslərini qurmağa imkan verir: oxucunun yazıçı ilə dialoqu şəklində, uşaqların kitabla ünsiyyəti kimi, uşağın ətraf aləmlə şərti ünsiyyəti kimi.

2. Kursun idrak yönümü təmin edir:

- dilin insanın digər mühüm funksiyası – inikas funksiyası, idrak funksiyasını yerinə yetirən ən mühüm idrak aləti kimi mənimsənilməsi;

- şagirdlərin obrazlı və məntiqli təfəkkürə, intuisiya və mücərrəd təfəkkürün ahəngdar inkişafına istinad edən dil təfəkkürünün formalaşması;

- dilin öz inkişafında ünsiyyətin şifahi formasından yazılı formasına, jestdən, rəsmlərdən, şəkillərdən hərfi yazıyadək bir neçə mərhələ keçən mədəni-tarixi proses kimi öyrənilməsi;

- əsas dil anlayışlarını illüstrativ-obrazlı əsasda uşağın idrak fəaliyyətinin mərhələlərini hesaba almaqla – əyani-praktik və obrazlı simvolik səviyyədə materialın mücərrəd məntiqli anlayış səviyyəsində dilin mənimsənilməsi.

Göstərilən prinsiplərdən təlimdə istifadə etmək dili məzmunundan (leksik-semantik cəhətdən) mənimsənilməsinə formaya (müjərrəd, formal-qrammatik aspektdə) görə mənimsəməyə keçirməyə imkan verir. Başqa sözlə, "leksikadan qrammatikaya", "fonetikadan qrammatikaya" istiqamətində təbii keçməyi, sözün leksik və qrammatik mənasının başa düşülməsini təmin edir.

Kursun idrak istiqamətinin məhsuldarlığı nəticəsində təlim nitqin məna-
sından onun ifadə formasına istiqamətində qurulur, məzmun və forma cəhətdən
istifadə xüsusiyyətinə əsaslanır. Nə qədər ki, aləmin təfəkkürdə əksolunma
prosesi mahiyyət və mənadan keçir, bizim nöqtəyi-nəzərimizdən uşaqların dil və
təfəkkürünün inkişafı sözlərin formalarının (fonetik, qrammatik) öyrənilmə-
sində deyil, uşağın nitqin forma və məzmununu başa düşmək və ahəngdar şəkil-
də birləşdirmək, onun mənasını müxtəlif formalarda yenidən hasil etmək bacarı-
ğından onun müxtəlif formalarda ümumi mahiyyəti görmək bacarığından keçir.

Məlumdur ki, dilin tədrisi onun bütün tərəflərinin ahəngdar başa düşül-
məsinə, dilin məntiqinin və onun formalarının uşaqlarda semantik təfəkkür-
ünün inkişafı ilə düşünülmüş şəkildə birləşdirilməsinə əsaslanır.

Nə qədər ki, bizim təfəkkürümüzdə həyatın əksi prosesində obrazların,
təsvirlərin formaları və modellər (obrazlı, simvolik, işarəli) tətbiq olunur,
dilin təliminin məzmununa semiotika (işarə əşyaları haqqında elm) baxımın-
dan yanaşmaq zərurəti qarşıya çıxır.

3. Dilin təlimində semiotik prinsiplərdən istifadə imkan verir:

- dili xüsusi növ işarələr sistemi kimi açmaq;
- dil işarələrinin özünəməxsus xüsusiyyətlərini dərk etmək (onların sırasına
gəlməsi olduğu kimi, hərfləri, fonemləri deyil, yalnız ikicəhətli dil vahidlərini –
söz, morfem və b. daxil etmək).

Anlamaq ki: a) işarənin məzmunu – əşya və varlığın hadisələrinin ümumiləş-
dirilmiş (sxematikləşdirilmiş) əksidir, onun forması isə insanların şüurunda yalnız
onun köməkçisidir; b) dil işarəsinin məzmunu, onun mahiyyəti sözün leksik
mənasını tapır; c) işarənin və onun forması arasında əlaqə şərtidir; ç) işarənin
formasının qiyməti (səslənən və yazılmış) əgər işarənin məzmunu ilə bağlıdırsa,
işarənin qiyməti məna kəsb edir; d) çıxış anlayışı və münasibətləri ayırmaq uşağa
dilin mənasına daxil olmağa imkan verir: işarə – mənadır, məna – səslənmə (məz-
mun – forma); e) uşaqları müxtəlif işarələr sistemi və ünsiyyət vasitələri ilə tanış
etmək: mimikalar və jestlər (ünsiyyətin çox qədim növlərindən biri kimi şifahi
nitqi müşayiət etmək), incəsənətin dili ilə, signal nişanları, simvol nişanları və s.

Semiotik prinsipin həyata keçirilməsi real və şərti əlaqə quruluşu ilə əlaqə-
li deyil, dərək olunması üçün şərait yaranır. Bu, təfəkkür və dilin əlaqəsini düzgün
başa düşmək üçün insanın hərtərəfli inkişafına təsir göstərir. İnsanın öz
nitqinin mənası üzərində, onun sözlə ifadə qaydası üzərində düşünməsi
onun tənəzzülünə səbəb olur.

Yeni kursun qurulmasının göstərilən prinsipləri dilin hərtərəfli öyrənilmə-
sinə, nitqdən dilə və dildən nitqə sərbəst keçilməsi, ünsiyyət situasiyasından
uşaqlar tərəfindən düşünülmüş "məlumata", janrı və üslubu müxtəlif mətn-
lərin qurulmasına yönəldilib.

Savad təlimi iki mərhələni əhatə edir:

- 1) hazırlıq – ünsiyyəti giriş mini-kursu;
- 2) əsas – uşaqların səslər və hərflərlə tanışlığı, oxu və yazı təlimi mər-
kəzi.

Təlimin sonuncu mərhələsinə Azərbaycan dili və ədəbi oxu kursu daxil edilir. Bu, dil və nitqin möhkəmləndirilməsi, kommunikativ-nitq bacarıq və ədəbi oxu təcrübəsinin toplanması mərhələsidir.

I. Ünsiyyətin giriş integrə olunmuş mini kursu.

("Əlifba", I hissə) təlimdə zəruri motivasiya yaradır, uşağın məktəbin və sinfin həyatına daxil olmasının tədriciliyini təmin edir. Uşaqların dil və ədəbiyyat aləminə ilkin daxil olması sözlə, onun mənası ilə tanışlıqdan, dilin nominativ funksiyasını başa düşmələrindən başlanır. Oyun – təmrinlərində birincilər əşyanın (onun əlamət və xassəsinin) sözlə qarşılıqlı əlaqəsinin xarakterini müşahidə və dərk etməyi, sözlər arasında ümumiləşdirici əhəmiyyəti olanları ayırmaqla onları təsnif etməyi öyrənirlər. Beləliklə, dilin başa düşülməsi nitq, nitq fəaliyyəti kimi mücərrəd anlayışdan deyil, onun ad (nominativ) funksiyası ("Biz aləmi adlar üzrə öyrənirik"), söz haqqında konkret təsəvvürlərlə öyrənirlər. Müxtəlif kommunikativ-nitq situasiyasında seçilmiş söz və məzmun (məna) tərəfindən və onun forması (fonetik və qrafik) baxımından asan başa düşülür.

Təlim alan nitq etikasını mənimsəyir, müsahibi dinləmək bacarığına, öz fikrini düzgün və dəqiq ifadə etməyə, ünsiyyət bacarığına yiyələnirlər.

Təlimin məzmunu əyani-praktik və obrazlı-simvolik səviyyədə (jestlərdən, mimikalardan, ifadəli hərəkətlərdən, rəsmlərdən, piktoqram və müxtəlif simvollarından istifadə etməklə), şagirdlərin diqqətinin obyektə səslənən nitq olan işarə-simvolik səviyyəyə tədrisən keçməklə şifahi nitqdən yazılı nitqə doğru inkişaf edir.

Kommunikativ nitq situasiyasının köməyi ilə uşaqlar ünsiyyətin müxtəlif vasitələrini müstəqil ayırır, onların əhəmiyyətini dərk edir, dil ünsiyyətin daha səmərəli və universal vasitəsi kimi anlaşılmağa başlayır.

Dil ilə işarələr sistemi kimi tanışlıq ən sadə işarələr sistemi ilə oyunları qabaqlayır. Şagirdlər əyani-təsvirli və şərti işarələri müqayisə edir, ən sadə piktoqrafik kompozisiyalara baxır, piktoqramlar və şərti işarələrdən istifadə etməklə yazı tərtib edirlər.

Bu mərhələdə rəsmdən qrafik nitqin özünəməxsus qaydası kimi, uşağın yaradıcı imkanlarını məhdudlaşdırmayan özünüifadənin qaydası kimi istifadə olunur. Piktoqram və sxemlərin köməyi ilə yazılmış məşhur şeirlərin səslənməsi üzrə iş gedir. Nitq yazısının bu qaydaları uşaqlar tərəfindən nitqi məna hissələrinə (söz və cümlələrə) bölünməsinə əhəmiyyətli dərəcədə yüngülləşdirir.

Təlimin birinci aylarında şagirdlər uşağın əlinin, onun nitq və təfəkkürünün (məntiqi və obrazlı) inkişafı üçün oyun və əyləncə xarakterli çalışmaların olduğu albom və dəftərlərdən istifadə edirlər.

Əmək təlimi məşğələlərində uşaqlar quraşdırma, kəsmə və müxtəlif naxışların, milli xalq yaradıcılığı nümunələrindən, xırda bilək əzələlərinin möhkəmlənməsinin inkişafını təmin edən bacarıqlara yiyələnirlər.

II. Savad təliminin ("Əlifba", II hissə) əsas mərhələsi.

Bu mərhələdə şagirdlərin diqqəti yalnız sözün məna (əhəmiyyət) cəhətinə deyil, həm də onun səslənməsinə cəlb edilir. Uşağın nitqin səs cəhətinə

marağı onda səslər aləminə marağın inkişaf etməsi ilə başlanır. Uşaqlarda fonetik çeşitmənin inkişafı müxtəlif heca və səs quruluşlu sözlərdə səslərin ardıcılığını müəyyən etmək bacarığının formalaşdırılması üzrə çalışmalar keçilir. Müəllim həmçinin uşaqların diqqətini "səs semantikasına" yönəldir. Azərbaycan dili nitqinin informasiyasını dəqiq qavramaq onları səslənməsinə görə müqayisə etmək, onların arasında mülayim yumşaq və kəskin, kobud səslənənləri fərqləndirmək.

İlk səslər *ana, nənə* kimi sözlərdə fərqlənir. Şagirdlər mürəkkəb olmayan sözləri hecalara ayırmağı, səsləri ayırmağı və onları hərflərlə ifadə etməyi öyrənirlər. Heca təhlilindən sonra onun daxilində səs təhlilinin müşayiəti ilə oxumağa yiyələnirlər. Uşaqlar saitlər və samitlər haqqında ilkin məlumat əhrlər.

Dərsə mürəkkəb təhlil-tərkib fəaliyyəti, oyun və əyləncə anları daxil olur.

Sözlər arasında sadə semantik əlaqələrin dərk olunması sözlərin müxtəlif növ münasibətlərinin aşkara çıxdığı tematik qruplarda tutuşdurulmasına imkan yaradır. Onlar əşyanın hissələrini (ağac-kök, gövdə. Budaq, yarpaq..., cökə, söyüd, göyrüş, pələd-ağac növ və cinsi tutuşdurur; antonim cütləri, sadə sinonim cərgəsini və s. müəyyənləşdirirlər. Sözlün çoxmənalılığı, keçici (məcazi) mənalar fərqləndirilir.

Oxu və yazı təlimi zamanı uşaqların diqqəti müxtəlif quruluşlu hecaların və sözlərin oxu mexanizminə, oxunun və yazının qrafik vərdişlərinin formalaşmasında mərhələliyə yönəldilir.

I sinifdə yalnız hecalarla deyil, həmçinin bütöv sözlərlə oxumağı formalaşdırmaq vəzifəsi qoyulur. Bu, oxu vərdişlərinin çox vacib əqli-nitq fəaliyyətinin struktur komponenti hesab olunması ilə əlaqədardır. Uşağın hecalarla oxuda uzun müddət saxlanması oxunanın şüurlu mənimsənilməsinə pis təsir göstərir. Səslənən sözün və onun mənasının öyrənilməsinin təbii əlaqələri belə uçulur.

Sözün görmə və səs obrazının onun mənası ilə sürətlə sintezi sözün dəqiq qavranmasının "oxu sahəsinin" genişlənməsinə, müxtəlif məntiqi, assosiativ və leksik-qrammatik vərdişlərin inkişafına aid çalışmalara imkan verir.

Yazı təlimi zamanı çap şriftlər şagirdlərə hərflərin qrafik formasını yaxşı xatırlamağa, təlimdə variativliyi təmin etməyə kömək göstərir. Müəllimlər şagirdlərin yazıya zəif hazırlığını nəzərə alaraq hərfləri çap əsasda və tədrisən yazılı şriftlərlə əl yazısı şriftləri ilə öyrənməyə keçməlidirlər.

Təlimin ikinci variantı başqa cür ola bilər: şagirdlər əl yazısı hərflərini dərhal mənimsəyirlər, çap hərflərdən öyrənilmiş hərflərin görmə-hərəkət obrazının möhkəmlənməsi üçün istifadə edilir.

Bilavasitə ünsiyyət təlimi həyata keçirilir:

a) hər bir tədris fənnində dərs-dialog vasitəsilə uşaqlar müsahib, ünsiyyət yoldaşı rolunu qəbul edirlər;

b) ünsiyyətin mövzusunun və məqsədini düşünməyə imkan verən xüsusi hazırlanmış çalışma və ya priyomların köməyi ilə danışıqının məzmunu və

formasını müəyyənləşdirməyə, müxtəlif situasiyalarda (yaşlı və yaşlıları ilə ünsiyyətdə) necə dəyişməsinə müşahidə edirlər.

Nitq etiketinin zəruri formulalarını mənimsəmək (görüş, vidalaşma zamanı) "nəzakətlilik məktəbi"nə kömək edir. İllüstrasiya, nitq situasiyası və oyun süljetləri müxtəlif ünsiyyət situasiyası, ədəbi əsərlərin qəhrəmanlarının dialoqunu səsləndirmək, sadə dramlaşdırmadan istifadə.

III. Təlimin ümumiləşdirici mərhələsi.

İki kursun "Ədəbi oxu", "Azərbaycan dilinin" daxil olunmasını tələb edir.

Azərbaycan dili dərslərində dil haqqında məlumatın sistemləşdirilməsi, şifahi və yazılı nitqdə ondan düşünölmüş şəkildə istifadə olunması, öz fikirlərini savadlı tərtib etmək ədəbi bədii mətni oxuduqda, sonra müstəqil öz mətnini qura bilmək.

Mənt əsasında və kommunikativ situasiyada "Söz" mini dərsləri ilə doğma dilin təlimi uşağa sözün mətnində necə "işlənməsi" və "yaşaması"nı izləmək, sözün çoxmənalılığını hiss etmək, onun səs formasının informativliyini hiss etmək.

Sözün leksik mənası üzərində müşahidə və onunla iş zamanı uşaqlar sadə qrammatik ümumiləşdirməyə keçirlər.

Doğma dilin fonetikasi, leksikasi və qrammatikasi öyrənilməsi kommunikativ bacarıqlar və sadə nitq vərdişlərinin formalaşması, uşaqların yaradıcı qabiliyyətinin inkişafı ilə paralel gedir.

Ədəbi oxu dərsləri "Əlifba" dərslərinin axırındakı ədəbi-bədii mətnlər üzərində qurulur. Oxu dərsləri şagirdlərin nitq mədəniyyətinin yüksəldilməsi, onların təfəkkür və təxəyyülünün inkişafı uşaqların bədii-estetik zövqünün tərbiyasını təmin edir.

Oxu üçün bədii əsərlər, dinləmə və nəqlətmə müəllimə dərslərdə yazıçı ilə oxucu, oxucu ilə kitab, onun qəhrəmanları arasında, "ünsiyyət" yaratmağa imkan verir. Belə dərslərdə müxtəlif növ mətnlər haqqında ilkin təsəvvür yaranır. Bu ünsiyyətin müxtəlif sahələrində özünü göstərir, müxtəlif funksiyaları – ünsiyyət (danışq üslubu), məlumat vermək (elmi və işgüzar üslub) və təsir (ədəbi-bədii üslub) göstərdiyi də müşahidə edilir.

Birincilərin aləmin qavranmasındakı müxtəlifliyi yaxşı hiss etmələri üçün həyata keçirilən müxtəlif incəsənət və ədəbi məntlər eyni hadisəyə müxtəlif baxımdan baxmağa imkan verir: rəssam, musiqiçi, şair eyni əşyada müxtəlif cəhətləri görür, lakin müxtəlif cür əks etdirir. Müəllimlə birlikdə keçirilən belə çalışma dilə, incəsənətə və ətraf aləmə marağı inkişaf etdirir.

Uşaqların diqqəti həm də poetik nitqin xüsusiyyətlərinə, şerin formasına, onun melodikasına, ritminə, həmçinin poetik sözün obrazlılığına və ifadəliliyinə cəlb olunur. Tapşırıqın sistemi və materialın seçilməsi şagirdlərin ədəbi-bədii qabiliyyətinin inkişafını lazımcına təmin edə bilər.

Jurnalın növbəti nömrəsində kurikulumun tərkib hissəsi kimi I sinfin standartları veriləcəkdir.

KƏND ŞƏRAİTİNDƏ MƏKTƏBƏQƏDƏR TƏHSİLİN XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Süleyman Aslanov,
Quba Rayon təhsil şöbəsinin müdiri.

Məktəbəqədər tərbiyə və təlim təhsil sisteminin birinci pilləsi olmaqla, çox məsuliyyətli bir dövrdür. Təhsil sistemində müvəffəqiyyətlər müəyyən dərəcədə bu mərhələdə işin təşkilindən asılı olur. Respublikamızda təhsilə cəlb ediləcək uşaqların təxminən 20 faizi məktəbəqədər ictimai tərbiyə ilə əhatə olunur. Bu faizin özünün də, əsasən, şəhər şəraitinə aid olduğu nəzərə alınarsa, kənd yerlərində vəziyyətin nə qədər aşağı səviyyədə olması haqqında təsəvvür yaranar.

Quba rayonunda cəmi 15 məktəbəqədər tərbiyə müəssisəsi fəaliyyət göstərir. Onlardan 6-sı şəhərdə, 9-u kəndlərdə yerləşir. Bu müəssisələrin 3-ü birtipli layihə əsasında tikilmiş binalarda, 12-si isə uyğunlaşdırılmış binada yerləşdirilmişdir. Şəhərdəki 7 nömrəli ilə Rustov kəndindəki körpələr evi – uşaq bağçasının yeni binaya ehtiyacı var. Xınalıq kəndi əhalisinin xahişinə görə orada məktəbəqədər müəssisənin açılması nəzərdə tutulmuşdur.

Kənd şəraitində fəaliyyət göstərən məktəbəqədər tərbiyə və təlim müəssisələri xüsusi diqqət və qayğı tələb edir. Respublikamızda təhsilin bu mərhələsi üçün verilən sərəncam və göstərişlər, müəyyən edilmiş rejim, forma, vasitə və metodlar nə qədər səmərəli olsa da, kənd şəraitindəki müəssisələrin özünəməxsus xüsusiyyətlərini nəzərə almaq son dərəcə vacibdir. Məktəbəqədər tərbiyə və təlimə məhbərlik edən, istiqamət verən məmurlar, onların pedaqoji-metodik problemlərindən az-çox yazan mütəxəssislər məhz bu özünəməxsus xüsusiyyətləri nəzərə almadanlarından həmin müəssisələrin bəzilərində işləyən pedaqoji heyət, əsasən, uşaqları salamat saxlamaqla məşğuldurlar.

Kənd məktəbəqədər tədris müəssisələrində pedaqoji prosesin təşkilini çətinləşdirən cəhətlərdən biri, bəlkə də birincisi onun azkomplektli olmasıdır. Rayonumuzun Qonaqkənd və Rustov kəndlərində 1 qrup, I Nügədi, II Nügədi, Alekseyevka, Bağbanlı, Amsar kəndlərində 2 qrup fəaliyyət göstərir.

Doğrudur, azkomplektli uşaq bağçalarının müəyyən üstün cəhətləri də var. Belə ki, həmin müəssisələrdə körpələr böyükyaşlı uşaqlarla ünsiyyətdə olurlar. Bu prosesdə böyüklər kiçiklərin qayğısına qahir, onları məşğul edir, onlara nə isə öyrədirlər. Beləliklə, uşaqlar arasında normal ünsiyyət, dostluq münasibətləri yaranır. Körpələr müstəqilliyə alışırlar.

Tərbiyəçi üçün isə belə qrup çox ciddi çətinliklər yaradır. Tərbiyəçinin pedaqoji hazırlığı, taktı, ustalıqı elə bir səviyyədə olmalıdır ki, o hər bir uşağı görsün, onu başa düşsün, hər bir yaş dövrünün xüsusiyyətlərini bilsin, məşğələ prosesində iştirak edə bilsin, əvvəlcədən bəzi qaydaları aparmağı bacarsın.

Məlumdur ki, məktəbəqədər müəssisələrdə çox mühüm vəzifə uşaqların sağlamlığını təmin etməkdir. Kənd məktəblərinin bəzilərində rübdə bir dəfə tibbi

müayinə təşkil edildiyi halda, bəzilərində lazım gəldikdə həkim dəvət olunur. Ümumiyyətlə, dərin tibbi müayinə təşkil etmək mümkün olmur. Bununla belə, tərbiyəçilər uşaqların gündəlik fəaliyyətində, məşğələlərdə, oyun və oylanca zamanı uşaqların görmə qabiliyyətinin, qamətinin düzgün inkişafına, boylarının artmasına nəzarət edirlər. Onlar binada temperaturun normal olmasına, işıqlanmanın təmin edilməsinə fikir verirlər.

Məktəbəqədər tərbiyə müəssisələrində rejimin tərtibinə yaradıcı yanaşmaq lazımdır. İlk növbədə qrupun yaş tərkibi nəzərə alınmalıdır. Qrupdakı yarımqrupların sayına görə aşağıdakı göstəricilər öz əksini tapmalıdır:

1. Gün ərzində yuxunun ümumi davamlılığı.
2. Gündüz yuxusunun vaxtları və müddəti.
3. Uşaqların fasilələrlə neçə dəfə yedizdirilməsi.
4. Uşağın gümrahlığının müddəti (fasilələrlə).

Təəssüf ki, kənd bağçalarının çoxunda rejimə əməl olunmur.

Rejimin düzgün qurulduğu uşaq bağçalarında uşaqlar gün ərzində sakit və gümrah olurlar. Hamı dərhal yuxuya gedir, sakit yuxulayır və vaxtında oyanırlar. Onlar şən əhval-ruhiyyəli, iştahlı olurlar.

Şəhər yerlərindən fərqli olaraq kənd şəraitində bağçadan evə qayıdan uşaqların həyat ritmi dəyişir. Ona görə də valideynlər arasında maariflənmə işinə böyük əhəmiyyət verilməli, uşağın həyatında rejimin əhəmiyyətindən onun dəqiq yerinə yetirilməsinin zəruriliyindən söz açılmalıdır.

Kənd yerlərində uşağı bağçadan, adətən, böyük bacı və qardaşı aparır. Bu, məktəblə uşaq bağçasının bir ərazidə yerləşməsinə tələb edir. Belə olduqda məktəblilərin uşaqlara tərbiyəvi təsiri güclənir. Onlar psixoloji cəhətdən məktəbə hazır olurlar.

Biz çalışırıq ki, uşaqlar çox yüklənməsinlər. Böyük və məktəbə hazırlıq qruplarında 4 gün 20 – 30 dəqiqəlik 2 məşğələ, 2 gün 20 – 25 dəqiqəlik 3 məşğələ (cəmi 14 məşğələ) təşkil olunur. Məşğələlərin arasında 5 – 10 dəqiqəlik tənəffüs verilir. Məşğələlərdəki hərəkətsizliyi nəzərə alaraq gəzinti, idman məşğələləri, oyunlar təşkil olunur.

Məşğələlər, adətən, günün birinci yarısında təşkil edilir. Riyaziyyat məşğələsindən sonra musiqi və ya rəsm məşğələsi, ana dili (savad təlimi, nitq inkişafı) məşğələsindən sonra ətraf aləmlə tanışlıq, əmək üzrə praktik iş təşkil olunur. Böyük və məktəbə hazırlıq qruplarına mənsub uşaqlarla məşğələ zamanı kiçikyaşlılara stollüstü və hərəkətli oyunlar tapşılır. Musiqi, təsviri incəsənət, bədən tərbiyəsi, əmək üzrə praktik iş, gəzinti (həftədə bir dəfə) birlikdə təşkil edilir. Uşaqlar tez-tez qısamüddətli təmiz havada olurlar.

Kənd məktəbəqədər tərbiyə müəssisələrinin xüsusiyyətlərindən biri orada tərbiyə alan uşaqlarda yeni əmək sahələrinə məhəbbət tərbiyəsidir. Suxomlinski demişdir: «Əmək tərbiyəsinin yüksək pedaqoji müdrikliyi ondan ibarətdir ki, uşaqların qəlbində əməyə xalqın münasibətini həkk etsin». Kənd təsərrüfatı əməyi özünün nəticələri ilə gözəldir. İstər əmək məşğələlərində, istərsə də gəzinti, ətraf aləmlə tanışlıq prosesində kənddə əhalinin məşğuliyyəti, onların əməyinin xarakteri, əhəmiyyəti uşaqlar tərəfindən başa düşülməlidir. Əgər buna nail olunarsa, uşaqlar sonralar gücləri çatan işlərdə iştirak edər, zəhmətinin bəhrəsini görər, onu düzgün qiymətləndirər və həmin peşəyə bağlanarlar. Bu isə kənddən, xüsusilə dağ kəndlərindən əhalinin rayon mərkəzinə, iri şəhərlərə köçmələrinin qarşısını alır. Bunu nəzərə alaraq tərbiyəçilər çalışırlar ki, uşaqlar valideynlərin nə ilə (bağdadı,

tərəvəçilik, taxılçılıq, sağıcılıq, qoyunçuluq və s.) məşğul olduqlarını öyrənsinlər, onlarda əmək sevinci, valideynlərə, ətrafdakilərə, kəndə, vətəninə məhəbbət güclənsin. Doğma çöllər meşələr, dağlar uşaqlar üçün daha əziz olsun.

Tərbiyəçi uşaqları kənddəki başqa peşələrlə də tanış edir. Poçtalyon, bəna, çoban, müəllim, həkim, dəmirçi və başqa peşələrlə tanışlıq uşaqların məsuliyyətini artırır.

Əmək prosesi ilə tanışlıq bir çox maraqlı oyunların təşkili üçün mövzu verir.

Kənd şəraitində uşaqların əqli inkişafı xüsusi diqqət tələb edir. Valideynlərin əksəriyyətinin ali təhsilli olmamaları, uşaqların tərkibinin tam və ya qismən azsaylı xalqlardan ibarət olması tərbiyəçilərdən daha böyük məsuliyyət və səylə işləməyi tələb edir. Əqli inkişafı nəzərə alaraq tərbiyəçilər uşaqlarda müşahidəçilik qabiliyyətinin inkişafına daha böyük əhəmiyyət verirlər. Ətraf aləmlə tanışlıq zamanı uşaqlarda düşünmək, mühakimə yürütmək, ümumiləşdirmə aparmaq vərdişlər inkişaf edir. Onlar əşyalar və hadisələri müqayisə edir, aralarındakı qarşılıqlı əlaqələri anlaşırlar. Uşaqlara gördükləri əşya və hadisədə başlıcaı ayırmağı, onun haqqında danışmağı, şəklini çəkməyi öyrədirlər. Bu prosesdə uşaqların lüğət ehtiyatı zənginləşir və fəallaşır.

Başlıca problemlərdən biri tərbiyəçilərimizin nitqindəki yerli şivə xüsusiyyətlərinin, dialektizmlərin aradan qaldırılmasıdır. Təbii ki, nitq səslərinin tələffüzündə səhvlərə yol verən tərbiyəçi savad təlimi və nitq inkişafına həsr olunmuş məşğələlərdə praktik yolla dilimizin fonetikasını öyrədərkən, fonematik təhlil apararkən çətinlik çəkəcəkdir. Ona görə də biz bu cəhətə güclü nəzarət təşkil etmişik.

Məlumdur ki, məktəbəqədər tərbiyə müəssisələrinin başlıca vəzifəsi uşaqları məktəb təliminə hazırlamaqdır. Biz bağçaların işini bu göstəriciyə əsasən qiymətləndiririk. Cəsarətlə demək olar ki, son illərdə bağçadan I sinfə gedənlər arasında yetirməyən yoxdur, lakin bu, azdır. Biz çalışırıq ki, bağçaların məzunları məktəbdə hər cəhətdən fərqlənsinlər.

Bizi naharat edən məsələlərdən biri kənd uşaq bağçalarında işləyən müəllimlərə köməyin respublika miqyasında zəif olmasıdır. Bu gün kənd uşaq bağçalarının tərbiyəçilərini tez-tez seminar müzakirələrə dəvət etmək onları Azərbaycan Müəllimlər İnstitutundan ixtisasartırma kurslarına cəlb etmək, heç olmasa rayonlarda onlar üçün kurslar təşkil etmək vacibdir.

Kənd bağçaları ilə məktəblər arasında varisliyin gözlənməsi də çox mühüm məsələdir. Bağça tərbiyəçilərinin müəllimlərlə əvvəlcədən görüşmələri, uşaqlar məktəbə getdikdən sonra dərslərdə əyləşmək, müəllim və valideynlərlə fikir mübadiləsi aparmaq tərbiyəçinin fəaliyyətinə təsir göstərə bilər.

Nəhayət, pedaqoji mətbuatda kənd uşaq bağçalarının rəqəmsal artırmağa xidmət edən, onların fəaliyyətini elmi cəhətdən istiqamətləndirən məqalələr verilsə, "kənd tərbiyəçilərinin kitabxanası" seriyasından pedaqoji-metodik kitabçaların nəşri də faydalı olar. Unutmaq olmaz ki, kiçik dağ kəndlərindəki məktəbəqədər müəssisələr orada yeganə mədəni mərkəz və məktəb apararıq yoldur.

NATURAL ƏDƏDLƏR HAQQINDA İLKİN TƏSƏVVÜRLƏRİN FORMALAŞDIRILMASI

(Əvvəlî jurnalın 2006-cı il 2- ci nömrəsində)

Üçüncü məşğələ.

Məqsəd: Əşyaları müxtəlif əlamətlərinə görə, eləcə də çoxluğun elementlərini sayma əsasında müqayisə etməyi uşaqlara öyrətmək. Bilək əzələlərini inkişaf etdirmək.

Məşğələnin gedişi:

Çalışma 1.

Tərbiyəçi əvvəl baş barmağını, sonra növbə ilə göstərici, orta, adsız və çəçələ barmağı sıxaraq, saymacanı oxuyur:

Barmaq:

– *Oğlan, sən harada idin?*

– *Bu qardaşla meşəyə getdim,*

Bu qardaşla şorba bişirdim,

Bu qardaşla sıyıq yedim,

Bu qardaşla mahnı oxudum.

Uşaqlar saymacanı öyrənir və sağ, sol əllərinin barmaqları ilə hərəkət göstərirlər.

Analoji olaraq, saymacanın (Bax, 1-ci məşğələ, çalışma 1-ə) təkrarında birinci sözlər sıra sayları ilə əvəz edilir. («Birinci qardaşla meşəyə getdim», «İkinci qardaşla şorba bişirdim» və s.)

Qeyd: Uşaqlar barmaqlarını cəld hərəkətlə birləşdirməklə sanki «əl çalır», hər dəfə təkrardan sonra mümkün qədər barmaqlarını iti və geniş şəkildə açır, sonra biləklərini yırğalayır.

Çalışma 2.

Tərbiyəçinin komandası ilə uşaqlar barmaqlarının uclarını sıxmaqla hansı əlin daha güclü olduğunu yoxlayırlar. Hər iki əli birləşdirirlər. Sonra əllər astaca ayrılır, barmaqlar «boşalır».

Çalışma 2-3 dəfə təkrar olunur. Əl-qolun, bədənin açılması üçün digər çalışmaları da əlavə etmək olar:

Pianinoda çalırıq (Barmaqlar stolun üstündə «gəzişir».), «Qaçır-qaçırlar» (Uşaqlar gərilməmiş barmaqlarını ovuclarına tərəf hərəkət etdirirlər.), «Milçəyi tutdular» (Əl yumruq şəklində yumulur) «Milçəyi buraxdılar» (Yumruq cəld hərəkətlə açılır), «Ağac yırğalanır» (Əl biləkdən başın üstündə yırğalanır)

Çalışma 3. «Dovşanlar» oyunu.

Material. Proyeksiyalı ekran, mavi, qırmızı və yaşıl kağız zolaqları, hər bir uşaq üçün, «Mozaika» oyuncağı, yumru və ya altüzlü şlyapa, kiçik qutu.

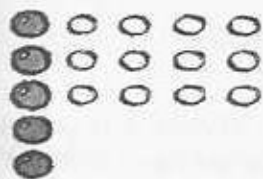
Ekranı və ya divarda dovşan tullanır (Oxşarlıq yaratmaq üçün biləyi azca əyməli, çəçələ və adsız barmağı baş barmaqla tutub saxlamalı, şəhadət və orta barmağı yuxarıya qaldırmalı).

Müəllim deyir:

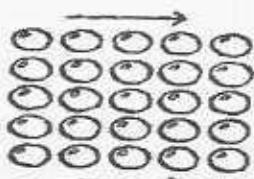
-Bu ana dovşandır, öz balalarını axtarır. Bəlkə, siz ona kömək edəsiniz?» Uşaqlar barmaqlarını göstərilən vəziyyətdə tuturlar (Lazım gəlsə, kömək göstərilir.). İndi ekranda dovşanın ətrafında qulaqlarını tərpədənərək qaçısan dovşan balaları görünür.

Çalışma 4. Hekayənin davamı.

Tərbiyəçi: Ana dovşan balalarını evə göndərdi. Özü isə qırmızı və yaşıl yox, mavi cığırla getdi (Flaneleqrafda göstərilir; şəkil 2)

Şəkil 1.

Şəkil 2.

Şəkil 3.

Şəkil 4.

Lövhlərdə belə uzunluqda əvvəlcə qırmızı, sonra yaşıl və mavi cığırlar qoyun. Öz dovşanınızı cığırlardan biri ilə keçirin. (şəkil 3)

Çalışma 5. Hekayənin davamı.

Tərbiyəçi:

-Bu onların evciyidir. Dovşanlar hara qaçirlar? (Dovşanlar-barmaqlar cığırla yuxarıya doğru «qaçirlar» (şəkil 4) Qoy evcik burada olsun? (Göstərir) Onlar hara qaçacaqlar? (Dovşanlar-barmaqlar cığırla aşağıya doğru «qaçirlar» (şəkil 5).

Dördüncü məşğələ.

Məqsəd: Əşyaları müxtəlif əlamətlərinə və sayına görə müqayisə etməyi uşaqlara öyrətmək; çoxluğun elementləri arasında qarşılıqlı birqiymətli uyğunluğu müəyyənləşdirmək yolu ilə onları müqayisə etməyi öyrətmək: «çoxdur», «azdır», «bərabərdir».

Məşğələnin gedişi:

Çalışma 1-2. (Üçüncü məşğələ).

Çalışma 3. «Qazlar» oyunu.

Material. Proyeksiyalı ekran, hər bir uşaq üçün kiçik və böyük dayaz boşqablar, nəm qumla doldurulmuş kiçik vedrələr, müşənbə parçası (qaz və onun balaları üçün yağlı, şirin qoğallar döşəməyə qoyulan zaman istifadə üçün.) Qum xəlbirdən keçirilib ələnmiş-təmizlənmiş olmalıdır. Qumu plastilindən hazırlanmış böyük və kiçik ölçülü «bubliklər»lə əvəz etmək olar. Məşğələdən qabaq plastilin yumşaldılır ki, uşaqlar onu ovuclarında «diyirləndirə» bilsinlər.

Ektranda ana qaz təkəbbürlə yeriyir-sıxılmış 4 barmaq aşağıda baş barmağa dirənmiş, əl boşaldılmış.

Tərbiyəçi:

- Qazlarım, qazlarım! Hansı mənim qazlarım? (Uşaqlara kömək edir ki, əvvəlcə bir, sonra o biri əllərində barmaqlarını «qaz»a bənzər tutsunlar.)

Uşaqlar:

- Qa-qa-qa! (Qazlar analarının yanına «uçurlar».)

Tərbiyəçi:

- Yemək istəyirsinizmi?

Hə-hə-hə!

Tərbiyəçi:

- Mənim ardımca uçun! (Qazlar analarının ardınca «uçurlar».)

Çalışma 4. Söhbətin davamı.

Tərbiyəçi:

- Nahar vaxtı çatdı. (Stolun üstünə böyük və kiçik dayaz boşqabları qoyur.) Ana qaza biz hansı boşqabı verək? Düzdür, böyük boşqabı. Bəs qaz balalarına? Əlbəttə, kiçik boşqabları. Buyur (Əvvəlcə bir, sonra digər uşağa müraciət edir.) kiçik boşqabların hamısını götür və qaz balalarına payla. Sən isə artıq olan böyük boşqabları yığışdır. Onlar lazım deyil. Axı onların anaları birdir.

Variantlar.

1. Tərbiyəçi:

- Neçə böyük boşqab lazımdır? (bir) Bunu qazların anasına ver. Hər qaz balasına bir boşqab ver. Bir, yenə bir, yenə də bir... Çatırmı? Bəs edirmi? Hamı üçün boşqab qoyuldumu? Neçə kiçik boşqab var? (çoxlu)

Ata qaz evə qayıtdı (və ya qonşu qaz da gəldi), ona hansı boşqabı verək? Böyük, yoxsa kiçik? (O biri olan barmaqları ilə yeni surət təsvir olunur.) İndi neçə böyük boşqab görəkdir? Sayaq: bir, iki... Neçə boşqab? Düzdür, iki.

Çalışma 5. Davamı.

Tərbiyəçi:

- Yağlı şirin çörəyi bu boşqablardan hansına qoyaq? (Böyük boşqabı göstərir) Yoxsa buna? (Kiçik boşqabı göstərir) Qoyub müqayisə edin.

Beşinci məşğələ.

Məqsəd: Çoxluqların elementləri arasında qarşılıqlı birqiymətli uyğunluğun müəyyənləşdirilməsi yolu ilə müqayisə etməyi öyrətmək: «çoxdur», «azdır», «bərabərdir».

Material: hərəindən 2 ədəd olmaqla (böyük və kiçik), ayı, kukla, top, qaşq, maşın oyuncaqları.

Məşğələnin gedişi:

Çalışma 1. Barmaqların açılışması üçün hərəkətlər. (Birinci məşğələ, çalışma 1-ə bax).

Çalışma 2. Stolun üstünə ölçüsü uşaqlar tərəfindən asanlıqla müəyyənləşdirilə bilən əşyalar qoyulur.

Tərbiyəçi:

- İki ayı yaşayırdı (Dovşan, kukla da olar).

- Biri böyük, biri kiçik idi. Göstərin görüm, onlardan hansı böyük, hansı kiçikdir?

Şəkil 5.

Bir dəfə onlar sözləşdilər və oyuncaqları bölməyə başladılar. Onları necə bölsünlər? Böyük oyuncaqlar kimə çatmalıdır? Bəs kiçik oyuncaqlar? Siz necə düşünürsünüz? (Cavablar).

Uşaqlar oyuncaqları seçirlər. Tapşırığı yerinə yetirərkən seçimlərini aydınlaşdırırlar: «Böyük top böyük ayağa. Böyük qaşığı böyük ayağa. Kiçik qaşığı kiçik ayağa. Kiçik maşını kiçik ayağa.

Tərbiyəçi:

–Böyük ayağa hansı oyuncaqlar düşdü? Bəs kiçiyə? (cavablar)

Çalışma 3. Şübhəsiz, dostlar sonra barışdılar və əvvəlki kimi bir yerdə oynamağa başladılar. (Uşaqlar yenidən əşyaları stolun üstünə qoyur, aylara paylayaraq öz seçimlərini aydınlaşdırırlar).

Tərbiyəçi:

– Böyük ayı öz yanına hansı heyvanları qonaq çağıra bilər – böyük, ya kiçik? (Cavablar). Bəs kiçik ayı kimi çağıra bilər? Nə üçün o kiçik heyvanları çağıra bilər? (cavablar).

Uşaqlar münasib oyuncaqları seçir və «Qonaqlar» oyunu oynayırlar.

Çalışma 5. Saymacanın təkrarı (2-ci və 3-cü məşğələyə bax).

Altıncı məşğələ.

Məqsəd: Çoxluqların elementləri arasında qarşılıqlı birqiymətli uyğunluğun müəyyənəndirilməsi yolu ilə onların müqayisə olunmasını uşaqlara öyrətmək: «çoxdur», «azdır», «o qədərdir».

Material: 2 oyuncaq ayı, qırmızı və sarı rəngli quaş, 2 nəlbəki, hər bir uşaq üçün üstünə dairə çəkilmiş kağız vərəqlər, müxtəlif güllər, meyvələr təsvir olunmuş şəkillər dəsti və s.

Məşğələnin gedişi:

Çalışma 1. Məşğələyə istənilən saymaca ilə başlamaq olar. (1 və 3-cü məşğələyə bax).

Çalışma 2. Tərbiyəçi uşaqlara barmaqlarını bükməklə, bu çalışmaları yerinə yetirməyi təklif edir: «Dövşanı göstər», «Qazı göstər», «Keçini göstər».

Suallar: Dövşanın qulaqları varmı? Necədir? Keçinin neçə buynuzu var?

Çalışma 3.

Tərbiyəçi:

–Bu gün biz yenidən böyük və kiçik ayı ilə oynayacağıq. Böyük ayının döşlüyü, şapkası, köynəyi qırmızı, kiçik ayının ki isə sarı rəngdədir.

Böyük ayı hər şeyin qırmızısını, kiçik ayı isə sarısını sevir. Oyuncaqları elə götürün ki, böyük ayağa qırmızılar, kiçik ayağa sarılar düşsün.

Möhkəmləndirmə:

- Nə üçün böyük ayağa bu topu verirsiniz? Nə üçün kiçik ayağa sarı maşını verirsiniz? Hansı əşyalar qırmızı rəngdə olur? Hansılar sarı? Göstərin, bizim otaqda qırmızı rəngdə və ya sarı rəngdə nə var?

Çalışma 4.

İki nəlbəkiyə əvvəlcədən quaş qoyulur. Uşaqlar barmaqlarını və ya əllərinin içini bütünlüklə ona batırıb, izini dairə çəkilməş vərəqin üstünə salırlar (şəkil 6).

Çalışma 5.

Şəkillər dəstindən uşaqlar qırmızı və sarı rəngdə təsvir olunmuş əşya şəkillərini seçirlər. Yapışqanlı karandaşın köməyi ilə şəkilləri münasib rəngli dairə olan kağız vərəqlərə yapışdırırlar. Barmaqların izi və şəkillər olan «plakat» vərəqi divardan asmaq olar (uşaqların boyunu nəzərə alaraq). Onun məzmununa dair belə suallar vermək olar: «Qırmızı dairənin içərisindəki əlin içi nə rəngdədir?» «Necə qırmızı əl içi var?» «Necə sarı?» «Qırmızı üçbucağı, sarı dairəni, qırmızı evi, sarı gülü ... və s. göstərin».

Yeddinci məşğələ.

Məqsəd: Çoxluqların elementləri arasında qarşılıqlı birqiymətli uyğunluğun müəyyənləşdirilməsi yolu ilə onları müqayisə etməyi uşaqlara öyrətmək: «çoxdur», «azdır», «bərabərdir».

Material: İki böyük və kiçik qutu, kiçik daşlar və ya hamar çınqılla və ya iri düymələr, iki eyni ölçülü kiçik vedrə, yaşıl və göy rəngli kukla (hər uşaq üçün), həmçinin paltarları eyni rəngli istənilən cüt oyuncaqlar.

Məşğələnin gedişi:

Çalışma 1.

Məşğələ saymaca ilə başlanır (Bax, birinci məşğələ, çalışma 1, üçüncü məşğələ, çalışma 1). Bu vaxta qədər saylarla bağlı bütün saymacalar (dördüncü qardaş, beşinci ... və s.) hamısı uşaqlar tərəfindən öyrənilməlidir.

Çalışma 2.

Tərbiyəçi:

– Hansı qutuya çox, hansına az oyuncaq yığmaq olar? (cavablar)

Çalışma 3. (davamı)

Tərbiyəçi:

Kiçik qutunu açaq. Orada çınqıllar var. İki vedrə götürün, birinə çoxlu, o birinə az çınqıl qoyun.

Çalışma 4. (davamı)

Tərbiyəçi:

– Siz necə düşünürsünüz? Hansı vedrə ağırdır? Hansında çox, hansında az çınqıl var? Necə etmək lazımdır ki, vedrələrin ağırlığı eyni olsun?

Hər iki variant müzakirə olunur. (Hansı vedrədə çoxdursa, oradan çınqıl götürmək, azdırsa əlavə etmək). Uşaqlar həllin düzgünlüyünə təcrübədə əmin olmalıdırlar.

Çalışma 5. (davamı)

Tərbiyəçi təklif edir ki, böyük qutuda nə gizlədildiyinə baxaq. O, suallar verir (çalışma 3.4.5-ə bax).

Uşaqlar əşyaları cüt-cüt qoymaqla müqayisə etməyi öyrənirlər (şəkil 6).

Möhkəmləndirmə.

Tərbiyəçi:

- Məndə daha oyuncaq yoxdur.

Bəs kimdə var? Kimdə daha çoxdur?

Variantlar

Şəkil 6.

1. Çalışma 2 və 3 təkrar edilir. Qumu su ilə əvəz etmək olar. Bırəllinin (su qabının) köməyi ilə vedrəni uşaqlar su ilə doldururlar, hansı vedrənin ağır və ya yüngül olduğunu müəyyənləşdirirlər.

2. Tapşırıq: vedrələri ağırlıqlarına görə bərabərləşdirmək. Əgər çətinlik yaranarsa, müəllim uşaqları belə bir fikrə gətirir ki, vedrələrə su növbə ilə bərabər miqdarda tökülmüşdür.

Məşğələ yeni «plakatın» hazırlanması ilə başa çatır ki, bunu da əvvəlki «plakatın» yanından asmaq olar. (Analoji iş aparılır, bax, məşğələ 6, çalışma 4-ə).

Səkkizinci məşğələ.

Məqsəd: Çoxluğun miqdar tərkibi və onun ifadə olunduğu ədədlə münasibətini uşaqlara öyrətmək.

Material: 2 böyük və kiçik qutu, iki ölçüdə: iri və xırda ölçüdə bir ovuc düymə (və ya kiçik daşlar), cüt şəkillər, say çöpləri, məxmər kimi yumşaq, zərif ensiz kağız zolaqlar (hər uşaq üçün), flaneloqraf.

Məşğələnin gedışı:

Çalışma 1.

Tərbiyəçi təklif edir ki, düymələri iki qutuya yığsınlar.

- Siz necə düşünürsünüz, hansı düymələri kiçik qutuya qoymaq lazımdır?

Bəs böyük ölçülü qutuya?

Çalışma 2. «Kömbələr» oyunu. (Böyük düymələrin yığıldığı qutudan istifadə)

Tərbiyəçi məzəli mətni oxuyaraq, hər uşağın adını çəkməklə, ona bir iri düymə - kömbə verir.

Nənə, yənə

Bişirdi kömbə.

Biri sənə

Biri mənə və s.

Düymələrin hamısını paylayan tərbiyəçi onları saymaqla yenidən qutuya qoyur («kömbələri yedilər»); bir düymə, iki düymə, üç..., sonra yenidən oxunan mətnə müvafiq olaraq əvvəlcə iki-iki, sonra üç-üç onları paylayır.

Tərbiyəçi:

- Nənə, yənə

Bişirdi kömbə

Sənə iki

Mənə iki...

Nənə, yənə

Bişirdi kömbə

Sənə üç

Mənə üç...

Oyunun son mərhələsinə hələ neçə kömbə istəyir, o qədər düymə alır.

Tərbiyəçi:

– Nənə, yenə

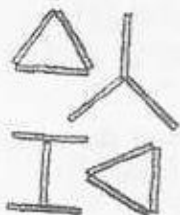
Sənə üç!

Bişirdi kömbə

Mənə iki!

Çalışma 3. «Nə əvvəldir, nə sonra» oyunu.

Əvvəlcə ikidən çox olmayaraq, cüt şəkillərdən istifadə olunur. Getdikcə süjet genişlənir. Uşaqlar şəkilləri süjeti saxlamaqla düzüb aydınlaşdırırlar: toyuq yumutladı, ondan cücə çıxdı. «Qız toxumu əkdı, gül yetişdi». «Küçük süfrəni dartdı, hər şey yerə töküldü». Şəkilləri tanış nağılların illüstrasiyaları ilə əvəz etmək olar. Bu priyom səbəb-nəticə əlaqələrinin formalaşmasına imkan yaradır.

Şəkil 8.

Çalışma 4.

Tərbiyəçi:

– Bu mərhələdə biz yalnız üç çöpün köməyi ilə işləyəcəyik. Bu çöplərdən belə fiqurlar düzəldin (şəkil 8). Flanelqrafda yumşaq zolaqlar vasitəsilə düzəldilmiş fiqurlar göstərilir. Fikirləşib deyin: onlar nə ilə oxşardır? Hər fiqura neçə çöp işlənmişdir? Düzdür! Bütün fiqurlar üç çöpdən düzəldilmişdir.

Çalışma 5.

Tərbiyəçi:

– Qutudan daha üç çöp götürün. Flanelqrafa baxıb, zolaqlardan nə düzəltməyi deyin. Düzdür, kəpənək! (şəkil 9)

Bu bir qanadı, bu da ikincisi. Sizde də belə kəpənək alınacaq. Siz onu çöplərin köməyi ilə düzəldəcəksiniz.

Uşaqlar kəpənəyi şəkllə baxaraq düzəldirlər. Kimdə alınmasa, müəllim kömək edir, sonra isə uşağın özünə fiquru nümunə üzrə düzəltməyi tapşırır.

Tərbiyəçi:

– Flanelqrafa baxın. İndi kəpənək evciyə çevrildi. (şəkil 10). Siz də bu cür evcik düzəldin. Bəs evcikdən şotka düzəltmək olar? Budur baxın (şəkil 11). Siz də belə düzəldin.

Amma, bu hələ hamısı deyil. Mən şotkadan üçbucaq düzəltməyi bacarıram. Sizde də belə alınacaqdır. (Şəkil 12)

Uşaqlar içərisində düymə olan qutunu alıb, suallara cavab verirlər:

– Üçbucağın daxilində neçə kömbə yerləşdirmək olar? İki kömbə yerləşərmı? Yoxlayaq. Hələ yer varmı? Yenə biri yerləşərmı? İkisi? Yoxlayaq! Çox yerləşdimi? İkidən artıq? Üçdən artıq? Barmaqlarınızla göstərə bilərsinizmi? Neçə kömbə yerləşdi?

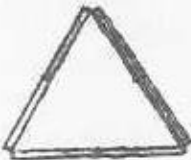
Şəkil 9.

Şəkil 10.

Şəkil 11.

Şəkil 12.

«Дошкольная воспитание» jurnalının 2002-ci il 8-ci nömrəsində tərcümə olunmuşdur.

UŞAQ BAĞÇASINDA TƏBİƏT GUŞƏSİNİN TƏŞKİLİ

Laləzər Cəfərova,
TPI-nin şöbə müdiri,
pedaqoji elmlər namizədi,
Rüxsarə Mirzazadə,
elmi işçi

Təbiət guşəsini kiçik laboratoriya adlandırmaq olar. Bu ad özünü uşaq bağçalarında doğruldur, çünki canlı təbiətlə bilavasitə əlaqə, uşağa aydın təsəvvürlər verir. Buna görə də məktəbəqədər müəssisələrdə uşaqların təbiətlə gündəlik təması üçün lazımı şərait yaradılmalıdır.

Canlı təbiət guşəsində uşaqlar gün ərzində bitki və heyvanlara yaxınlaşa, onlar üzərində uzunmüddətli müşahidə apara bilirlər. Bu zaman uşaqların təbiət haqqında konkret bilikləri, təsəvvürləri konkretləşir və genişlənir.

Uşaq bağçalarında təbiət guşəsinin təşkili üçün bitki və heyvanların seçilməsi zamanı proqram tələblərini və onları yerləşdirməyin konkret imkanlarını öyrənmək lazımdır. Təbiət guşəsinə ilk növbədə yerli iqlim şəraitinə uyğun bitki və heyvanlar yerləşdirilməlidir. Böyük və məktəbəhazırlıq qruplarının təbiət guşələrində müşahidə üçün başqa iqlim zonalarına xas olan maraqlı bitki və heyvanlar da saxlamaq mümkündür. Təbiət guşəsi bütövlükdə məktəbəqədər tərbiyə və təlim müəssisəsi üçün, həmçinin qruplar üzrə təşkil edilə bilər.

Təbiət guşəsində saxlanılan bütün bitki və heyvanların əlamətləri və hansı sinfə aid olması aydın bilinməlidir. Eyni zamanda canlı təbiət guşəsində həddindən çox heyvan saxlamaq da məsləhət görülmür. Müxtəlif heyvanları əldə etmək, mövcud heyvanlarla tanış olmaq üçün onları dəyişdirmək və ya başqa qrupda müşahidə təşkil etmək daha yaxşıdır. Kiçik və orta qrup üçün bitki və heyvanlar görünüşünə görə, böyük və məktəbə hazırlıq qruplarında isə tipik əlamətləri daha aydın nəzərə çarpan obyektlər olmalıdır.

Bütün yaş qruplarında otaq bitkilərindən ibarət təbiət guşəsinin olması vacibdir. Otaq bitkiləri uşaqların nəinki təlim-tərbiyənin maraqlı və məzmunlu təşkilinə imkan verir, həm də uşaqların bütün günü olduğu otağın mikro iqlimini təzələyir, havanı yumşaldır, oksigenlə zənginləşdirir.

Kiçik qrup

Kiçik qrup tərbiyəçisi uşaqların emosional olmalarını, diqqətlərinin davamsızlığını və maraqlarının daimi olmamasını yaddan çıxarmamalıdır. Tərbiyəçi ilk növbədə il boyu çiçəkləyən bitkilərin seçilməsinə xüsusi diqqət yetirməlidir. Kiçik qrupda aşağıdakı bitkilərin saxlanması məsləhət görülür:

Begoniya – Vətəni Havay adalarıdır. Parlaq yarpaqları olan, çiçəkləyən, dekorativ otaq bitkisidir. Bu bitkinin də bir neçə növü var. Çiçəkləri otirşah kimi uzun saplaqlıdır. Bu da digər bitkilər kimi suyu yayda çox, qışda az tələb edir. İşıqsevər bitkidir.

Geran – Vətəni Afrikadır, buna el arasında ətirşah da deyilir. Çoxlu növü olan, yayılmış otaq bitkisidir. Müxtəlif rənglərdə (qırmızı və onun çalarları) olur, uzun müddət çiçəkləyir, xoş ətri var. Geran günəşli, işıqlı yeri sevir. Qışda əlavə işıqlandırmaya ehtiyac yaranır. Beqoniya kimi yayda çox, qışda az su tələb edir.

Fuksiya – Vətəni Cənubi Amerikadır. Bu gülün adı el arasında sırğa gülü və ya küpə çiçəyidir. Hündür olmayan kol və ağaca bənzəyir. Fuksiya yayda ardıcıl çiçəkləyir. İri, gəşəng ag və ya qırmızı çiçəkləri olur. Bu da işıqsevən bitkidir. Yayda çiçəkləyən dövrdə çox sulamaq lazımdır. Bunlar kiçik uşaqların diqqətini cəlb edən alabəzək, əlvan rəngli yarpaqları olan bitkilərdir.

Orta qrup

Orta qrupda da mürəkkəb qulluq tələb etməyən, çiçəkləyən, əsasən, iriyarpaqlı və müqayisə aparmaq üçün xırdayarpaqlı bitkilər yerləşdirilməlidir. Bitkilərlə tanışlıq mərhələsində tərbiyəçi uşaqları əməyə və müşahidəyə cəlb edir. Orta qrupda aşağıdakı bitkilərin saxlanması məqsədəuyğun hesab edilir:

Beqoniya-geran. Bu bitkilər haqqında yuxarıda məlumat verildi.

Kliviya – Vətəni cənibi Afrikadır. Kliviyanın yarpaqları uzun, qalın tünd yaşıl rəngdədir. Çiçəkləri qırmızı-narıncı rəngdə və çətir formasındadır. Çiçəkləmə müddəti 2-3 həftə çəkir. Kliviya toxumları və gövdədən çıxan köklər ilə çoxalır.

Kaleus–Vətəni Asiyadır. Dekorativ yarpaqlı bitkidir. Bu bitkinin yarpaqlarının gözəl rəngi var. İşıqsevən bitkidir, amma birbaşa günəş şüalarını sevmir. Pəncərənin qabağında yaxşı inkişaf edir. Yaxşı qulluq olunanda yarpaqlarının rəngi xüsusilə gözəl və parlaq olur. Kaleus xırda, yasəmən rəngdə çiçək açır.

Bənövşə – Buna uzambar bənövşəsi də deyilir. Vətəni tropik Afrikadır. Böyük olmayan qısa gövdəli bitkidir. Yarpaqları dairəvi, ətli, kənarları hamar, bəzi növlərinin isə kənarı dalgavarıdır. Bənövşə 6-8 ay müntəzəm çiçəkləyir. Çiçəkləri bitkinin ölçüsünə görə kifayət qədər iridir.

Fikus – Həmişəyaşıl bəzək bitkisidir. Vətəni Hindistandır. Düz gövdəsi, uzun saplağı olan iri dalgavari parlaq yarpaqları olur. Yarpaqlar ardıcıl düzülür. Yarpaqlarının və gövdəsinin tərkibində kauçuk olan südəoxşar şirə var. Bitki sərin otaqda, işıqlı yerdə saxlanılır.

Böyük qrup

Böyük qrupda təbiət guşəsində saxlanılan bitkilərin sayı çoxdur.

Geran, beqoniya, fikus, fuksiya, kliviya, bənövşə, kaleus bu qrupda da saxlanılır. Bunlardan əlavə aşağıdakı bitkilərin saxlanması da məsləhətdir.

Amarillis – Vətəni Afrikadır. Qəşəng gülləri olan soğanaqlı bəzək bitkisidir. Xarici görkəminə görə kliviya oxşayır. Çiçəkləri bir gövdədə növbə ilə açır. Çiçəkləmə müddəti 2-3 həftədir. Soğanağı vasitəsilə çoxalır.

Balzamin – (xına çiçəyi) – Vətəni Afrikadır. Çox da böyük olmayan, uzun müddət çiçəkləyən bitkidir. Çiçəklərinin rəngi parlaq çəhrayı və ya moruq rəngdə olur. Balzamin işıqsevər, tez böyüyən bitkidir.

Məktəbəhazırlıq qrupu

Bu yaş qrupunda uşaqların bilik və bacarıqlarının genişləndirilməsini nəzərə alaraq, guşəyə əvvəlki qruplardakından əlavə qulluq tələb edən bitkilər gətirilir.

Kaktus – Vətəni Amerika çölləri və tropik vilayətləridir. Uşaq bağçalarında saxlamaq üçün qəşəng görkəmli, tikansız kaktus növləri məsləhət görülür. Onlardan biri Ziqokaktusdur. Buna dekabristka deyilir. Yarımkoldur. Qışda – dekabr, yanvar, fevral aylarında çiçəkləyir. Suyu az tələb edir. Bu, işqsevər bitkidir, amma birbaşa günəş şüalarını, soyuq havanı sevmir, köklə çoxalır.

Zefirantes – Vətəni mərkəzi Amerikadır. Nazik yarpaqlı, böyük olmayan soğanaqlı bitkidir. Çiçəkləri özünə görə iri, ağ və ya çəhrayı rəngli olur. Bu bitki günəş şüalarını və çox istini sevmir. Soğanağı vasitəsilə çoxalır. Zefirantes payızda yarpaqlarını tökərkən onu az sulamaq lazımdır.

Biz uşaq bağçası tərbiyəçilərinin arzusunu nəzərə alaraq hər bir qrupun təbiət guşəsində saxlanılmalı olan otaq bitkilərinin təxmini sayını və növlərini qeyd etdik. Gələcək məqalədə uşaq bağçalarında canlı təbiət guşəsinin xüsusiyyətləri, orada saxlanılmalı heyvanların təxmini sayı və onlara qulluq qaydaları haqqında məlumatın verilməsini nəzərdə tutmuşuq.

KİÇİK QRUPDA ƏTRAF ALƏMLƏ TANIŞLIQ ÜZRƏ MƏŞĞƏLƏLƏR

Xumara Səlimxanova,
pedaqoji elmlər namizədi

(Əvvəli yurnalın 2004-cü il 4-cü nömrəsində)

14 –cü məşğələ

Mövzu: «Qış haqqında söhbət».

Məqsəd: Qışın əlamətləri haqqında uşaqlara konkret məlumat vermək.

Vəsait: «Qışda» adlı şəkil.

Məşğələnin gedişi:

– Uşaqlar, indi qışıdır. Qış fəslində soyuq olur. Hər yer qarla örtülür. Adamlar isti paltar geyinirlər ki, soyuq olmasın. Qışda uşaqlar həyəətə çıxıb qartopu oynayırlar, xizəklə sürüşürlər, qardan qar adamı, qar qız, şaxta baba, dovşan, ayı və s. düzəldirlər. Onlar qışı çox sevirlər. Qışda şaxta baba uşaqlara qonaq gəlir. Onlara gözəl hədiyyələr gətirir.

Tərbiyəçi şeir oxuyur.

*Yenə qışıdır, uşaqlar,
Bayırda bərk şaxta var.
Sular biüllur kimidir,
Narın-narın yağır qar.*

*Qonaq gəlir təzə il,
Qardan paltarı çil-çil.
Yollar, çöllər, evlər ağ,
Nə gözəldir bu fəsil!*

Xammama Əlibəyli

15-ci məşğələ

Mövzu: «Uzan görüm» əyləncəsi.

Məqsəd: Əyləncənin mənasını uşaqlara izah etmək; saçın daranması, darağın vəzifəsi haqqında uşaqlara izahat vermək; əyləncədə istifadə olunan «saç», «daraq», «hörəcəyəm» sözlərini uşaqların lüğətinə daxil etmək.

Vəsait: 40 x 50 sm hündürlüyündə uzunsaçlı kukla.

Məşğələnin gedişi:

Tərbiyəçi kuklanın arxasına atılmış saçlarını nəvazişlə tumarlaya-tumarlaya uşaqlarla müsahibə aparır:

– Bu nədir? (Kukla)

– Bəs bu nədir? (Saç)

– Düzdür. Bu kuklanın saçıdır. Bu nədir? (Daraqdır)

– Düzdür. Bu daraqdır. Mən daraq ilə kuklanın saçlarını səliqə ilə darayacağam. Nə edəcəyəm?

Uşaqlar xorla (Darayacağam)

– Sonra da hörəcəyəm.

«Hörəcəyəm» sözünü uşaqlar bir neçə dəfə təkrar edirlər. Sonra tərbiyəçi uşaqlara deyir:

– Uşaqlar, gəlin kuklamıza ad verək (Kuklaya Gülər adını verirlər).

– Uşaqlar, mən Gülərin saçlarını daraya-daraya onun üçün əyləncəli şeir söyləyəcəm. Qulaq asın (əyləncəni oxuyur).

Uzan görüm,

Uzan görüm.

Ay saçlarım,

Səni hörüm.

– Uşaqlar, əyləncəni bir dəfə də söyləyəcəyəm. Siz də mənimlə bərabər təkrar edin ki, Gülərin saçları yaxşı hörülsün (Uşaqlar əyləncənin sözlərini təkrar edirlər).

Məşğələ qurtardıqdan sonra kukla uşaqlara verilir, onlar əylənirlər

16-cı məşğələ

Mövzu: «Şamdangülü».

Məqsəd: Şamdangülü haqqında məlumat verməklə uşaqlarda otaq bitkilərinə qulluq etmək həvəsi tərbiyə etmək. Onlara gülə qulluq etmək, onu vaxtında sulamaq, dibçəkdəki torpağı yumşaltmaq, ona gübrə vermək qaydalarını öyrətmək.

Vəsait: Dibçəkdə şamdangülü, suçiləyən, oyuncaq bel.

Məşğələnin gedişi:

– Uşaqlar, bu gün sizə təbiət guşasındakı şamdangülü haqqında söhbət edəcəyəm. Şamdangülü otaq bitkisiidir. O, işığı, günəşi çox sevir. Şamdangülünə vaxtında su verəndə, ona yaxşı qulluq edəndə o, qəşəng güllər açır. Şamdangülünün ağ, qırmızı və çəhrayı rəngdə çiçəkləri olur. Bizim şamdangülü qırmızı rəngdə çiçək açır. Şamdangülünün çiçəyi və yarpaqları çox ətirlidir (2-3 uşaq gəlib gülün yarpaqlarını iynəyirlər). Uşaqlar, indi Sevil gəlib gülümüzü sulasın. Sevil, suyu dibçəyin kənarındakı torpağa tök. Gülün gövdəsinə su tökəndə o, tez solar.

17-ci məşğələ

Mövzu: «Qəribə torba» (didaktik oyun).

Məqsəd: Meyvələr haqqında biliyin möhkəmləndirilməsi.

Vəsait: Boşqabda alma, armud, nar-mulyajlar da ola bilər.

Məşğələnin gedişi:

–Uşaqlar, kim deyər, boşqabda nə var? (Cavab). Düzdür. Boşqabda meyvələr var. Kim gəlib boşqabdan bir meyvə götürüb, onun haqqında danışar?

Uşaqlardan biri gəlib alma götürərək deyir:

–Bu almadır. O, yumrudur. Bir tərəfi sarı, o biri tərəfi qırmızıdır. O, şirindir.

–Bəs bu nədir? (göstərir) (cavab). Düzdür. Bu armuddur. O uzunsov və şirindir. Rəngi sarıdır. Bəs bu nədir? (cavab). Düzdür. Bu, nardır. Qırmızı rəngdədir. Başında papağı, içərisində xırda – xırda dənələri var. Dənələri şirin və turş olur.

–Uşaqlar, siz boşqabdakı meyvələri tanıdınız. Onlar haqqında xeyli danışdınız. İndi sizinlə bir oyun keçirəcəyəm. Oyun «Qəribə torbə» adlanır. Mən almamı, armudu və narı həmin torbaya qoyacağam. Siz isə cavab verəcəksiniz. Cavab verməzdən əvvəl sağ əlinizi torbaya salıb meyvələrdən birini seçib adını deyir, sonra onu torbadan çıxararaq uşaqlara göstərirsiniz. Meyvənin adını düz tapsanız, onun haqqında bildiklərinizi söyləyəcəksiniz. Tapmasanız, meyvəni torbaya salacaqsınız. Oyunu başqa uşaq davam etdirəcək.

18-ci məşğələ

Mövzu: Kirpi haqqında şəkil üzrə söhbət.

Məqsəd: Kirpinin vəhşi heyvan olduğunu və onun bəzi xüsusiyyətləri haqqında uşaqlara konkret məlumat vermək: onların lüğətinə *tikanlı, yumru, qış yucusu, zərərverici* söz və ifadələri daxil etmək.

Vəsait: Kirpi şəkli, oyuncaq kirpi.

Məşğələnin gedişi:

Tərbiyəçi:

–Uşaqlar, şəkildə nə görürsünüz? (cavab). Düzdür. Bu, kirpidir. Kirpi top kimi yumru olur, onun bədəni çoxlu iynələrlə örtülmüş olur. Başında uzun burnu, kiçik üçbucaq şəklində qulaqları, qara gözləri, iti dişləri var. O, çox pis görür. Həmişə burnu ilə torpağı iyləyə-iyləyə gedir. Qabağma çıxan həşəratları, kərtənkələləri yeyir. Kirpi giləmeyvələri, bəzi yarpaqları da yeyir. Havalar soyuyan kimi kirpi özünə qurumuş yarpaq və otlardan yuva düzəldib qış yucusuna gedir. O, ilin yarısını yatır və yazda – istilər düşəndə yuxudan ayılır. Hər dəfə onun çoxlu balası olur. Balaları iynəsiz doğulur və sonra iynələri çıxır. Kirpi ilanı başından tutub quyruğuna kimi yeyir. O, zərərverici həşəratları da yeyir.

Boyum kiçikdir,

Tikanlarım var.

Kim tutsa məni,

Əlinə batır.

19-cu məşğələ

Mövzu: «Bayramda» – şəkil üzrə müsahibə.

Məqsəd: Uşaqlarda bayram, bayraq haqqında təsəvvür və xoş əhval yaratmaq.

Vəsait: Nümayişetdirici və uşaqların sayı qədər üçrəngli bayraq, böyük həcmdə «Bayramda» şəkli və s. M.Seyidzadənin «Bayram» şeiri, bayramsayağı çalınan melodiya lenti.

Məşğələnin gedişi:

Tərbiyəçi divardan asılmış «Bayramda» şəklini uşaqlara göstərib deyir:

– Uşaqlar, sizin üçün divara gözəl şəkil vurmuşam. Diqqətlə ona baxın. Kim deyər, şəkildə nə görürsünüz? (özü suala cavab verir).

– Qızlar və oğlanlar qəşəng geyiniblər. Hamı şəndir. Görəsən, onlar hara gedirlər? (Bayrama). Əllərində nə vardır? (Bayraqlar)

– Ülkər, Gəl əlində üçrəngli bayraq tutan qızı göstər.

– Vasif, sən isə əlində üçrəngli bayraq tutan oğlanı göstər (tərbiyəçinin göstərişi ilə uşaqlar şəkildə əllərində bayraq tutan qız və oğlanı göstərirlər).

Sonra tərbiyəçi onlara müraciətlə:

– Uşaqlar, qızlar və oğlanlar qəşəng geyinib, əllərində üçrəngli bayraqla bayrama gedirlər. Bu yaxın günlərdə bizim bağçamızda da bayram olacaq. Hamınız qəşəng geyinin, şənlik edəcəyik. Görəsən, bizim üçrəngli bayraqlarımız haradadır?

Uşaqlar bayraqların yerini göstərirlər (Tərbiyəçi qabaqcadan bayraqları başqa bir stolun üstünə qoyur). Tərbiyəçi:

– İndi hərənizə bir üçrəngli bayraq verəcəyəm (bayraqları uşaqlara paylayır). Uşaqlar, bayraqları şəkildə oduğu kimi tutun. İndi musiqi çalınacaq, siz əllərinizdəki bayraqları yellədirək (göstərir) addımlayın.

Maqnitafonda Cavanşir Quliyevin «Əsgər marşı» çalınır. Musiqi qurtaran kimi tərbiyəçinin təklifi ilə uşaqlar əyləşir. Sonra tərbiyəçi Mirmehdi Seyidzadənin «Bayram» şeirini oxuyur.

*Bu gün bayramdır,
Bəzənib şəhər.
Əldə bayraqlar
Gəzir körpələr.*

*Verib bu bayram
Bizə azadlıq.
Şən bağçamızda
Edirik şadlıq.*

20-ci məşğələ

Mövzu: «Dənizçi» şəkli üzrə söhbət.

Məqsəd: Uşaqlarda dənizçilər və onların geyimlərinə hörmət və ehtiram hissi aşılamaq. Onların lüğətinə *ən qüvvətli, hündür, cəsarətli, lövbər, fişəng* sözlərinin daxil etmək.

Vəsait: Gəmi kapitanı və dənizçi şəkli.

Məşğələnin gedişi:

Təyyarəçilər, tankçılar, topçular kimi dənizçilər də cəsarətli və qüvvətlidirlər. Hər döyüşçünün öz geyimi olduğu kimi dənizçilərin də öz geyimi var. Bu gün sizə dənizçilərdən danışacağam. Bu, matrosdur. Onun əynində mil-mil köynəyi, qara rəngdə pencəyi var. Pencəyinin qızıl kimi parıldayan düymələri ona yaraşır verir. Dimdiksiz dəyirmi papağı onu o biri dənizçilərdən fərqləndirir. Papağının dövrəsində olan qara lentin uclarında lövbər şəkli var. Matrosun yanında gəminin kapitanı durmuşdur. Kapitanın geyimi ona gözəl yaraşır.

26 iyun Milli Ordumuzun yarandığı gündür. Bunu bütün döyüşçülər bayram edəcəklər. Bayram münasibətilə axşam rəngli fişəngləri atılacaqdır.

Sonra Cahangir Məmmədovun «Balaca kapitan» şeirini oxuyur.

*Ləyənə tökdüyüm su
Dəniz tək lapələdir.*

*Gəmi göyərtəsində
Dayanmışdır matrosalar.*

*Mənim balaca gənim
Gah qalxır, gah da enir.
Budur, fit verir bərkdən –du.
Suları yara-yara.
Ayrılaraq sahildən–du.
Gedir uzaqlara.*

*Onlara geydirmişəm
Qızıl düyməli paltar.
Ey matros, möhkəm dayan–du.
Möhkəm saxla sükanı
Bax belə əmr eləyir–du.
Gəminin kapitam.*

21-ci məşğələ

Mövzu: Sərçəni müşahidə etmək.

Məqsəd: Quşun adı, xarici görünüşü və həyat tərzi haqqında uşaqlara konkret məlumat vermək.

Vəsait: Kiçik qəfəsdə sərçə, qabda su, dən və qəfəsin üstünü örtmək üçün örtük.

Məşğələnin gedişi:

Tərbiyəçi üstü örtülmüş qəfəsi stolun üstünə qoyub deyir:

– Uşaqlar, kim deyər, burada nə var?

Sonra örtüyü qəfəsin üstündən götürüb soruşur:

– Bu nədir?

– Bu quşdur. Bu quşun adı sərçədir. Diqqətlə baxın, quşun nəyi vardır?

– Düzdür. Onun yumru başı, qara gözləri, dimdiyi, uzunsov bədəni, bədəninin hər iki tərəfində qanadları, arxa tərəfdə quyruğu var. O, hoppana-hoppana dənə yaxınlaşıb gödək, lakin bərk dimdiyi ilə onu iki yerə bölüb yeyir. İndi mən ona dən verəcəyəm. Uşaqlar, sərçə dənə necə yanaşır?

– Düzdür. Sərçə hoppana-hoppana dənə yaxınlaşır. Bəs sərçə suyu necə içir?

– Düzdür. Sərçə suyu dimdiyi ilə içir (Uşaqlar sərçənin su içməsinə və dən yeməsinə yamsılayırlar).

– Uşaqlar, bu gündən sonra sərçə bizim təbiət guşəsində qəfəsdə yaşayacaq. Siz ona su və dən verəcəksiniz. Mənimlə birlikdə isə onun qəfəsini təmizləyəcəyik. Bu qəfəs sərçənin evidir. Onu təmiz saxlamaq lazımdır. Sərçəni qorxutmaq olmaz. Qəfəsə toxunmaq, qapısını açıb sərçəni tutmaq olmaz. O qorxub ölə bilər. Kim sərçəyə baxmaq istəsə, qəfəsə yaxınlaşıb, ona baxa bilər. Sərçə bir neçə gün qonağımız olduqdan sonra onu azad etmək lazımdır, çünki, sərçəni qəfəsdə çox saxlamaq olmaz. O, azadlığı sevir.

22-ci məşğələ

Mövzu: Balıq üzərində müşahidə.

Məqsəd: Balığın xarici görünüşü və yaşayış tərzi ilə uşaqları tanış etmək və onların lüğət ehtiyatına *akvarium, üzgəc, qəlsəmə* sözlərini daxil etmək.

Vəsait: Akvariumda bir ədəd böyük və iki ədəd kiçik balıq, yemlik balıq şəkli, balıq haqqında tapmaca.

Məşğələnin gedişi:

– Uşaqlar, burada nə görürsünüz? Düzdür. Bu balıq şəkildir. Bu balığın başıdır, bu ağızı, bu gözləri, bu bədəni, bunlar üzgəcləri, bu isə quyruğudur. Balıq suda yaşayır. Yaxın gəlin, akvariumdakı balıqlara baxaq. Balığın bədəni pulcuqlarla örtülmüşdür. Pulcuqlar onu soyuqdan, istidən, zədələnmədən qoruyur. Balıq suda nəfəs alır. O, suyu ağızına alıb qəlsəmələrindən buraxır (göstərir).

–Kim deyər, bizim akvariumda neçə balıq var? (cavab). Düzdür. Onların neçəsi böyük və neçəsi kiçikdir? (cavab).

–Düzdür. İndi isə balıqlarımızı yemləyək. Yemi yemliyə tökmək lazımdır. Balığa çox yem vermək olmaz. O, xəstələnə bilər. İndi isə balıq haqqında iki tapmaca deyəcəyəm.

1. *Su içində üzərəm,
Sudan çıxsam ölərəm.*
2. *Əynimdə pulu paltar,
Məni torla tutarlar.*

23-cü məşğələ

Mövzu: «İnək ev heyvanıdır».

Məqsəd: İnəyin əhəmiyyəti haqqında uşaqlara konkret məlumat vermək; onların lüğətinə ev heyvanı, tövlə, naxır, naxırçı, otlaq sözlərini daxil etmək.

Vəsait: İnək şəkli və Cahangir Məmmədovun «Naxır gəlir» şeiri.

Məşğələnin gedişi:

– Uşaqlar, bu heyvanı kim tanıyır? Düzdür. Bu, inəkdir. İnək ev heyvanıdır. Bilirsinizmi, inəyə nə üçün ev heyvanı deyirlər? (Tərbiyəçi uşaqların cavabını gözləmədən özü cavab verir). İnək adamlarla bir yerdə yaşayır. Adamlar öz həyətlərində ev heyvanları üçün tövlə tikib, onları bəsləyirlər. Səhər tezdən naxırçı inəkləri evlərdən bir-bir götürüb, ot çox olan yerə aparır. İnəklər axşama kimi orada otlayırlar. Axşam naxırçı inəkləri otlaqdan gətirib, bir-bir evlərə paylayır. Gördüyümüz bu şəkildə naxır çəkilib (göstərir). İnəklərin arasında naxırçı əlində çomaq və yanında it durmuşdur. Adamlar inəyin südündən yağ, pendir, qaymaq hazırlayırlar, südünü bişirib içirlər, ətinə yeyirlər və dərisindən çəkmə, kürk tikirlər. İnək adamlara çox xeyir verir. Hər inəyin öz adı vardır.

İndi isə Cahangir Məmmədovun «Naxır gəlir» şeirinə qulaq asın.

*Sakit kəndə elə bil
Birdən çay axır gəlir.
Səs düşür, haray düşür:
–Yol verin, naxır gəlir.
–Bax budur, «Xallı» gəlir,
–Bax budur, «Mərcan» gəlir.
«Qızıl»a bax, «Qızıl»a,
Görün, nə yaman gəlir.*

*Uşaqlar çəpərlərin
Arxasında düzülür.
Kimi sakit dayanır,
Kimi qışqırır, gülür.
Gəlir, gəlir durmadan,
Kəsilməyir arası.
Bizim bu doğma kəndin
Nə çoxdur mal-qarası.*

24-cü məşğələ

Mövzu: Kələm ilə tanışlıq.

Məqsəd: Kələmin əlamətləri ilə uşaqları tanış etmək və onun haqqında uşaqlara tapmaca söyləmək.

Vəsait: Kələm, onun şəkli, kələm haqqında tapmaca və boşqabda xırda-xırda doğranmış kələm yarpağı. H. Ziyanın «Kələm» şeiri.

Məşğələnin gedişi:

Tərbiyəçi uşaqlara kələmin şəklini göstərərək soruşur:

–Bu nədir? (cavab).

-Düzdür. Bu, kələmin şəklidir (uşaqlar cavab verə bilməsələr, tərbiyəçi özü deməlidir). Bəs bu, nədir? Bu da kələmdir (Uşaqlara kələmin çıxayını göstərir).

-Düzdür. Kim deyər, kələm harada bitir.

Sualdan sonra tərbiyəçi uşaqlara deyir: «Kələm dırrikdə bitir. Yaxın gəlin, kələmə diqqətlə baxa. O, böyük və yumrudur».

Sonra kələmdən bir yarpaq qoparıb deyir: «Bu kələmin yarpağıdır». Nəyidir? (cavab). Düzdür. Bu, kələmin yarpağıdır, ağ rəngdədir. Bəs bu, nədir? (cavab). Düzdür. Bu da kələmin yarpağıdır. Görürsünüz, kələmin nə çox yarpağı vardır.

– Kələmin yarpağının içərisinə ət qoyub ondan dolma bişirirlər. Kələmi xırda-xırda doğrayıb borş bişirirlər. Onu duzlu suya qoyub şoraba hazırlayırlar. Kələmdən dadlı, ləzzətli yeməklər hazırlayırlar. Aşpaz Gülsüm xaladan xahiş edəcəyəm ki, sabah bizə kələm dolması bişirsin. İndi isə sizə xırda-xırda doğranmış çiy kələm yarpağı paylayacağam. Siz onun dadı, qoxusu ilə tanış olun (uşaqlar çiy kələmin dadı və qoxusu ilə tanış olduqdan sonra tərbiyəçi onlara kələm haqqında tapmaca söyləyir və şeir oxuyur).

*Yetmiş qat paltar geyib,
Tikilməmiş, düyməsiz.*

Kələm

Yumru-yumru yumuldum,
Bostanda yumaq oldum.
Çoxlarına mən xoşam,
Həm dolmayam, həm borşam.
Tutmam xoşdur qış, həm yaz,
Onu yeməmək olmaz!

Hikmət Ziya

FİZİKİ MƏDƏNİYYƏT SAHƏSİNDƏ PEDAQOJİ VƏ TİBB İŞÇİLƏRİNİN BİRGƏ İŞİ

**Böyükxanım Zülfiqarova,
TPI-nin elmi işçisi**

Uşaqların fiziki mədəniyyəti uşaq bağçasının pedaqoji və tibb işçilərinin əlbir işini tələb edir.

Həkimin işində uşaqların xəstələnməsinə qarşı mübarizə böyük yer tutur. Müdir və tərbiyəçilər bu mübarizədə fəal iştirak edirlər.

Tibb işçiləri ilə birlikdə tərbiyəçilər yoluxucu xəstəliklərin uşaq bağçasında uşaqlara keçməsinə fikir verirlər. Uşaqları hər gün səhər tibb bacısı, o olmadıqda isə tərbiyəçilər müayinə edir.

Hər bir tərbiyəçi yoluxucu uşaq xəstəliklərinin ilk əlamətləri ilə tanış olmalı, uşaqdan müayinə etməyi, onun boğazını, dərisini yoxlamağı, temperaturanı ölçməyi bacarmalıdır. Meydana çıxan infeksiyanı uşaq bağçasında yayılmaması üçün bütün tədbirləri görmək lazımdır.

Uşaqların əl-üz dəsmallarını, salfetlərini dəyişik salmamalarına, bir stəkandan istifadə etməmələrinə və i.ə. ciddi fikir vermək lazımdır.

Uşaq bağçasında nəinki xəstəliklərin meydana çıxması və yayılması ilə mübarizə aparmaq, həm də zəif və xəstəlik keçirən uşaqlara ciddi fikir vermək lazımdır.

Uşaq bağçasında həkimin işi profilaktik tədbirləri və müalicə tədbirləri keçirməklə məhdudlaşmur. Həmin uşağın fiziki inkişafını müşahidə edir. Vaxtaşırı həkim müayinəsi və antropometrik ölçmələr uşaqların fiziki vəziyyətini və onların inkişaf dinamikasını obyektiv surətdə qiymətləndirmək üçün əsas verir.

Yaxşı olar ki, uşaqların ildə 2-3 dəfə həkim tərəfindən aparılan ətraflı müayinəsi tərbiyəçilərin iştirakı ilə olsun. Tərbiyəçi öz növbəsində həkimə uşaq haqqında: onun iştahası, yuxusu, əhvalı, kollektivdə davranışı haqqında ətraflı, faydalı məsləhətlər verir. Buradaca birlikdə mövcud nöqsanları düzəltmək üçün tədbirlər nəzərdə tutulur.

Həkim rejimin müəyyən edilməsində, uşağa qulluq etmək məsələlərinin müzakirəsində, onların gigiyenik həyat şəraitinin təşkilində bilavasitə iştirak edir. Həkim və tibb bacısı uşaq bağçasında sanitariya vəziyyətinə nəzarəti həyata keçirir, menyunun təşkil edilməsini və yeməyinin keyfiyyətini yoxlayır. Lazım olan hallarda bəzi uşaqlara pəhriz yeməkləri təyin edir.

Uşaq orqanizminin möhkəmlənməsi üzrə bütün işlər bilavasitə həkimin rəhbərliyi və nəzarəti altında aparılır. Planda, müdirlə birlikdə hər qrup üçün xüsusi möhkəmləndirici tədbirlər nəzərdə tutulur, bəzi uşaqlara fərdi göstərişlər verilir.

Həkim uşaqlarda hərəkətləri inkişaf etdirmək məsələləri üzrə də daimi məsləhətçidir.

Qamətin pis olmasını, yastıpəncəliliyi aradan qaldırmaq üçün bəzi uşaqların əlavə məşqlərə ehtiyacı vardır. Belə hallarda həkimin məsləhəti, onun göstərişləri vacibdir.

Həkim uşaq bağçasındakı bütün işçilər və valideynlər arasında böyük maarif işi aparır.

Müxtəlif fiziki tərbiyə vasitələrindən istifadə edilməsi və onların səmərəli əlaqələndirilməsi şəraitində uşaqların sağlamlığı və onların fiziki, inkişafında adətən yüksək effektivə nail olunur. Uşaqlar sağlam, çevik, şən böyüyürlər.

Fiziki mədəniyyət sahəsində yaxşı nəticələr əldə etmək üçün həkim-tərbiyəçi ilə birlikdə işləməlidir. Həkim sistemativ olaraq uşaqları gözdən keçirir və tərbiyəçiləri, uşaqların necə inkişaf etməsi, hər uşağın sağlamlığının nə vəziyyətdə olması ilə tanış edir. O zəif uşaqları ayırır, onların rejimi, yeməyi üçün göstərişlər verir. Tərbiyəçi uşaqlar üzərində öz müşahidələrini haqqında həkimə məlumat verir, onlarla birlikdə uşaqların iştahasını necə

yaxşılaşdırmaq, uşağı necə daha sakit bir hala gətirmək üçün müzakirə edir. Bir çox hallarda tərbiyəçinin diqqəti xəstəliyin qabağını almağa, uşağın sağlamlığını yaxşılaşdırmaq üçün düzgün yol tapmağa kömək edir. Məs: tərbiyəçi uşağın zəiflədiyini görür. Həkim zəifləməyə səbəb olan heç bir xəstəlik hadisəsi tapmır.

Tərbiyəçi uşağın anasından öyrənir ki, uşaq sistematik yuxudan doymur, çünki anısı səhər tezdən işə getdiyi üçün onu hər gün tez oyatmağa məcbur olur. Uşağa bir müddət yuxu üçün şərait yaradılır və müsbət nəticə alınır.

Uşağın normal artım və boyunun uzanması, statik (hərəkət) keyfiyyətlərin inkişaf, eləcə də hiss orqanlarının və psixoloji funksiyalarının ölçülməsi və qiymətləndirilməsi kimi proseslərə həkim nəzarət etməlidir.

Məktəbəqədər uşaq müəssisələrinin həkimi bir yaşa qədər olan uşaqları 15 gündə 1 dəfə, 1 yaşdan 3 yaşa qədər olan uşaqları ayda bir dəfə, 3 yaş və ondan böyük uşaqları 3 ayda bir dəfə müayinə edir. Həyatının birinci ilində olan uşaqlarla hər kvartalda, 3 yaşdan yuxarı olanlarla isə yarım ildə bir dəfə antropometriya (çəkisinin, boyunun, döş qəfəsinin, ətrafının, başın ətrafının ölçülməsi) aparılır.

Hər bir müayinə zamanı həkim uşağın fiziki (yerli standart üzrə), əsəbi-ruhi inkişafını və sağlamlığını qiymətləndirir. Bu zaman o, keçən müayinədən bəri baş verən dəyişikliyi qeyd edir. Uşağın inkişafına dair məlumat verəndə və fərdi kartoçkasında rejim, qida fiziki tərbiyə, möhkəmləndirici prosedurlar müalicə – sağlamlaşdırma tədbirləri qeyd olunur. Bütün bunlar uşaq bağçasının həkimi və pedaqoji işçilərlə birlikdə əlbir olaraq həyata keçirilir.

Yoxlamanın nəticəsi və uşağın səhhətinə verilən qiymət barədə qrup tərbiyəçisinə məlumat verilməlidir. Tərbiyəçi uşağa pedaqoji xasiyyətnamə yazarkən valideynlərdən alınmış məlumatlardan və öz müşahidələrindən istifadə edir.

Uşaq bağçasının müdiri həkimlə birlikdə uşaqlara tibbi xidmət göstərməsi üzrə tədbirlər müntəzəm tibbi müayinə vasitəsilə peyvəndətmə və qrafikə əsasən digər profilaktik tədbirlər işləyib hazırlayır və uşaqlara tətbiq edilir.

Erkən yaşlı uşaqlar üçün çəkinin sürətlə artması və ciddi boyatma prosesi daha xarakterikdir. Uşaq orqanizmi mühitin hər bir dəyişikliyinə çox həssas olur. Müəyyən bir xəstəlik zamanı çəkinin artım sürəti azalır. Boy ən sabit kəmiyyətdir, lakin uşaq uzun müddət xəstə olduqda onun artımı ləngiyir. Ona görə uşağın fiziki inkişafına nəzarət müalicə – profilaktikasının təsiri, sağlamlaşdırma tədbirləri haqqında fikir söyləməyə və uşağın səhhətində baş verən dəyişiklikləri vaxtında müəyyən etməyə imkan verir.

Körpə yaşlı uşaqlarda antropometriyanı (bədənin müxtəlif hissələrini ölçmək) tərbiyəçi, məktəbəqədər yaşlı uşaqlarla isə tibb bacısı aparır.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, uşaqların fiziki mədəniyyət məşğələsinə buraxılması həkimin məsləhətinə əsasən həll edilir. Həkim müayinəsindən sonra uşaqların fiziki mədəniyyət məşğələlərinə buraxılması məsələləri həll olunur. uşaqların göstəricilərinə əsasən (boyun çəkisi və s.) onlar uşağı, orta və yüksək fiziki inkişaf qruplarına bölünür. Nəbzın vurmasında və nəfəsin alınmasında əmələ gələn dəyişikliklər oyun və hərəkətlər zamanı fiziki yükün ağırlığını öyrənməyə imkan verir.

Fiziki mədəniyyət üzrə bütün işlər məktəbəqədər müəssisələri müdirinin və tibb işçilərinin müntəzəm nəzarəti altında qrupp tərbiyəçiləri həyata keçirməlidir.

Tərbiyəçinin planlaşdırdığı məşğələlərin düzgün qurulmasına, uşaqlara fərdi yanaşmasına, zəif uşaqlar üçün hərəkətlərin sayının azalmasına, əsas hərəkətlərin yerinə yetirilməsinə, əlavə fasilələr verilməsinə, oyunların keçirilməsinə həkim nəzarət edir.

Uşaqların sağlamlıq vəziyyəti və fiziki inkişafına dinamik müşahidə, fiziki mədəniyyətin təsir üsulunun effektiv qiyməti, uşaqların məktəbəqədər müəssisə və uşaq poliklinikası həkimlərinin planlı profilaktik müayinəsində yerinə yetirilir.

Hərəkəti rejiminin təşkilinə tibbi pedaqoji nəzarət, məşğələlərin fiziki təlim metodikası və uşağın orqanizminə təsir edən, onların möhkəmlənməsi üçün tədbirləri həkim, tibb bacısı, pedaqoji işçilər həyata keçirməlidir.

Məşğələ yerlərinin otağın, sahənin sanitariya-gigiyenik vəziyyətinə, fiziki mədəniyyət məşğələnin təchizinə, uşaqların paltar və ayaqqabılarına həkim, tibb bacısı və müdir nəzarət etməlidir.

Tərbiyəçi məşğələlər və oyun zamanı uşaqların fəallığına nəzarəti xronometraj (saniyəölçən) vasitəsilə həyata keçirə bilər.

Uşaqların fiziki hazırlığı onların hərəkəti vərdislərinin səviyyəsini əks etdirir. Hərəkətlərin inkişafının müayinəsi ildə iki dəfə keçirilir: – sentyabr ayında, qrupların artıq tamamilə komplektləşdirildiyi bir vaxtda, may, iyun aylarında isə təlimin sonunda.

Bu müayinələrin təhlili uşaqların əsas hərəkətlərini göstərir və proqram materialının mənimsənilməsində müvəffəqiyyətləri müəyyənləşdirməyə kömək edir.

Fiziki mədəniyyət məşğələlərinin icmalı metodist və həkimin rəhbərliyi altında tərtib edilir.

Pedaqoji və tibb işçilərinin birgə işi sayəsində nəinki fiziki mədəniyyət məşğələləri birgə təhlil edilir, həm də uşaqların havaya müntəzəm çıxmasına, onun vaxtı, gündüz yuxusundan sonra uşaqların özlərini necə hiss etməsinə nəzarət edilir.

Uşaq bağçasının pedaqoji və tibb işçiləri uşaqların zədələnmələrinin qarşısını almağı və buna görə müntəzəm tədbirlər keçirməlidirlər.

Həkim və tibb bacısı məqsədamüvafiq hərəkəti fəallığın təmin olunmasına dair vaxtaşırı müşahidələr aparır və məşğələlərdə fiziki yükü qiymətləndirir, metodist və tərbiyəçi müvəqqəti olaraq hərəkəti fəallığı və yükü məhdudlaşdırmaq haqqında məsləhətlər verir.

Məktəbəqədər tərbiyə müəssisələrində bütövlükdə fiziki tərbiyə işləri Təhsil və Səhiyyə Nazirliyinin təlimatı və rəhbər sənədləri əsasında keçirilir.

Pedaqoji və tibb işçiləri uşağın məktəbəqədər müəssisədə olduğu bütün illər ərzində müntəzəm olaraq gigiyena – tərbiyə işini müəyyən edilmiş proqram əsasında, işin bütün bölmələri daxil edilməklə həyata keçirməlidirlər.

Tibb işçiləri məktəbəqədər uşaq müəssisələrində yemək, bədən tərbiyəsi, möhkəmlənməyin, təlim-tərbiyə və sanitariya işləri üzrə rejimə əməl olunmasına nəzarət etməlidirlər.

Uşağı məktəbəqədər uşaq müəssisəsinə qəbul edərkən həkim uşağın inkişaf xüsusiyyətləri haqqında valideynlərdən əlavə məlumat toplayaraq onların sağlamlığına, fiziki və əsəb-psixi inkişafına qiymət verir, pedaqoji birgə fərdi rejim günləri, həmçinin yemək və sağlamlıq tədbirləri təyin edir.

Hərəkət rejiminin təşkilinə tibbi pedaqoji nəzarət, məşğələlərin fiziki təlim metodikası və uşaq orqanizminə təsir edən, onların möhkəmlənməsi üçün tədbirləri həkim tibb bacısı, müəssisənin müdiri birgə həyata keçirir.

İşçilər və valideynlər arasında iş həkim, tibb bacısı, müdir və tərbiyəçilər tərəfindən birgə həyata keçirilir.

Sanitariya qaydalarının yerinə yetirilməsi məktəbəqədər uşaq müəssisələrinin müdiri və həkiminin üzərinə düşür.

KİÇİK YAŞLI UŞAQLARA İSLAM DƏYƏRLƏRİNİN AŞILANMASI ÜZRƏ İŞİN İMKANLARI

Şərafət Baxışova
TPI-nin elmi işçisi

İslam dəyərləri insan əqidəsinə, təlim-tərbiyə prosesinə zəngin material verən təsiredici bir mənbədir. Bu dəyərlərin hamısını uşaqlara öyrətmək imkan xaricindədir, lakin daha zəruri olanları seçməklə təlim-tərbiyə sistemində daxil etmək mümkündür. Uşaqlara aşılması vacib olan islam dəyərlərinin həcmi bütöv olmalı, islam mədəniyyətinə daxil olan mütərəqqi ideyalar cəmləşdirilməli, onların uşaqlara aşılması sistemi yaradılmalı, məktəbəqədər və ibtidai təlim proqramları ilə əlaqələndirilməlidir.

Uşaqların islam dəyərlərini öyrənməyə maraqlarını göstərmələrinə baxmayaraq, bu biliklərin dairəsi müəyyən edilmədiyindən onların formalaşmasına zəmin yaranmır. Biliklərin systemsiz, əlaqəsiz mənimsədilməsi onun dəqiqliyini təmin etmir, yüksək aqlı və əxlaqi keyfiyyətlərin formalaşmasına zəmanət vermir.

Uşaq bağçasında veriləcək dəyərlərin məzmununu müəyyənləşdirərkən aşağıdakı vəzifələri rəhbər tutduq:

1. İslam dəyərlərindən istifadənin pedaqoji-psixoloji əsaslarını nəzərə almaq.
2. Kiçik yaşlı məktəblilərə siniflər üzrə islam dəyərlərindən öyrədilməsi zəruri olan təlim materialının işinin məzmununu müəyyənləşdirmək.
3. Məşğələdən kənar və sinifdən kənar, məktəbdən kənar və asudə vaxtın təşkili prosesində öyrədilməli olan dəyərlərin məzmununu müəyyənləşdirmək.

Kiçikyaşlı uşaqların tərbiyəsində məqsəd, məzmun və vəzifə ilə bağlı olan elmi pedaqoji-psixoloji əsaslara riayət etmək gərəkdir.

1. Kiçikyaşlı uşaqların tərbiyəsində islam dəyərlərindən istifadə zamanı onların yaş xüsusiyyətləri ilə hesablaşmaq lazımdır.

2. Kiçikyaşlı uşaqların tərbiyəsində mənəvi dəyərlərdən istifadə prosesində hər bir uşağın fərdi xüsusiyyətləri nəzərə alınmalıdır.

3. İslam dəyərlərindən istifadə sahəsindəki müvəffəqiyyət xeyli dərəcədə tərbiyəçinin, müəllimin və valideynin şəxsi nümunəsindən asılıdır.

4. Mənəvi dəyərlərdən istifadənin mühüm pedaqoji əsaslarından biri də yerli şəraitin nəzərə alınmasıdır.

Müəllim və tərbiyəçi unutmamalıdır ki, kiçikyaşlı uşaqların görüş dairəsi, həyat haqqında məlumatı məhdud, marağı, öyrənmək həvəsi isə genişdir. O, gördüyü və ya eşitdiyi hadisələrin mahiyyətini başa düşməyə çalışır.

Kiçikyaşlı uşaqların tərbiyəsi üçün mətnlərin düzgün seçilməsi son dərəcə vacib məsələdir. Həmin məsələdə səhv etməmək üçün bir sıra pedaqoji tələblərə ciddi əməl olunmalıdır. Bu tələblər aşağıdakılardır:

1. Müəllim və tərbiyəçi ayrı-ayrı yaşlarda olan uşaqların psixologiyasını, anlaq səviyyəsini, arzu və meyllərini, eləcə də müxtəlif yaş üçün əxlaq tərbiyəsinin xarakterini, mahiyyətini, məqsədini, yol və vasitələrini yaxşı bilməlidir. Bunun üçün pedaqogika, psixologiya elmlərinə mükəmməl yiyələnmək lazımdır.

2. Hər bir müəllim və tərbiyəçi kiçikyaşlı uşaqlar üçün yazılmış bədii əsərlərdə hansı mənəvi keyfiyyətlərin nə dərəcədə əhatə olunmasını qabaqcadan müəyyənləşdirməlidir.

Kiçikyaşlı uşaqlarda xeyir və şər, xeyirxah işlər, fəzilətlər, yaşlıların əməyinə hörmət etmək, özündən kiçiklərə mərhəmət göstərmək və s. kimi əxlaqi keyfiyyətlərin aşılanması islamdan çoxlu faktlar, nümunələr gətirmək mümkündür. Peyğəmbərimizin həyatına xas olan fikirlər, onun hədisləri haqqında uşaqlara müəyyən həcmdə məlumatın verilməsi dəqiqləşdirilməlidir.

İstər bağçada, istərsə də məktəbdə kiçikyaşlı uşaqlar ailə üzvləri arasında qarşılıqlı münasibəti, yaşlıların əməyini öyrənməli, qiymətləndirməli, vətən, torpaq haqqında ilkin təsəvvürlərə yiyələnməli, yaxşı və pisin nədən ibarət olduğunu anlamalıdırlar. Peyğəmbərimiz kimsəsiz, atasız, anasız uşaqları görünce son dərəcə qəhərlənmiş, onlara öz mərhəmətini əsirgəməmişdir: «Yetimlərə yaxşı baxın. Yetimlər cəmiyyətə əmanətdir. Ata-ana şəfqətindən məhrum olan bu biçərə məsulları qorumaq lazımdır. Hamiləri yoxdur deyə, mallarına əl uzatmaq ən böyük vicdansızlıqdır», «Verilən sözə əməl edin», «Əhdə vəfa lazımdır», «Sözünü yerinə yetirməyən şəxs insan sayılmaz. Sözü doğru olmayanın özü də doğru ola bilməz», «Uşaqların sağlamlığında təmiz yeməsinə, təmiz geyinməsinə, təmiz yerdə oturmasını, havanın təmiz saxlanmasını təmin edin».

Təmizliyi «imanın yarısı» hesab edən peyğəmbər ruzinin bölünməsində təmizliyin rolunu xüsusilə diqqətə çatdırmışdır. Həzrəti Məhəmmədin birlik və bərabərlik haqqında tövsiyələri bu günkü varlığımızın təzələnməsi və tənzimlənməsində böyük əhəmiyyət kəsb edir. Bu cür humanist keyfiyyətlərin insan həyatındakı rolunu uşaqlara ilkin yaşlarında elə çatdırmaq lazımdır ki, bu

ideyalar onların ruhuna hakim kəsilsin. Bu hisslər sonrakı həyat yollarında daxili mənəvi qüvvəyə çevrilsin, özünəməxsus keyfiyyətlərin formalaşmasına zəmin yaratsın.

Uşaqlarla aparılan təlim-tərbiyə işində istinad edilən islam dəyərləri aşağıdakılardır: vətənpərvərlik, şücaətlik, qəhrəmanlıq, ata-anaya hörmət və məhəbbət, mərhəmətlilik, xeyirxahlıq, qayğıkeşlilik, ədalətlik, düzlük, doğruluq, başqalarının qayğısına qalmaq, saflıq, səbrlik, qənaətcillik, əməksevərlik və s.

Məktəbəhazırlıq qruplarındakı uşaqlara və ibtidai sinif şagirdlərinə islam dəyərləri haqqında çatdırılacaq məlumatların tematikası (mənbələri) belə müəyyənləşdirildi:

1. Allah yaradandır.

2. Dinin meydana gəlməsi.

3. Dini kitab.

4. Peyğəmbərimizin hədisləri (elmə yiyələnmək haqqında, ailəyə, böyüklərə, vətənə, xalqa, millətə, bayrağa məhəbbət, sədaqətli olmaq, mənəvi təmizlik, ədalətlik, doğruluq, qayğıkeşlik, nəfs, halalhq, çalışqanlıq, sadəlik, qənaətcillik, səbrli olmaq və s.).

5. İmamların, böyük övliyaların, mənəviyyat, təlim-tərbiyə haqqındakı kəlamları.

6. Dini bayramlar və mərasimlər.

7. Başqa dinlərə və xalqlara münasibət.

Müəyyənləşdirdiyimiz təxmini məzmun uşaqların islam dəyərləri üzrə bilikləri asandan çətinə, sadədən mürəkkəbə, bəsitdən aliyə doğru inkişaf edir.

Təlim-tərbiyə prosesi elə qurulur ki, onun özü uşaqların tərbiyəlilik səviyyəsinin tədricən artmasına, dünyaya müstəqil baxışların formalaşmasına səbəb olur.

Məktəbəqədər tərbiyə müəssisələrində və ibtidai siniflərdə uşaqların islam dəyərləri ilə tanış edilməsi üçün müxtəlif yollardan istifadə olunur ki, bunlardan biri məşğələ və dərs prosesidir. Məşğələ və dərs prosesi zamanı verilən məlumatın uşağın mənəvi tərbiyəsinə, şəxsiyyət kimi formalaşmasına təsiri diqqət mərkəzində durmalıdır. Bu isə o deməkdir ki, uşaq mənəvi kamillik yolundadır, ona verilən məlumatlara qarşı münasibətini ifadə etməyə imkan verilməli, şərait yaradılmalıdır. Belə edildikdə, uşaqda islam dəyərlərinin təsiri güclü olur, bu isə onun bir şəxsiyyət kimi formalaşmasına təsir göstərir.

Tərbiyəçi və ibtidai sinif müəllimlərinə kömək məqsədilə məşğələ və dərs nümunələrinə nəzər salmaq.

Məşğələ

Mövzu. Bayrağım-qürurum mənim.

Məqsəd. Bayraq haqqında uşaqlarda məlumatı daha da dəqiqləşdirmək, genişləndirmək. Vətənə, bayrağa məhəbbət hissini aşılamaq.

Vəsait. Bayraq, fotoalbom, müxtəlif dini kitab və jurnallar.

Məşğələnin gedişi.

Tərbiyəçi uşaqlara müraciətlə:

–Uşaqlar, biz keçən məşğələdə dövlət bayrağının üzərindəki göy rəng-türklüyü, qırmızı rəng müasirliyi və demokratiyanı, yaşıl rəng isə islamçılıq-islam dininin dəyərlərinə bağlı olduğumuzu ifadə etdiyini, bayrağın ortasındakı aypara və ulduzun Aya və Günəşə işarə olduğunu öyrəndik. Bayrağımız dövlətimizin müstəqilliyinin, azadlığımızın, tariximizə və mədəniyyətimizə bağlılığımızın bir simvoludur. Bu səbəbdən də biz bayrağımızı çox sevirik. Bayrağın dəyərini bilmək və qorumaq üçün onu sevmək və qorumaq lazımdır. Bayrağın sevmə, hörmət etmə, onu qoruyan xalqını, dövlətini də sevmə və Vətən daim onun üçün əziz, müqəddəs olar. Peyğəmbərimiz Həzrət Məhəmməd də həmişə bayrağı sevməyi, onu uca tutmağı, qorumağı tövsiyə etmişdir.

Sonra tərbiyəçi Məhəmməd peyğəmbər haqqında bir rəvayəti uşaqların yaş xüsusiyyətlərinə, anlaq səviyyələrinə uyğunlaşdıraraq söyləyir:

–Uşaqlar, Peyğəmbərimiz müharibənin əleyhinə olub. O böyük şəxsiyyət həmişə sülh tərəfdarı olmuşdur, amma bir gün düşmən Peyğəmbərimizin elçilərini öldürdü və sülh bağlamağa razı olmadı. Bu namərdliyi görə Peyğəmbərimiz qoşun başçılarını yığaraq onlara «Düşmən qarşısında susmaq olmaz!» söylədi və müharibəyə hazırlaşmağı əmr etdi. Peyğəmbərimiz Həzrət Məhəmməd ordu başçısına bayrağı verərək dedi:

–Götür bu bayrağı. O nə əldən düşməli, nə də düşmənin əlinə keçməlidir. Əgər sən şəhid olsan, bayrağı başqa bir döyüşçü götürməli, həmin döyüşçü də şəhid olarsa, başqa bir döyüşçüyə verilməli, o da şəhid olarsa, içinizdən biri bayrağı alsın və o, başçı olsun, çünki bayraq sahibsiz qalmamalıdır! Nə qədər ki, bu bayraq sizin əlinizdə olacaq, qalib gələcəksiniz!

Həmin döyüşdə çoxlu adam həlak olsa da, qalib gəldilər, bayrağı isə yerə düşməyə qoymadılar.

Tərbiyəçi uşaqlara müraciətlə:

–Uşaqlar, Peyğəmbərimiz döyüşlərdə hamıdan fəal iştirak edirdi. Bütün döyüşlərdə Peyğəmbərlə çiyin-çiyinə vuruşan Həzrət Əli(ə) Peyğəmbərimiz haqqında belə demişdir: «Hər bir döyüşün qızgın çağında düşməne ən yaxın Peyğəmbər idi».

– Əziz uşaqlar, Peyğəmbərimizin «Bayraq sahibsiz qalmamalıdır» kəlamını heç vaxt yaddan çıxartmayın. Siz də bayrağımıza hörmət edin. Vətəni, dövləti sevin və onu qoruyun.

Dərs nümunəsi.

Mövzu. Peyğəmbərləri tanımaq.

Məqsəd. Uşaqlara bu dühalar haqqında konkret məlumatın verilməsi.

Metod. Müsahibə, oxu, kitab üzərində iş, şagirdlərin müstəqil işləri.

Təchizat. Dərslik, foto-şəkillər, texniki vəsaitlər, televizor, video-maqnitafon.

Dərsin gedişi.

Tərbiyəçi şagirdlərə müraciətlə:

– Əziz uşaqlar! Biz bu gün Peyğəmbərlər haqqında həqiqəti öyrənəcəyik. Ötən məşğələdə qeyd etdik ki, Peyğəmbərlər Ulu Allahın insanlara göndərdiyi elçilərdir. Biz, insanlar, Allahın bizdən istədiklərini, həyatın mənasını, necə yaşamağı məhz Peyğəmbərlərdən öyrənirik. Peyğəmbərlərin göndərilməsində məqsəd insanların tərbiyə olunmasıdır. Biz bilirik ki, tərbiyəçinin əməli onun sözlərindən və yol göstərmələrindən daha təsirlidir. Tərbiyəçinin əxlaqı və rəftarı insanda böyük dəyişikliklər yarada bilər. Ona görə də Peyğəmbərlər bu yolda öz məqsədlərinə nail olmaq üçün gözəl əxlaqa malik olmalı, heç bir günah, səhv iş görməməlidirlər. Peyğəmbərlərin öz işlərində uğur qazanmalarının sirri də onların sözləri ilə əməllərinin uyğun gəlməsidir. Peyğəmbərlər Allahın əzəmətini hər şeydən üstün bilirlər. Elə buna görə də Peyğəmbərlər Allahın buyruqlarını insanlara çatdırdıqları zaman qarşılaşdıqları çətinlikləri canla-başla qəbul edirlər.

– Əziz uşaqlar, siz bilirsiniz ki, bizim Peyğəmbərimiz Həzrəti Məhəmməddir. Peyğəmbərimizin silahdaşı Həzrəti Əli islam peyğəmbərinin, yəni bizim peyğəmbərimizin gözəl xasiyyətlərindən danışaraq buyurmuşdur: «Allah Məhəmməd (s) belə peyğəmbər olmazdan qabaq camaatı xəbərdar edərək yaxşı işlərə tövsiyə, pis işlərdən çəkindirdiyi halda peyğəmbərliyə göndərdi. Uşaqlıqda hamıdan yaxşı, qocalıqda isə hamıdan seçilirdi. Əxlaqı və təbiəti hamıdan pak idi. Əliəcliliyi və səxavəti bütün səxavətliyərdən artıq idi.

Müəllim şagirdlərə başa salır ki, İslam dinində bütün Peyğəmbərlərə, bütün dinlərə hörmət və məhəbbət tövsiyə olunur.

– Siz bilirsiniz ki, bizim müqəddəs kitabımız «Qurani-Kərim»də ancaq Allahın sözləri vardır. Biz Qurani oxuyub Allahın bizə verdiyi öyüdləri və buyruqları öyrənməli və özümüz üçün nəticə çıxarmağı bacarmalıyıq. «Qurani-Kərim»də bütün dinlərə hörmət etmək, dinlər arasında ayrı-seçkilik salmamaq, ümumiyyətlə, dində məcburiyyətin olmaması tövsiyə edilir. Quranda Peyğəmbərlərin birini digərindən ayırmaq, Allahın peyğəmbərləri arasında fərq qoymaq düzgün olmadığı bildirilir.

– Uşaqlar, bizim Respublikamızda bütün xalqlara böyük hörmət var. Biz millətlər, dinlər arasında ayrı-seçkinlik salmırıq. Hamımız çox mehriban yaşayırıq. Bir-birimizin dilinə, dininə, Peyğəmbərinə hörmətlə yanaşırıq, çünki Allah təkdir. Peyğəmbərlər isə Allah-Təalanın elçiləridir.

– Uşaqlar, Peyğəmbərlər istəyir ki, sizin indi və sonra edəcəyiniz bütün hərəkətlər Uca Allahın buyurduğu qayda-qanunlara uyğun olsun. Siz də çalışın ki, Allahın buyurduqlarına əməl edib, gələcəkdə ana-atanıza, Vətənə, xalqa layiqli övladlar olasınız.

AZƏRBAYCAN DİLİ DƏRSLƏRİNDƏ ŞAĞIRDLƏRİN TƏDQIQATÇILIQ BACARIQLARININ İNKİŞAF ETDİRİLMƏSİ

Könül Məmmədova,
pedaqoji elmlər namizədi.

Tədqiqatçılıq fəaliyyəti müəyyən şagirdlərin müxtəlif fəaliyyətlərində meydana çıxan sualların təbiət hadisələri ilə əlaqəsinin təhlilindən başlanır və sistemlə aparılır. Nəticədə idraki vəzifə formalaşır.

Tədqiqatçılıq fəaliyyəti hadisələrin səbəbi ilə təbiət hadisələri arasındakı əlaqə və münasibətlərin qurulmasını tələb edir. Sonra hər hansı hadisə və ya onun nəticələrinin səbəbi haqqında fikirlər irəli sürülür. Mülahizələrin yoxlanılması tədqiqatçılıq fəaliyyətinin vacib mərhələlərindən biridir. Tədqiqatçılıq fəaliyyəti nəyin məlum və naməlum olmasının dərk edilməsindən qaynaqlanır, şagirdlərin fəallıq və müstəqilliklərinin daha yüksək səviyyəsini təmin edir.

İbtidai siniflərdə Azərbaycan dili fənni tədris fənlərinin əsası olmaqla bütövlükdə təlimin təşkilinə xidmət edir. Bu, ibtidai kurs həm də şagirdlərin yuxarı siniflərdə dilimizin qrammatikası üzrə öyrənmələri sistematik kursa hazırlıq mərhələsidir. Şagirdlərə təqdim olunan biliklər onlarda müəyyən nəzəri bünövrə yaradır, lakin bu qrammatika deyil, bütövlükdə Azərbaycan dilidir. Azərbaycan dili kursu qrammatikadan fərqli olaraq morfolojiya və sintaksisdən başqa fonetika, orfoepiyanı, orfoqrafiyanı, leksikani, söz yaradıcılığını, üslubiyyəti də əhatə edir. Təəssüf ki, hələ də müəllimlərin bir qismi Azərbaycan dili kimi inteqrativ bir fənni yalnız qrammatika ilə məhdudlaşdırmağa çalışır, şagirdlərə qayda və tərifləri əzbərlətməklə, onların şəkildələri yadda saxlamalarını təmin etməklə kifayətlənirlər. Halbuki, ibtidai siniflərdə, ümumiyyətlə, orta təhsil sistemində dilimiz daha çox praktik xarakter daşıyır, şagirdlərin şifahi və yazılı nitqinin inkişafına xidmət edir.

Azərbaycan dili tədris prosesində çox böyük inteqrativ əhəmiyyətə malikdir. Gündən-günə şagirdin nitqində bütün elm sahələrinə aid sözlər toplanır. Bunlar quruca söz deyil, onların arxasında maddi qabığa malik olan anlayışlar durur. Hər bir söz ümumiləşdirilməklə təfəkkürün inkişafının güclü vasitəsi, onun silahı rolunu oynayır. İctimai hadisə olan dil vasitəsilə bütün fənləri, elmləri öyrənmək mümkün olur. Deməli, dil sadəcə ünsiyyət vasitəsi deyil, həm də güclü inteqrasiya vasitəsidir.

Azərbaycan Respublikası Təhsil Qanununda ana dili təliminin qarşısında daha konkret vəzifələr qoyulmuşdur. Ana dili dərslərində şagirdlərə əl bilik və bacarıqlar verilməlidir ki, onlar bütün həyatları boyu bu bilik və bacarıqlardan

yaradıcılıqla istifadə edə bilsinlər. Azərbaycan dili fənninin məktəbdə mövqeyi, bu fənnin qarşısında duran məqsəd və vəzifələr, onun əhəmiyyəti alimlər tərəfindən həmişə öyrənilmiş və hazırda öyrənilməkdədir.

İbtidai siniflərdə təlimin nəzəri səviyyəsinin yüksəldilməsi şagirdlərdə idrak qabiliyyətlərinin hərtərəfli və ardıcıl inkişafını tələb edir. Aparılan müşahidələr göstərir ki, ənənəvi dərstdə çox vaxt müəllim yüksək dərəcədə fəal olur (yazır, oxuyur, izah edir, nəqil edir, göstərir və s.) şagirdlər isə zehni cəhətdən qeyri-fəal olurlar.

Elmlərin əsasını şüurlu mənimsətmək üçün elmi məfhumlara yiyələnmək lazımdır. Məfhumlar əşya və hadisələrin mühüm əlamətlərinin və onların arasındakı əlaqə və münasibətlərin insan şüurundakı əksidir. Şagirdlərdə məfhum yaratmadan təlimdə müvəffəqiyyət qazanmaq olmaz. Buna görə də tədris zamanı şagirdlərin aldıkları biliklər yalnız qavrayış və təsəvvürlər çərçivəsində qalmamalı, məfhumlara çevrilməlidir. Əldə edilən biliklərin doğru, elmi və şüurlu olması məfhumların formalaşması və inkişafı ilə bağlıdır.

Azərbaycan dili tədrisinin başlıca vəzifələrindən biri də şagirdlərdə dil hadisələrini doğru əks etdirən düzgün məfhumlar yaratmaqdır. Şagirdlər dil hadisələrini bilavasitə müşahidə etməklə onlar haqqında doğru təsəvvür və məfhumlar əldə etməlidirlər. Məfhumlar hissi təsəvvürlərlə əlaqədardır. Deməli, əşyanın mahiyyətini öyrənmək üçün duyğulardan nə qədər çox istifadə edilərsə, əşya haqqında bir o qədər ətraflı və doğru bilik əldə etmək olar.

Azərbaycan dili fənninin əsaslarını geniş məfhumlar, yəni dilin qayda və qanunlarını, dil hadisələrini özündə təəssüm etdirən məfhumlar müəyyənləşdirir, məsələn «Sözün tərkibi» bəhsi geniş məfhumdur. Bu bəhs söz kökü, sözün şəkli, şəkillərin növləri, həmin növləri bir-birindən fərqləndirən xüsusiyyətlər və s. kimi məfhumları ümumiləşdirir, özündə birləşdirir.

Beləliklə, şagirdlər Azərbaycan dili dərslərində, ibtidai şəkildə də olsa, dil elminin əsaslarına müvafiq surətdə müəyyən məfhumlar əldə edirlər. Bu məfhumların çox hissəsi ayrı-ayrı dil hadisələrini, qrammatik qaydaları öyrənərkən, nəhayət, tam bir bölməni keçərkən ümumiləşdirilir və beləliklə, Azərbaycan dilinin tədrisi prosesində qayda və qanunları haqqında şagirdlərdə məfhum formalaşır.

Söz haqqında şagirdlərdə məfhum yaratmaq üçün, hər şeydən əvvəl, onlar sözün iki cəhətini xarici (yəni söz tərkibi) və daxili (yəni məna) cəhətini dərk etməli, sözü ayrılıqda dilin vahidi kimi qavramağı bacarmalıdırlar. Məktəb təcrübəsində sözü dilin vahidi kimi mənimsətmək üçün müəyyən çalışmalar aparılır: məsələn, müəllim kontekstdəki sözləri aramla, fasilələrlə deyir, şagirdlər isə onu izləyirlər. Şagirdlər kitabda, yaxud yazı taxtasında yazılmış cümləni sözlərə ayırırlar. Bəzən isə cümlədəki sözləri ardıcılıqla göstərir və tələffüz edirlər.

Təlimin başlanğıc mərhələsində şagird öz şüurunda sözün əşya məzmununu və xarici cəhətini ayıra bilmir. Şagirdlərin şüurunda forma ilə məzmun, leksika ilə qrammatika arasında ziddiyyət yaranır. Söz özünü leksik (real, maddi) və qrammatik (formal) mənanın vəhdəti kimi təqdim edir. Bu dövrdə uşağın gündəlik nitq təcrübəsində sözün məna cəhəti (leksik cəhət) həlledici rol oynadığından o (uşaq), diqqətini məzmunun düzgün verilməsinə yönəldir, lakin diqqəti sözün qrammatik cəhətinə də yönəltmək zəruridir. Şagird hələ I sinifdə

baş a düşməlidir ki, məsələn, **ata və ana** yalnız valideyn deyil, həm də qrammatik mənə daşıyır (isimdir, cümlədə mübtədadır və s.). II sinifdə *kim? nə? necədir? nə edir?* suallarına cavab olan sözlər keçilərkən ifadə etdiyi anlayışları öyrətmək mümkündür. Müəllim kitabı göstərüb şagirdləri başa salır ki, bu əşyadır, onun adı isə **kitab** sözüdür. Əşyanı (kitabı) biz görürük, onu əlimizə alırıq, götürüb başqa yerə qoyuruq.

Müşahidələr göstərir ki, şagirdlər qrammatik məfhumu öyrənənədək praktik yolla bir sıra məfhumları da mənimsəyirlər, lakin belə ümumiləşdirmələr şərti xarakterdə olur. Psixoloji tədqiqatlar göstərir ki, praktik ümumiləşdirmələr dili dərk etməyi inkişaf etdirməklə yanaşı, həm də şagirdi çaşdırma bilər. Bəzən şagirdlər şüurlu olmayan təsəvvürlərə əsaslanırlar. Bir çox hallarda şagirdlər əşyanın adını bildirən sözlər sırasına yalnız cansız əşyaları daxil edirlər. Onlar belə hesab edirlər ki, əşya hərəkət etməyən, qaçmayan, bir yerdə duran şeydir.

Azərbaycan dili dərslərində şagirdlərin tədqiqatçılıq qabiliyyətinin inkişafı bu istiqamətdə aparılmalıdır:

Məntiqi çalışmaları

- təqdim edilən sual və tapşırıqlar üzrə materialın düzgün seçilməsi ;
- tapşırıqda mühüm və ikinci dərəcəli məsələlərin müəyyən edilməsi;
- irada səmərəli yolun müəyyən edilməsi;
- qarşılaşdırma və müqayisə etmə;
- prosesin şərhə və əsaslandırılması.

Müstəqil işlər

- tamamlanmamış çalışmanın sona çatdırılması;
- oxşar terminlər – çalışmaları qurulması;
- mətdə və ya təsvirdə məqsədəuyğun dəyişiklik edilməsi;
- təşəbbüskarlıq, yeni variantların təklif edilməsi.

Müəllim qrammatik qayda-qanunları elə izah etməlidir ki, dilin həmin qaydaları haqqında şagirdlərdə düzgün məfhum yarada bilsin. Müəllim materialı izah etməklə bərabər, qarşıya əsas əlamətləri aydınlaşdırmaq məqsədi də qoymalıdır. İzahat, eyni zamanda şagirdlərin əqli fəaliyyətinin fəal bir formasıdır.

Mühakimə prosesinin istiqaməti materialın xarakterindən və dilin bənzər hadisələrinin dərk olunması təcrübəsindən asılı olaraq müəyyən edilir. II sinifdə qohum sözlər haqqında məfhum yaranmasını müəllim təhlil-tərkib üsulu ilə aparmalı, müqayisə, mücərrədləşdirmə və ümumiləşdirmənin köməyi ilə əqli nəticə çıxarmağa hazırlamalıdır. Müəllim *bağ* sözü və tərkibində *bağ* kökü olan başqa sözlərə aid əşya şəkillərini şagirdlərə göstərüb, onlara aid cümlələr qurmağı tapşırıq bilər. Sonra o, deyilənləri ümumiləşdirərək: *Kəndimiz bağlı – bağatlıdır. Bağda bağbanlar işləyirlər. Məktəbimizin kiçik bağçası var.*

Müəllim həmin mətdəki seçilmiş sözləri müqayisə etdirir:

- *Bağ,bağlı-bağatlı, bağça* sözləri nəyə görə bir-birinə bənzəyir?
- Onlar mənalarına görə oxşardır.
- Bu sözlərdə ortaq hissə varmı?
- Var. *Bağ* sözü ortaqdır.

– Uşaqlar, biz sözləri müqayisə edib ortağ hissəni, yəni *bağ* sözünü tapdıq. Deməli, *bağ* sözü bu sözlərdə ümumilik təşkil edir, müştərək olur.

Müəllim bu yolla başqa sözlər üzrə də iş aparır və **qohum sözlər** anlayışını şagirdlərə başa salır.

Aparılan müşahidələr və tədqiqatlar bir daha sübut edir ki, müəllimlərin böyük əksəriyyəti şagirdlərin tədqiqatçılıq bacarıqlarının hansı istiqamətdə aparılması yollarını düzgün dərk etmirlər. Azərbaycan dili dərslərində tədqiqatçılıq bilavasitə müstəqil işlərlə bağlı olduğundan müəllimlərin böyük əksəriyyəti bu işə səthi yanaşırlar. Bunun üçün biz müəllimlərlə təxminən bu şəkildə şifahi sorğu apardıq.

- Tədqiqatçılıq dedikdə nə başa düşürsünüz?
- Şagirdlərin tədqiqatçılıq qabiliyyətlərini necə aşkara çıxarırsınız?
- Tədqiqatçılıqla əlaqədar hansı müstəqil işləri aparırsınız?
- Şagirdlərin tədqiqatçılıq qabiliyyəti sizi qane edirmi?

Aparılan bu sorğu ilə əlaqədar müəllimlərin böyük əksəriyyəti tədqiqatçılığı müstəqil işlərlə qarışdırmış, şagirdlərin yaradıcılıq qabiliyyətlərini müstəqil cümlə təhlilinin həlli, ifadə, imla, inşa yazmaq və s. şəkildə həyata keçirdiklərini bəyan etmişlər. Halbuki Azərbaycan dili dərslərində yaradıcı yazılı inşaların yazdırılmasından, şagirdləri düşünməyə təhrik edən kartoskaların tərtibindən, testlərin həllindən söz açan olmamışdı.

Problemlə bağlı, məktəbdə özünü göstərən ən ciddi nöqsanlardan biri də, şagirdlərdə fikrin şifahi tərtibinə tənqidi münasibətin yaradılmamasıdır. Hər bir şagirdə yol verdiyi nöqsanların səbəbləri başa salınmır, onlar nöqsanlara qarşı fəal mübarizəyə qaldırılmır, bir sözlə, onlara müstəqil işləri yerinə yetirməyin yolları öyrədilmir.

Məlum olduğu kimi, şagirdlərin tədqiqatçılıq fəaliyyətləri müstəqil işlərin yerinə yetirilməsində özünü göstərir. Müstəqil işlərin düzgün təşkili təlim məşğələlərinin səmərəli aparılması üçün mühüm şərtlərdən biridir. Belə işlər eyni zamanda böyük tərbiyəedici əhəmiyyətə malikdir. Təlim prosesində müstəqillik şagirdlərə əməkdə məqsədəyönəldicilik, çətinlikləri aradan qadırmaq bacarığı verir. Müstəqillik şagirdlərin yaradıcı qüvvəsini oyadır, təşəbbüskarlığını artırır, diqqətini və ifadəsini tərbiyə edir.

ZAMAN ANLAYIŞININ VERİLMƏSİ YOLLARI

Aygün Məcidova,

Bakı Avropa liseyinin ibtidai sinif müəllimi

Zaman anlayışı barədə təsəvvür yaradılarkən müəllim özü bu anlayış haqqında zəruri biliklərə yiyələnməli və şagirdləri bu biliklərlə tanış etməlidir.

İnsanlar vaxtı lap qədim zamanlardan öyrənmişlər. Onların müəllimi həyatın özü olmuşdur. Əşyaları saymaq asandır. Kiçik məsafələri ölçmək də çətin deyil,

amma müəyyən ölçü vahidi olmalıdır. Hazırda da bəzən məsafəni qədim insanlar kimi addımlarımızla ölçürük. Vaxt üçün isə ölçü vahidi tapmaq daha çətinidir. Burada nə barmaqlar, nə də addımlar köməyə gələ bilər. Vaxtı ancaq vaxtla ölçmək lazımdır. Bəs ölçü vahidini haradan alaq? Ölçü vahidini təbiətdə axtarmaq lazımdır. Heç bir zaman sınımayan və dayanmayan ən qədim «saat» sən demə, günəş imiş. Səhər, gündüz, axşam və gecə. Bunlar o qədər də dəqiq ölçü vahidi deyil, lakin ibtidai insanlar üçün ilk zamanlar bu vahid kifayət edirdi. Sonra onlar vaxtı daha dəqiq müəyyən etməyə başladılar. Gündüz günəşə, gecə isə ulduzlara görə. İnsanlar gördülər ki, göydə ulduzlar yavaş-yavaş hərəkət edir. Sanki onlar həmişə bir yerdə durub, tərpənməyən parlaq ulduzla gözə görünməyən saplar vasitəsilə bağlanmışlar. Bəlkə ona görədir ki, bəzi xalqlar bu parlaq ulduza göyün mismanı deyirlər. Biz isə bu ulduzu qütb ulduzu adlandırırıq. Həmin ulduz şimal qütbünə doğru istiqaməti göstərir. Qütb ulduzundan bir qədər aralı yeddi ulduz tapmaq olar. Bu, Böyük Ayı bürcüdür. Böyük Ayı bürcü bir gündə qütb ulduzu ətrafında tam dövr edir. Bu onu göstərir ki, göy üzündə əqrəbi ulduz olan xalis gecə saati var. Göy insanlar üçün kompas vəzifəsini də görüb. Belə ki, cəhətlərin adları – Şərq və Qərb sözləri məhz elə günəşin doğduğu məşriq və üfüqdə batdığı məğrib sözlərindən götürülmüşdür.

İnsanlar qışda günlərin qısa, yayda isə uzun olduğunu çox uzaq keçmişdən duyurdular. Fəsilər, sonradan isə il yarandı. İlin başlanmasını müəyyən etməyi isə insanlar hələ 3, hətta 4 min il bundan əvvəl bacarırdılar. Bunun üçün onlar daş təqvim də hazırlamışlar. İlk stəinxens adlı bu təqvim hazırda İngiltərədə saxlanılır. İli hissələrə bölmək üçün ay köməyə gəldi. İnsanlar müşahidə edib görürlər ki, bədirlənmiş aydan bədirlənmiş aya qədər təxminən 30 gün vaxt keçir. Sonradan ayı 4 hissəyə böldülər və dördüdə bir hissəni həftə adlandırdılar. Bəs insanlar günləri necə adlandırmağa başladılar? Bu cür təqvimdən kimsəsiz adada Robinzon Kruzo da istifadə etmişdir. Hər gün taxta üzərinə xətt çəkir, 30 gündən bir xətti uzadırmış. Bundan başqa, keçmişdə ipə düyün vurmaqla da günləri sayırdılar.

Zaman anlayışı uzunluq və kütlə anlayışlarından daha mürəkkəb anlayışdır. Uzunluq və kütlə anlayışlarında olduğu kimi vaxt anlayışı da sadələşdirməyə xassələrə malik olur: zaman fasilələrini ölçmək, bir-biri ilə müqayisə etmək, toplamaq və çıxmaq, vurmaq və bölmək olar.

Bu kimi informasiyaların şagirdlərə çatdırılması yollarından ikisi üzərində dayanacaq:

II sinfin riyaziyyat dərində zaman anlayışının verilməsi (induktiv tipli dər)

Məqsəd: şagirdlərdə zaman, vaxt təsəvvürləri yaratmaq. Zaman vahidləri ilə tanış olmaq və onlar arasında əlaqələri öyrənmək.

Motivasiya: «Qırmızı papaq» nağılından xəbəriniz var? Uşaqlar, canavarla Qırmızı papağın meşədə görüşdüyü hissəni yadınıza salın. İki nəfər şagird mənə kömək etsin. Mən nənə, qız Qırmızı papaq, oğlan isə canavar olacaq

(Hər kəs öz rolunu ifa edir: canavar maska taxır, qız başına qırmızı papaq qoyur, nənə isə eynək taxır və başına şal bağlayır.

– Nənənin evinə kim tez çatacaq? (canavar)

– Nə üçün canavar tez çadır? (Kəsə yolla gedir və buna az vaxt sərf edir)

– Biz vaxtı nə ilə ölçürük? (saatla)

– Biz vaxt haqqında nə bilirik?

Uşaqlardan müxtəlif maraqlı cavablar alırıq.

– Biliklərimizi dərinləşdirmək məqsədilə müxtəlif həndəsi fiqurlar vasitəsilə qruplarla iş aparırıq. Qrup nümayəndələri öz yerlərini tutur. Müəllim qrupda işləmə qaydalarını yada salır: «Mən indi sizə tapşırıqlar verəcəyəm. Tapşırıqlar xüsusi vaxt çərçivəsində yerinə yetirilməlidir».

I qrup: (Torpaq üzərində eyni formalı 4 yarpaqsız ağac təsvir olunub). Şəkilləri müxtəlif fəsillərdə təsvir et. Fəsilləri adlandır.

II qrup: (Saat şəkli təsvir olunub). Saatın əqrəbləri nəyi göstərir? Saatdan harada və nə üçün istifadə olunur?

1 saat = ... dəq; 1 dəq = ... san

III qrup: Ən qədim zamanı təsvir edən şəkil çək. İndi neçənci ildir? İndi neçənci əsrdir?

IV qrup: (Pərakəndə şəkildə aylar yazılıb). Ayları ardıcıl nömrələ. Bir ildə neçə ay var? Bir ayda neçə gün var?

V qrup: Günün vaxtları necə adlanır? (Günün müxtəlif vaxtlarını təsvir edən şəkillər verilib). Şəkillərdə günün hansı vaxtları olduğunu yaz. Sutka nədir?

VI qrup: Saat olmasa nə olar? Bütün mümkün hesab etdiyiniz variantları yaz.

Qiymətləndirmə cədvəlində 20 – 100-ə qədər şkalalar üzərində rəngli oxları yuxarıya doğru hərəkət etdiririk.

Fikir mübadiləsi:

Qruplar çıxış edərkən o biri qruplar tərəfindən də əlavələr olunur. İşçi vərəqləri yazı taxtasından asılır.

Flifçet asılır. Aşağıdakı tablo üzrə iş aparılır:

saniyə	minillik	dəqiqə	
sutka	?	həftə	
ay	il	əsr	saat

– Həmin anlayışları bir sözlə necə adlandırmaq olar?

? işarəsi götürülür. Şagirdlər öz fikirlərinin doğruluğuna əmin olurlar.

Yazı taxtasında zaman vahidləri arasında əlaqəni göstərən digər tablo asılır:

1 minillik = 1000(min) il

1 əsr = 100 il

1 il = 4 fəsil

1 fəsil = 3 ay

1 il = 12 ay

1 həftə = 7 gün

1 saat = 60 dəq

1 ay = 30(31), 28(29) gün

1 sutka = 24 saat

1 dəq = 60 san

– Biz bilirik ki, vaxtdan yarışlarda daha çox istifadə olunur. İndi sizinlə kiçik bir yarış keçirmək istəyirəm. Hər bir qrupa kartoçkada bir tapşırıq verəcəyəm. Hansı qrup tapşırığı düzgün və tez yerinə yetirsə, qiymət balı artacaq. Qruplar çox həvəslə yarışda iştirak edərək tapşırığın öhdəsindən gəlirlər.

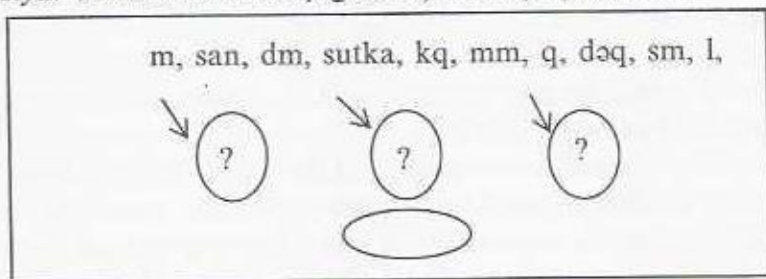
Evə tapşırıq:

– Saat növləri haqqında məlumatlar toplayın. Gələn dərsimizdə istifadə etmək üçün kartondan əqrəbləri tərpənə bilən saat maketi hazırlayın.

II sinifdə ölçülər üzrə ümumiləşdirici dərs (deduktiv tipli dərs)

Məqsəd: Uzunluq, çəki və zaman ölçüləri və onların vahidləri haqqında şagirdlərdə geniş təsəvvür yaratmaq. Bu vahidlər və onlar arasında əlaqələr üzrə praktik işlər aparmaq, dərsdə və məişətdə onlardan istifadə yollarını şagirdlərə öyrətmək.

Motivasiya: Yazı taxtasında aşağıdakı şəkildə çərçivə asılıb:

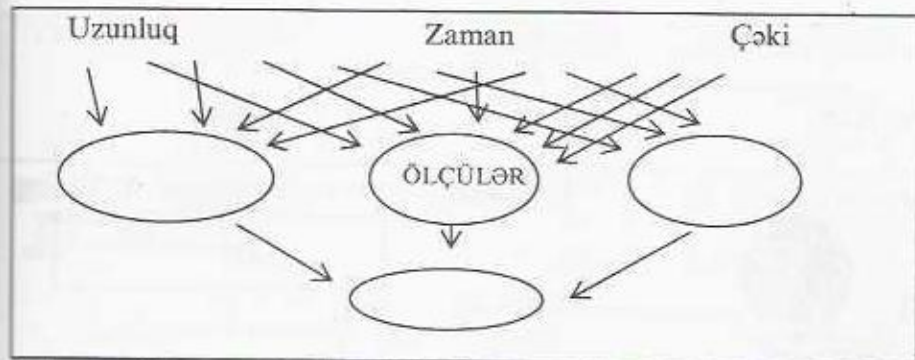
Şagirdlərlə bu tablo üzərində iş apararaq, aşağıdakı məzmununda tapşırıqları yerinə yetiririk və suallar veririk:

- Tablodə verilən yazıları oxuyaq.
- Ox işarələri ilə birləşən nümunələrə əsasən təsnifat aparaq.
- Birinci sual işarəsi altında birləşənləri necə adlandıracağıq?
- İkinci sual altında birləşənləri necə adlandıracağıq?
- Üçüncü sual altında birləşənləri necə adlandıracağıq?
- Sualları açıyıq, cavablarımızın doğruluğuna əmin oluruq.
- Suallar altında olan uzunluq, zaman və çəki anlayışları birlikdə necə adlanır?

• Sonuncu sualı açıyıq, cavabımızın doğruluğuna əmin oluruq.

Çərçivənin işlənmiş variantı:

m, san, dm, sutka, kq, mm, q, dəq, sm, l, sutka, əsr, saat.

Əgər uzunluq, zaman və çəkini ölçülər adlandıırıqsa, yuxarıda istiqamət-bəzəndirdiyimiz anlayışları necə adlandırırıq?

– Biz bu dərsimizdə ölçülər və ölçü vahidləri haqqında biliklərimizi təkrarlayacağıq. İndi isə növbəti bir tabloya nəzər salaq:

- dm, m, km, mm, sm.
- kq, t (ton), q (qram).
- dəqiqə, sutka, minillik, həftə, ay, il, saat, əsr, saniyə.

– Bu verilənlər ayrı-ayrılıqda hansı ölçü vahidlərinə aiddir?

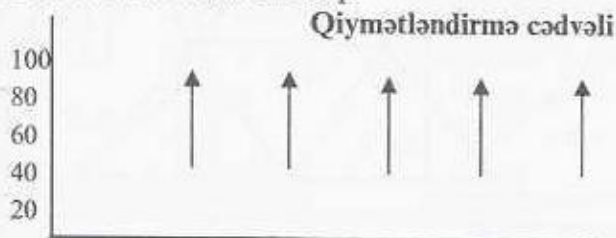
– Bu vahidləri azalan sıra ilə düzək.

Sonradan bildiyimiz ölçü vahidləri arasında əlaqələr şifahi şəkildə xəbər alınır.

– Biz ölçü vahidləri haqqında bildiklərimizdən söhbət açdıq.

Ölçü vahidləri haqqında daha nələri bilmək istərdiniz?

Ölçü vahidləri haqqında bildiklərimizi əməli işdə tətbiq etmək və az bir vaxt ərzində daha çox məlumatlar almaq üçün qruplarda işləyək. Vaxtımıza əməliyyət etmək məqsədilə mən sizi tənəffüsdə rəngli dairəciklər vasitəsi ilə qruplara ayırmışam. Gördüyünüz kimi, qrupların şifahi sorğuda cavabları da qiymətsiz qalmayıb. Siz yazı taxtasında asılmış qiymətləndirmə cədvəli vasitəsilə qiymətləndirilmisiniz. Sonrakı nailiyyətləriniz qrup işində verəcəyiniz cavablardan asılı olacaq.

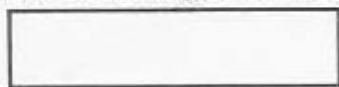
Şagirdlərin fəallığı və müvəffəqiyyəti qiymətləndirmə cədvəlində oxların yuxarı istiqamətdə hərəkəti ilə qiymətləndirilir. Qrup tapşırıqlarını paylayıram.

Tapşırıqın yerinə yetirilməsi üçün xüsusi vaxt ayırıram – 15 dəq.

I qrup üçün:

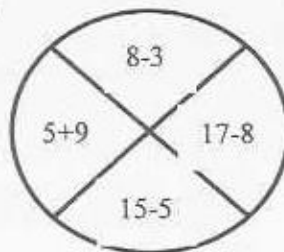
Qarpızın çəkisini tap.

Düzbucaqlının enini və uzunluğunu ölçüb yaz.

Hesabla və rənglə.

Əqrəbləri elə çək ki, saat 7-ni göstərsin.

5 sarı
14 yaşıl
9 qırmızı
10 göy

Kiloqram ilə litrin fərqi nədədir?

II qrup üçün:

8 litrlik bidondan əvvəl 2 litrlik, isə 1 litrlik banka ilə su götürdülər. Bidonda nə qədər su qaldı?

Verilmiş parçaların uzunluqlarını sonluqlarını ölçüb yaz.

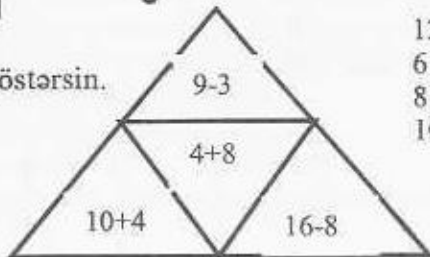

Hesabla və rənglə.

Əqrəbləri elə çək ki, saat 9-u göstərsin.

12 yaşıl
6 qırmızı
8 göy
10 sarı

Bir həftədə neçə gün var? Həftənin günlərini sıra ilə yaz.

III qrup üçün:

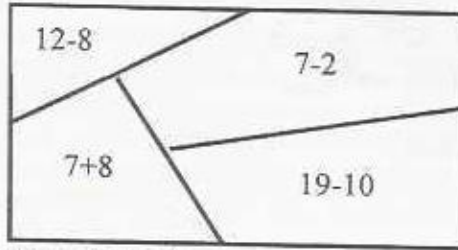
Yemişin çəkisini tap.

Tərəflərinin uzunluqlarını ölçüb yaz.

Hesabla və rənglə.

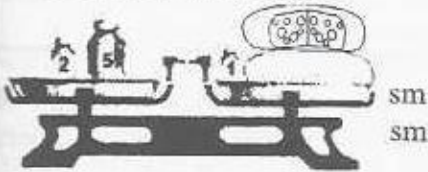
4 yaşıl
15 qırmızı
5 göy
9 qırmızı

Əqrəbləri elə çək ki, saat 3-ü göstərsin.

Bir ildə neçə fəsil var? Fəsilərin adlarını sıra ilə yaz.

IV qrup üçün:

Pendirin çəkisini tap.

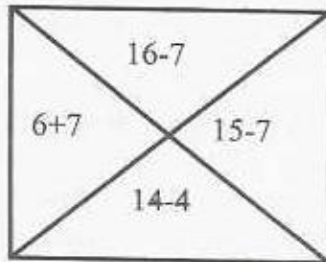
CB= ... sm

Ölç və yaz.

CK= ... sm

Əqrəbləri elə çək ki, saat 5-i göstərsin. Hesabla və rənglə.

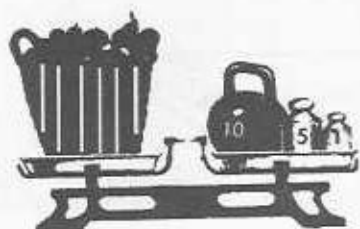

9 qırmızı
13 yaşıl
7 sarı
10 göy

Sutkanın vaxtlarını yaz.

V qrup üçün:

Meyvələrin səbətə birlikdə çəkisini tap.

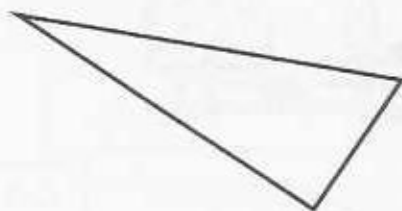

Əqrəbləri elə çək ki, saat 2-ni göstərsin.

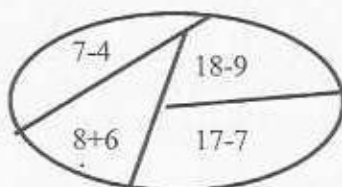

Bir ildə neçə ay var? Ayların adlarını sıra ilə yaz.

Uçbucağın tərəflərinin uzunluğunu ölçüb yaz.

Hesabla və rənglə.

3 qırmızı
14 yaşıl
9 yaşıl
10 sarı

Qruplara ayrılmış vaxt sona çatdıqdan sonra qruplar arasında *fikir mübadiləsi* gedir. Qrupların çıxışları dinlənilir, səhvlər üzərində işlər aparılır, qruplar qiymətləndirilir.

Ümumiləşdirmə: Biz bu dərsimizdə nə öyrəndik? Sizin nə xoşunuza gəldi?

Ev tapşırığı: Müxtəlif informasiya mənbələrindən istifadə edərək qədim uzunluq, zaman və çəki vahidləri haqqında məlumatlar toplayın.

NATURADAN RƏSMİN PEDAQOJİ ƏSASLARI

İradə Nadirova,

H. Əliyev adına liseyin tərbiyə işləri üzrə
direktor müavini

Elmi biliklərə yiyələnmə və təhsilin arasıkəsilmədən davam etdirilməsi hər bir kəsdən müstəqil çalışmaq yolu ilə biliyini daim artırıb, təkmilləşdirməyi tələb edir. Məktəb gənc nəsli elmi biliklərlə silahlandırmaqla yanaşı, onlara zehni cəhətdən

qabiliyyəti, təfəkkür müstəqilliyi, özünütəhsil vərdişləri aşılmalı, bilik bacarıq və qabiliyyətlərini nümayiş etdirməyə imkan yaratmalıdır.

İbtidai təlimin qarşısında duran əsas vəzifələrdən biri təsviri incəsənətdir. Təsviri incəsənət kiçikyaşlı məktəblilərin ahəngdar inkişafında, mənəvi tələbatının formalaşmasında mühüm rol oynayır. İnsan hansı sənətin sahibi olursa-olun fərqi yoxdur, estetik tərbiyənin rolunu, gözəlliyini başa düşməli, onu qiymətləndirməlidir.

İbtidai siniflərdə təsviri incəsənətin düzgün öyrədilməsi uşaqlarda ailəsinə, məktəbinə, Vətəninə, xalqa, məhəbbət hissi yaradır. Azərbaycan Respublikasına, xalqımızın tarixinə, adət-ənənələrinə, mədəniyyətinə emosional münasibət yaratmağa imkan verir. Onlarda hissi idrak, yaradıcılıq qabiliyyətini inkişaf etdirir.

Təsviri incəsənət üzrə ibtidai sinif proqramlarında təsviri sənət və gerçəkliyin estetik qavranılmasına verilən tələblərdə göstərilir ki, şagirdlər həyatda realist incəsənətin rolu, klassik milli və xalq sənəti haqqında təsəvvür əldə etməlidir.

Naturadan rəsm hər hansı incəsənət növü üzrə tədris-tərbiyəvi işdən başlanır. Yan Amos Komenski «Real aləm şəkillərdə» əsərini yazmaqda ümumtəhsil məktəblərində şagirdlərə ilkin elmi biliklərin aşılmasını onlara ətraf aləmdə mövcud olan əşyaların, canlıların, təbiət təsvirlərinin şəkillərinin naturadan birbaşa rəsm edilməsinin öyrədilməsilə mümkün olmasını sübut etmişdir.

Ondan sonra bütün dünya pedaqoqları əyaniliyi bir prinsip kimi qəbul etmiş və onun elmi-pedaqoji əsaslarını geniş şərh etmişlər.

Professor Nurəddin Kazımov əyanilikdən savayı «Əyaniliyin anlayışa xidmət etməsi» prinsipini irəli sürmüş, hətta onun növlərini də müəyyənləşdirmişdir.

Ona görə əyani vəsaitin tətbiqi zamanı şagirdlərin diqqəti yalnız müşahidə olunan obyektlərin əlamətlərinə yönəldildikdə, əsasən, qavrayış və təsəvvürlərin formalaşdırılmasına, həmin əlamətlər ümumləşdirilərkən cəmiyyətli digər obyektlərə aid edildikdə isə müəyyən anlayışların formalaşmasına imkan yaranır. N.Kazımov əyaniliyin növlərindən söhbət açarkən onun «Şəkil əyaniliyi», «Sözlü əyanilik», «Təbii əyanilik», «Şərti əyanilik» kimi növlərini göstərir ki, bunların da içərisində «Şəkil əyaniliyi»nə böyük üstünlük verərək yazır: «Təbii sistemlərin və ictimai hadisələrin şəkilləri, habelə incəsənət əsərləri şəkil əyaniliyi nümunələridir. (N.Kazımov. Məktəb pedaqogikası. «Çaşıoğlu» 2002, səh. 163.)

Respublikamızda ilk dəfə olaraq naturadan rəsm dərslərinin təşkili problemlərini tədqiq edən pedaqoji elmlər namizədi Soltan Atayev yazır ki, əyanilik dərslərin özəyidir, çünki bu zaman öyrədiləcək materialın bütün əlamətlərini şagird görür və sözlə ifadə edir. Naturadan rəsm prosesinin özü əyaniliyə əsaslanarsa da, bu dərslərin özündə də məsələləri əks etdirən, materialın spesifik əyaniliyini göstərən əyani vəsaitlərə böyük ehtiyac hiss olunur» (S.Atayev. İbtidai siniflərdə təsviri sənətin tədrisi metodikası. «Nurlan», 2002, səh.84).

Ona görə də təsviri incəsənət dərslərində naturadan rəsm tədrisinin elmi-pedaqoji əsaslarını müəllimin bilməsi və onun təcrübəsində nəzərə alması çox mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Biz pedaqoji əsaslar deyəndə, aşağıdakıları nəzərdə tuturuq:

- müəyyən pedaqoji qaydaların və şərtlərin düzgün müəyyənləşdirilməsi;
- ardıcılığa və sistemliliyə riayət olunması;

–Avropa standartlarına cavab verən ümumpedaqoji prinsiplərə riayət edilməsi;

– ümumpedaqoji metod və priyomlardan istifadənin didaktik meyarlarının düzgün müəyyənəşdirilməsi;

– yeni pedaqoji texnologiyalardan istifadənin didaktik əsaslarının konkretləşdirilməsi və s.

İbtidai sinif müəllimləri rəsm dərslərində əyani vəsaitlərin bütün növlərindən istifadə etdikləri zaman sadalanan pedaqoji əsaslara istinad edərək işlərini bu zəmin üzərində qurmaları onların müvəffəqiyyət qazanmaları üçün stimül yaradır. Beləliklə, onlar:

– naturadan rəsm dərslərinin kommunikativliyini təmin etmiş olurlar;

– naturadan rəsm dərslərinin konstruktiv imkanlarını üzə çıxarmış olurlar;

– şagirdlərin bədii yaradıcılıq qabiliyyətlərinin formalaşdırılmasına şərait yaratmış olurlar;

– dərsin interaktivliyinə zəmin yaratmış olurlar.

Təsviri incəsənət məşğələlərində dekorativ rəsm inkişafında mühüm rol oynayan naturadan rəsmə xüsusi əhəmiyyət verilir. Naturadan rəsm isə təsviri incəsənətin elə növüdür ki, portretləri, əşyaları, hadisələri birbaşa seyr zamanı təsvir etməyə imkan verir.

İbtidai siniflərdə naturadan, mövzu üzrə, yaddaşa, təsəvvürə əsasən, dekorativ-tətbiqi rəsm məşğələlərində və təsviri incəsənət haqqında söhbətlərdə müəllim dərslərin məqsədindən asılı olaraq hər hansı bir problemi öyrətmək üçün verdiyi məlumat və anlayışlardan başqa rəssamların əsərlərini göstərir, onlar haqqında qısa müsahibələr aparır. Rəssamların və onların əsərləri ilə tanışlıq zamanı uşaqlar sənətkarların həyat və yaradıcılığı haqqında, müəyyən bilik alır, onun yaratdığı əsərlərin məzmununun bədii məziyyətlərini, kompozisiya həlli, rəng problemi və s. təhlil etməyi, əsərə öz münasibətini bildirməyi, ona qiymət verməyi öyrənir.

Təcrübə və müşahidələr göstərir ki, bir sox sinif müəllimləri təsviri incəsənəti tədris edərkən pedaqoji tələbləri gözləməklə, müvafiq pedaqoji üsul və priyomlardan istifadə etməkdə, yeni pedaqoji texnologiyaların gücündən istifadə etməkdə, keçirilən mövzunun tarixi səciyyəsi, didaktik mahiyyəti, tərbiyəvi əhəmiyyəti barədə şagirdlərə məlumat verməkdə çətinlik çəkirlər. Onlar belə məlumatları dərslərin hansı mərhələsində verilməsində düzgün mövqe tutmur, ayrıca məşğələ həsr edirlər. Unutmaq olmaz ki, belə məlumatların verilməsi üçün naturadan rəsm dərslərinin imkanları daha böyükdür, çünki onlar bir tərəfdən şagirdlərin təxəyyül imkanlarını, təfəkkür tərzini inkişaf etdirirsə, digər tərəfdən natura mövzusunun gerçəklik mahiyyəti, yaranma tarixi və mövzudakı hadisələrin inkişaf mərhələləri haqqında onların bilik dairəsini genişləndirir. IV sinifdə Əzim Əzimzadənin «Oxutmuram əl çəkin» əsərinin naturadan rəsmi zamanı müəllimin aşağıdakı şəkildə iş aparması daha məqsədmüvafiqdir.

Müəllim Əzim Əzimzadənin portretini və «Oxutmuram əl çəkin» rəsminin orijinalını əyani şəkildə nümayiş etdirir. Rəssam və onun «Molla Nəsrəddin» jurnalında dərc olunmuş həmin rəsm əsəri haqqında dərslərdə verilən məlumat-

lardan sonra müəllim tərəfindən aşağıdakı informasiyaların da verilməsi çox mühüm pedaqoji əsaslara söykənir.

Orijinal təqdim olunan «Oxutmuram əl çəkin» rəsm əsərində beş nəfər personaj təsvir olunur. Şəkildə övladını öz arxasında gizlədib məktəbə qoymayan valideyn üç nəfər təhsil işçisinə, dövlət məmuruna «Oxutmuram əl çəkin» deyir. Onsuz da mənzərəni bütün müəllimlər şərh edə bilirlər, lakin onların izah etməkdə çətinlik çəkdiqləri tərəflər daha çoxdur. Fikrimizcə, belə tərəflərdən biri də rəsm əsəri ilə bağlı müqayisəli şərhlərin verilməsidir. Müqayisəli şərhlər aşağıdakı məlumatlar əsasında aparılsa, daha yaxşı olar:

– Uşaqlar, bu əsəri görkəmli Azərbaycan rəssamı Əzim Əzimzadə «Molla Nəsrəddin» jurnalında çalışan vaxtlarda çəkmişdir. Bu, elə zamanlar idi ki, valideynlər öz övladlarını müasir məktəbə yox, mollaxanaya qoyurdular. Həmin valideynləri Cəlil Məmmədquluzadə 1906-cı il aprelin 7-də açığı «Molla Nəsrəddin» jurnalında tənqid atəşinə tutur. O, Mirzə Ələkbər Sabirin «Oxutmuram əl çəkin» şeirinə şərh verərək gördüyünüz şəkil əsasında azərbaycanlı balalarımızın dünyəvi təhsil almalarına öz münasibətini bildirir.

Bu məlumatlardan sonra rəsmi özünü ilə birbaşa bağlı olan məlumatların verilməsi də faydalı olar. Həmin məlumatların məzmununun aşağıdakı şəkildə olması məsləhətdir:

– Uşaqlar, şəkli diqqətlə baxın. Görürsünüzmü, ata oğlunu oxutmaq istəmədiyini onu məktəbə aparmağa gələnlərə daha sərt şəkildə bildirərək deyir:

Oğul mənimdir əgər, oxutmuram, əl çəkin,
Eyləməyin dəngəsər oxutmuram, əl çəkin.

Elmə həvəsi olan uşaq isə atasının arxasında nəinki gizlənmək istəmir hətta məyus edir. Atasının «Gərçi bu bədbəxt özü elmə həvəskardır» deməsi də bu fikri təsdiqləyir, lakin onun özünün elmə, təhsilə, inkişafa olan münasibətində bir narahatlıq hiss olunur. Rəssamın yaratdığı görüntü belə münasibətlərə daha dəqiq aydınlıq gətirir.

Belə məlumatlar müqayisəli şəkildə şərh olunduğu halda, şagirdlərə həmin hadisələrə aid müxtəlif mövzular üzrə şakillər çəkməyi də tapşırmaq olar.

Belə məlumatları naturadan rəsm dərslərində istifadə olunan aşağıdakı növləri üzrə iş apararkən müvafiq mövzular üçün səciyyəvi bir tərzdə də vermək mümkündür.

– klassik heykəltəraşlıq nümunələrinin gipsdən hazırlanmış modelləri haqqında verilən məlumatlar;

– naturadan konstruksiya göstəricilərini özündə əks etdirən kartondan, qalın kağızlardan pleksiklaslardan və ya nazik məftillərdən hazırlanmış nümunələr barədə verilən məlumatlar;

– heyvanlar, quşlar, balıqlar, meyvə-tərəvəz, bitkilər və digər əşyalardan hazırlanmış nümunələr haqqında verilən məlumatlar və s.

Naturadan rəsmi tədrisində yeni pedaqoji texnologiyalardan istifadənin də əhəmiyyəti çoxdur. Təcrübə göstərir ki, təsviri sənət müəllimləri, xüsusilə sinif müəllimləri köhnə stereotiplərdən uzaqlaşa bilmirlər, çünki onlar yeni pedaqoji texnologiyalardan istifadə etməkdə çətinlik çəkirlər. Yaddan çıxarmaq olmaz ki, hazırkı şəraitdə təsviri incəsənət dərslərində yeni pedaqoji texnologiyalara isti-

nad etmədən təsviri sənət dərslərində naturadan rəsm əməliyyatlarını tələb olunan səviyyədə həyata keçirmək mümkün deyil.

Hazırda interaktiv təlim metodunun əsas komponentləri olan «fikri hücum», «fikri sıçrayış», «fikirlər sintezi», «treninq», «yaradıcı test», «beyin hücumu», «ideyalar mübadiləsi» və s. kimi əməliyyatlardan istifadə olunması çox faydalıdır, çünki bu əməliyyatlar aşağıdakıların tənzimlənməsinə şərait yaradır:

- Naturadan rəsm dərslərində şagirdlərin fəallığı, onların bədii mövzuya olan maraq və meylləri artır.

- Naturadan rəsm çəkmə şagirdlərin hamısının bir sinif şəraitindəki əməkdaşlığı yaranır.

- Ən istedadlı şagirdlərin digərlərinə yaxınlaşması, zəiflərin isə onlardan faydalanmasına şərait yaranır.

- İstedadlı şagirdlərdən ibarət yaradılmış ekspertlər «fikri hücum» proqramlarının hazırlanmasına rəhbərlik edir, «ədalətlik» normasını gözləyirlər. Bu proses yeni-yeni rəng çalarlarının tapılması, onlardan istifadə olunması və tətbiq edilməsi üçün zəmin yaradır.

- Şagirdlər bir-birlərinin əl işlərinə qiymət verirlər. Bu isə onlara hər bir təxəyyül məhsulu ilə əlaqədar müstəqil fikir yürütmək imkanı verir.

- Naturadan rəsm materialı təqdim olunur. Müəllimin göstərişləri başa çatır. Fikri hücum başlayır. Ekspertlər şagirdlərin təxəyyül imkanlarını saf-çürük edir. Nəticədə bütün şagirdlərin qabiliyyətlərinin formalaşdırılmasına geniş meydan açılır.

- Rəsm əsərlərinə ekspertlər qiymət verərək ümumləşdirmələr aparırlar.

Təlimin ibtidai pilləsində uşaqların estetik tərbiyəsinə böyük diqqət yetirilir. İbtidai siniflərdə keçirilən təsviri incəsənət dərslərində şagirdlərdə Vətən təbiətinin gözəlliyinə sevgi hissləri oyadır, onlara rəsmi dərk etmək, qiymətləndirmək üzrə bacarıq və vərdislər aşılanır.

İBTİDAİ SİNİFLƏRDƏ ƏMƏK TƏRBIYƏSİNİN ƏHƏMİYYƏTİ

Bəsti Seyidzadə,

AMİ Gəncə filialının kafedra müdiri,
pedaqoji elmlər namizədi

Yaşamaq üçün insanlar suya, qidaya, paltara, mənzilə və s. malik olmalı idilər. Bunlar isə əmək sərf etmədən mümkün olmazdı. Yemək üçün çalışıb qida axtarıb tapmaq, saf su içmək üçün yaxşı bulaq aramaq, geyinmək üçün paltar əldə etmək, mənzil sahibi olmaq üçün ev tikmək, daha yaşamaq üçün çox zəhmət çəkmək lazım gəlir. Azərbaycan atalar sözlərində deyildiyi kimi, «İstəyirsən bol çörək, al əlinə bel, kürək», «İş insanı safa çıxarar», «Könlü balıq istəyənin özünü suya vurur», «Çalışqan ac qalmaz», və s. Ümumiyyətlə, hər bir ehtiyacı ödəmək üçün zəhmət çəkmək, əmək prosesində iştirak etmək tələb olunur.

Pedaqoji ədəbiyyatın təhlili və müşahidələr göstərir ki, məktəbdə əmək tərbiyəsi aşağıdakı vəzifələrin həllinə xidmət edir:

1. Şagirdlərdə əməyə məhəbbət və əmək adamlarına hörmət, zəhmətə xor baxan tənbel və özgələrinin hesabına yaşayanlara isə nifrət hissi aşılamaq.

2. Gənc nəsil əməyin müxtəlif sahələrində bacardığı qədər əmək fəaliyyəti təcrübəsi qazanmaq ruhunda, əməksevərlik ruhunda yetişdirmək.

3. Əməyin ölkənin, bütövlükdə cəmiyyətdəki quruculuq işlərindəki və insanın şəxsi həyatındakı rolunu şagirdlərə başa salmaq.

4. Əmək fəaliyyətinə uşaqların psixoloji hazırlığını təmin etmək, onlara fiziki və zehni vərdişlər ilə aşılamaq, müəyyən əmək sahəsində şüurlu şəraitdə özlərinə peşə seçməyə sövq etmək.

5. Şagirdlərdə əmək intizamını və əmək mədəniyyətini formalaşdırmaq.

6. Məktəbliləri müasir sənaye və kənd təsərrüfatı istehsalının, tikintisinin, nəqliyyatın, xidmət sahələrinin işi ilə tanış etmək.

Bu vəzifələr məktəbdə təlim prosesində və sinifdən xaric tədbirlər vasitəsilə həyata keçirilir.

Bütövlükdə harada və hansı formada yerinə yetirilməsindən asılı olmayaraq, əmək tərbiyəsinin vəzifələrinin düzgün həlli uşaqlara məktəbi bitirdikdən sonra məşğul olduqları hər hansı fəaliyyət sahəsində təsirli kömək göstərir, həm əməli, həm də psixoloji cəhətdən onların karına gəlir.

İndi həyatımızın bütün sahələrində idarəetmə sistemində, sosial münasibətlərdə, maarif və mədəniyyətdə islahatlar aparılır. Cəmiyyətimizin daha da inkişafına, qarşıda duran problemlərin həllinə yaradıcılıqla, yeni təfəkkür tərzii ilə yanaşmaq tələb olunur. Bütün bu işlərin müvəffəqiyyətlə həyata keçirilməsi müəllimlərin üzərinə düşür.

Hazırda pedaqoji prosesin qarşısında duran aktual problemlərdən biri gənc nəslin əmək tərbiyəsi, əmək təlimi və peşə yönümünü kökündən yaxşılaşdırmaq, yenidən qurmaq, şagirdləri gələcəkdə ictimai-faydalı, məhsuldar əməyə, müstəqil respublikamız üçün maddi nemətlər istehsalında şüurlu iştirak etməyə hazırlamaqdır.

Müxtəlif əmək keyfiyyətləri insana fitrətdən verilmir. Bu keyfiyyətlər onda bütün həyatı boyu, xüsusilə uşaqlıq və gənclik dövründə tərbiyə olunur. Bu işin bünövrəsi ailədə və ibtidai siniflərdə qoyulur.

Səhrli uşaq aləmi kimi ibtidai sinif müəlliminin də işi olduqca geniş və mürəkkəbdir. Belə ki, uşaq məktəbə qədəm basdığı gündən onun həyatında yeni aləm açılır. İndiyə kimi o ağıl kəsdiyi, şüurlu həyata qədəm qoyduğu vaxtdan ata-anasını dünyada ən böyük, ən qüdrətli adam hesab edir. Sonradan bu inam, bu hörmət və nüfuz estafetini müəllim qəbul edir və o valideynlərə, bəzən isə onlardan da artıq məktəb həyatı və ömür boyu uşaq üçün ən əziz və hörmətli olaraq qalır. Sinif müəllimi elə etməlidir ki, böyüyüb kamala yetdikdən sonra da, həyatda müstəqil çalışdığı zamanda da ailə və məktəbin nəcib təsir qüvvəsi ona aşılsın düzgün əmək tərbiyəsi və peşə yönümünü daim öz üzərində hiss etsin, valideyn və müəllimlərə olan minnətdarlıq hisslərini həyatın ən əziz nemətlərindən biri kimi, ata-babalarımızın, xalqımızın nəcib və mübariz ənənələrinə ədəqət və məhəbbətin gözəl davamı kimi qiymətləndirsinlər, qoruyub saxlasınlar, həyatda öz əməkləri müqabilində layiqli yer tutsunlar.

İbtidai sinif müəllimi uşaqda belə bir əqidə yaratmağa çalışmalıdır ki, əmək hər bir insan üçün zəruridir, əmək sərf etmədən yaşamaq olmaz, necə ki, atalar sözlərində deyilir. «İş insanın cövhəridir», «İşləməyən dişləməz», «Zəhmətsiz bal yeməzlər» və s.

Şagirdlərin əmək tərbiyəsi müvəffəqiyyəti bu işi pedaqoji əsaslarda qurmaqdan çox asılıdır.

Pedaqoji əsasların və məktəb təcrübəsinin öyrənilib təhlil edilməsi göstərir ki, ibtidai sinif şagirdlərinin əmək tərbiyəsi və təliminin məqsədi əsasən aşağıdakılar olmalıdır: əməyə məhəbbət, əmək adamlarına hörmət aşılamaq, şagirdləri müasir sənaye, kənd təsərrüfatı istehsalının, xidmət sahələrinin əsasları ilə tanışlığa sövq etmək, müasir cəmiyyətin tələblərinə uyğun çevik adamlar, işgüzar şəxsiyyətlər yetişdirmək üçün zəmin hazırlamaq və s.

Bildiyimiz kimi, əmək qüdrətli tərbiyə vasitəsidir. Uşaqlarda əməyə məhəbbət, əmək adamlarına hörmət, əmək alətlərinə, əməyin nəticəsinə qayğılı münasibət, gücləri çatan əməkdə iştirak etmək əməyə azad, insani münasibətin mərhələsidir. Əmək uşağın şəxsiyyət kimi formalaşmasına təsir edir, onun həm fiziki inkişafında, həm də mənəvi yüksəlişində mühüm rol oynayır. Düzgün təşkil edilən əmək tərbiyəsi prosesində şagirdlərdə həm vətənpərvərlik, humanizm, yüksək şüurlu intizam, kollektivçilik, mərdlik, qorxmazlıq, qəhrəmanlıq, xalq naminə, vətənin inkişafı, gözəlliyi, yüksəlişi naminə mənəvi keyfiyyətlər formalaşır.

Ümumiyyətlə, əməkdə iştirak edən uşaq böyüklərinin əməyinin qədrini bilir, bütün zəhmət adamlarına hörmət etməyə, əməyin nəticələrinə, qayğılı münasibət göstərməyə başlayır. Uşaqlar əmək prosesində müstəqiliyə, təmkinli və səbrli olmağa alışır, çətinlikləri aradan qaldırmağı öyrənirlər.

Əmək kiçikyaşlı məktəblilərin mənəvi aləminin xeyirxahlıq baxımından zənginləşməsində mühüm rol oynayır. O, insanı tərəqqiyə, inkişafa sövq etdirməklə ona sağlam ruh və xoş ovqat bəxş edir.

İbtidai sinif müəlliminin rəhbərliyi ilə uşaqların güclərinə və marağına uyğun qurulan əmək məşğələlərində nəfis, göz oxşayan məmulatların hazırlanması, tədris-təcrübə sahələrində abadlıq işlərinə cəlb edilməsi prosesində yaradılan əmək mədəniyyəti, aşılanan ilkin bilik, bacarıq və vərdislər uşaqlarda əməyin, fərəhli yaşayışın əsası olmasına inam yaradır.

Erkən yaşlarından uşaqlarda əməyə məhəbbət hissi aşılamaqdan, onların güclərinə müvafiq əmək növləri üzrə işləmək bacarığını yüksəltmədən heç bir əməli xeyirxahlıq gözləmək olmaz, çünki, əməli xeyirxahlıqlar öz ifadəsini əməkdə, zəhmətdə tapır.

İbtidai siniflərin programında kiçikyaşlı məktəblilərin qəlbən xeyirxahlıq işlər görməsinə xidmət edən imkanlar genişdir. Mövzuların əksəriyyəti ana təbiətimize məhəbbət, ona qayğılı münasibət, ağac və müxtəlif bitki toxumları əkmək, onlara aqrotexniki qaydada quluq etmək, yeni ağac və bitki növləri yetişdirmək, otaq bitkiləri bəsləmək, heyvan, quş və balıqların çoxaldılması qayğısına qalmaq kimi xeyirxahlıqlarla bağlıdır.

Hansı formada və harada yerinə yetirilməsindən asılı olmayaraq, əmək tərbiyəsi vəzifələrinin düzgün həlli uşaqlara məktəbi bitirdikdən sonra məşğul

Uşaqları hər hansı fəaliyyət sahəsində təsirli kömək göstərir, həm əməli, həm də psixoloji cəhətdən onların köməyinə gəlir.

Bütövlükdə uşaqların məktəb illərində cəmiyyətə lazım olan əməyə nəzəri-
fəaliyyət, praktik və psixoloji cəhətdən hazırlığı, demək olar ki, lap I sınıfdan başlayır.
Bu sınıfdan etibarən şagirdlərin cansağlığı və yaşı üçün münasib olan müntəzəm,
mütəşəkkil içtimai-faydalı əməyə cəlb edilməsi nəzərdə tutulur. Uşaqları cəmiyyət
üçün faydalı şeylər hazırlamağa, xeyirli işlər görməyə alışdırırlar.

Qeyd etməliyik ki, I-IV sinif şagirdləri müxtəlif materiallardan (kağızdan,
kartondan, plastilindən, parçadan və s.) istifadə etməklə məktəb, uşaq bağçası
və ya ev üçün müxtəlif şeylər (oyuncaq, cib dəsmalı, silgi və s.) hazırlayır, yəni
tədris vəsaitini təmir edirlər. Eyni zamanda onlar dərk edildikləri bəzi peşələrlə
təfərrüat tanış olmağa başlayırlar. Bunlar yalnız öyrənmək məqsədi daşmır, eyni
zamanda məktəblilərin əməyə psixoloji hazırlığında çox mühüm rol oynayır.

Deyilənlərdən aydın olur ki, kiçikyaşlı məktəblilərin əmək tərbiyəsinin,
praktik əmək fəaliyyətinin məzmunu zəngin, formaları isə çoxdur. Sinif müəllimi
təlim formalarından səmərəli istifadə etməklə məktəbdə təlim tərbiyə işini elə
qurmalıdır ki, uşaqlar ümumi əmək sahəsində bu və ya başqa bir vəzifəni, hətta
zəruri xırda ən sadə bir vəzifəni əməli surətdə yerinə yetirsinlər.

İbtidai sinif müəllimi şagirdlərin əmək tərbiyəsi işini elə qurmalıdır ki, o
səmərəli uşaqlara müxtəlif əmək vərdisləri aşılasın, həm də cəmiyyətin tələb-
lərinə uyğun olaraq onları inkişaf etdirdirsin, gələcəyin fəal qurucuları kimi forma-
laşdırsın. Bunun üçün sinif müəllimi həm də əmək tərbiyəsinin növlərini, vasitə
və yollarını, təşkil prinsiplərini dərinlən bilməli, uşaqlara işləməyi sevdirməlidir.

İBTİDAİ TƏHSİL VƏ KOMPYUTER TEXNOLOGİYALARI

Nizami İsmayilzadə

Təhsil Problemləri İnstitutunun elmi işçisi

Təhsil sistemində müasir informasiya və
kommunikasiya texnologiyalarının tətbiqi
bu gün qloballaşan dünyanın, informatlaşan
cəmiyyətin tələblərindən, ehtiyaclarından bi-
ridir. İnformasiya cəmiyyətinin gələcək quru-
cuları məktəb işlərindən başlayaraq yeni
informasiya texnologiyaları ilə təmas qur-
mağı, ondan sərbəst istifadə etməyi öyrən-
məlidirlər. Qeyd etmək lazımdır ki, insan
fəaliyyətinin bir çox sahəsində olduğu kimi,
təhsildə də kompyuter texnologiyalarının
tətbiqi fəaliyyətin səmərəliliyini xeyli artırır.

Respublikamızın təhsil sistemi son illər intensiv şəkildə kompyuter texnologiyaları ilə təchiz olunur. Hazırda kompyuterlə təchiz olunan uşaq bağçası və ibtidai siniflərin sayı da sürətlə artır. Bu problemin həlli üçün Azərbaycan dövləti kompyuter texnologiyalarının inkişafını prioritet sahə elan etmişdir. Bu sahədə dövlət proqramı hazırlanmış, hüquqi sənədlər toplusu imzalanmışdır ki, bütün bunlar da yaxın vaxtlarda Azərbaycanın bu sahədə ümumdünya göstəricilərinə daha da yaxınlaşmasına imkan verəcəkdir.

Kompyuter texnologiyalarından danışarkən ilk növbədə qeyd etmək lazımdır ki, hazırda təhsilimizdə elə bir texniki vasitə yoxdur ki, o həm hesablama, həm audio- video, həm rabitə vasitəsi, həm biliklər bankı bazası, həm də yazı çap vasitəsi və s. kimi istifadə edilə bilsin. Bu imkanlardan təhsil sisteminin bütün mərhələlərində, o cümlədən uşaq bağçasında və ibtidai siniflərdə istifadəsi danılmaz həqiqətdir, zamanın tələbidir.

Bütün bunları nəzərə alaraq qeyd edək ki, artıq respublikamızın uşaq bağçaları və ibtidai siniflərində bu sahədə xeyli işlər görülür, təchizatla bərabər proqram təminatı hazırlanır. Kompyuter texnologiyalarından istifadəyə yönəldilmiş metodik tövsiyələr hazırlanıb tərbiyəçi və müəllimlərə çatdırılır. Qeyd edək ki, bəzi fikirlər irəli sürülür ki, uşaqları bağça yaşından kompyutera cəlb etmək o qədər də düzgün deyil. Dünya təcrübəsindən belə bir misal götürək. ABŞ, Böyük Britaniya, Fransa, Niderland və s. ölkələrdə uşaq bağçaları və ibtidai məktəblər kompyuter texnologiyaları ilə təchiz olunurdu və burada son məqsəd bütün bağça və ibtidai məktəblərin kompyuterlə təchizi idi. Bu siyasəti əsaslandırmaq üçün müvafiq tədqiqatlar da aparılırdı. Nəticələr belə oldu ki, texniki inqilab dövründə yaşayan insan dövrün, texniki tərəqqinin nailiyyətlərinə gənc yaşından yiyələnəndə gələcəkdə səmərəli fəaliyyət göstərə bilməyəcək.

Danılmaz həqiqətdir ki, indiki kiçikyaşlı uşaqlar sabah tam kompyuterləşdirilmiş əsrdə yaşayacaq və onlar texniki inqilabın tələbləri səviyyəsində də yetişdirilməlidir. Ona görə də «Kompyuter və uşaq» probleminə heç də ikinci dərəcəli iş kimi yanaşmaq düzgün olmazdı.

Bu gün uşaq bağçalarında kubik, rezin top, kuklalar, pultla idarə olunan təyyarə və avtomobillə bərabər fərdi kompyuterlərlə də rastlaşırıq. Artıq bu dövrün tələbidir. Hazırda uşaqlar üçün mobil telefonların imitasyonu olan telefonlar buraxılır, kiçik formatlı əldə gəzdirilən mini kompyuterlər istehsal edilir ki, onlar da uşaqları istər-istəməz kompyuterlərlə davranışa hazırlayır. Bu oyunların əksəriyyəti, internet oyunlarından fərqli olaraq, idrakı, tərbiyəvi xarakter daşıyır, uşaqlarda müəyyən müsbət emosiyalar tərbiyə edir.

Yaxın vaxtlarda məişət televizorlarında da uşaqlar üçün oyunlar nəzərdə tutulmuşdur.

Həllini gözləyən məsələlərdən biri uşaqlarda kompyuterlə işləmək üçün meyl və marağın yaradılmasıdır. Bu meyl və marağ oyunlardan başlayaraq tədricən təhsilə yönəldilməlidir. İlk mərhələdə müəllim uşaqla yanaşı, kompyuter arxasında oturaraq bir qədər oyun oynayırlar. Sonrakı mərhələdə uşaq müstəqil olaraq

kompyuter arxasında oturur və bir qədər oynadıqdan sonra təlim xarakterli işlərə keçir. İbtidai sinif uşaqları klaviaturadan istifadə edərək monitorda öz adını, müəllimin adını yazır. Sonrakı mərhələlərdə düz xətt, dördbucaq, dairə və başqa həndəsi fiqurlar çəkir. Müəllim keçdiyi dərslərə aid monitorda bir neçə sadə suallar qoymaqla uşaqlara təklif edir ki, cavablar tapıb yazsınlar. Sual və tapşırıqlar getdikcə mürəkkəbləşdirilir, idraki təlim xarakteri daşıyır.

Hər bir tərbiyəçi və ya müəllim uşaqları kompyuterlə işə cəlb edərək bu vaxt müəyyən gigiyenik qaydaları ciddi şəkildə gözləməlidir. Bu bərdə mətbuatda bir çox yazılar və bir sıra xarici ölkələrdə həmin istiqamətdə tədqiqatlar aparılır: uşaq kompyuter arxasında necə oturmalıdır. Nə qədər vaxt kompyuterlə işləyə bilər və s. Belə ki, alimlərin tövsiyələrinə görə uşaqların kompyuter qarşısında gün ərzində 3 saatdan artıq oturub işləmələri məsləhət görülmür, minimum fasilə 15 dəqiqə olmalıdır.

Nəhayət, kompyuter texnologiyalarının tətbiqi ilə əlaqədar müəllim hazırlığına toxunaq. Məlumdur ki, müəllim və tərbiyəçilər vaxtaşırı ixtisasartırma kurslarından keçirlər. Bu kurslarda kompyuterlə tanışlığa ayrılan bir neçə saat imkan vermir ki, müəllim bu mürəkkəb qurğu ilə yaxından tanış olsun və kompyuteri işlətmək üçün onda lazımı praktik vərdislər formalaşdırsın. Ona görə də kurslardan qayıtdıqdan sonra da müəllim kompyuterlə lazımı səviyyədə iş apara bilmir. Aydın məsələdir ki, belə müəllimlər kompyuter üçün sadə proqram təminatı da hazırlamaqda çətinlik çəkir. Bu vəziyyətdən çıxmaq üçün yaxşı olar ki, ixtisasartırma təhsilində kompyuter texnologiyalarına ayrılan saatlar bir qədər də artırılсын, lakin bu yeganə çıxış yolu deyil. Məsələn respublika miqyasında götürdükdə aydın olur ki, müəllimin kompyuter savadının artırılması yerlərdə də zəruridir. Rayon təhsil şöbələri nəzdində yaradılmış dayaq məntəqələrinin funksiyasının biri bağçalardan müəllim və tərbiyəçiləri oraya cəlb edib, onların kompyuter hazırlığını artırmaqdır.

Fikrimizcə, vəziyyətdən çıxmaq üçün ən səmərəli yollardan biri bu gün respublikamızda artıq reallaşdırılmış distant təhsildən istifadədir. Reallıq göstərir ki, distant təhsil bu gün ixtisasartırma sahəsində geniş imkanlara malikdir; təlimi maksimum komfortlaşdırır; optimal sərhədlərə malikdir; təhsil xidmətlərindən istifadə dairəsini genişləndirərək konkret mərkəzlərdən uzaq və əhalisi az olan bölgələri əhatə edə bilər. Daha doğrusu, distant təhsil öyrənən və öyrədən arasında əlaqənim telekommunikasiya və kompyuter şəbəkələri vasitəsilə operativ, müntəzəm dialoq, əks-əlaqə əsasında, uzaq məsafədən həyata keçirilən texnologiyadır. Bağça tərbiyəçiləri və ibtidai sinif müəllimləri bu imkanlardan istifadə edərək kompyutərə aid proqram, proqram təminatına aid tələbatlarını ödəyə bilərlər.

«HƏYAT BİLGİSİ»NİN DİGƏR FƏNLƏRLƏ ƏLAQƏLİ TƏDRİSİ

Sevinc Axundova,

Bakı Slavyan Universitetinin müəllimi

İbtidai siniflərdə tədris edilən, cəmiyyətin inkişaf tələblərinə cavab verən fənlərdən biri «Həyat bilgisi» fənnidir. Fənnin tədrisi ilə şagirdlərə həyat üçün zəruri olan bilik və bacarıqlar verilir, onların dünyagörüşü artırılır. Fənnin mövzularında uşaqları əhatə edən obyekt və hadisələr, onlar arasındakı əlaqələr, insan-təbiət, insan-cəmiyyət münasibətləri əks edilir. Odur ki, mövzular digər fənlərlə əlaqəli tədris olunmalıdır.

Həyat hadisələri bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqədə olduğundan, onlar qarşılıqlı əlaqədə də öyrədilməlidir. Belə olarsa, şagirdlər «Həyat bilgisi» fənninin məzmununu dərinlən dərk edirlər.

Təlimin əsas prinsiplərindən biri olan fənlərarası əlaqə yaradıldıqda təlim materialı şagirdlər tərəfindən daha yaxşı mənimsənilir və uzun müddət yadda qalır. Fənlərarası əlaqə prinsipinə uyğun olaraq öyrədilən obyekt və hadisələr hərtərəfli izah edilir. Odur ki, hər bir fənnin tədrisində fənlərarası əlaqəyə geniş yer verilməlidir.

İbtidai siniflərdə tədris olunan fənlər arasında da sıx əlaqə mövcuddur. Həyat bilgisi fənninin həmin fənlərlə əlaqələndirilməsi imkanları genişdir. Bəzi müəllimlər fənlər arasındakı əlaqəyə o qədər də əhəmiyyət vermir, əlaqə imkanlarını müəyyənləşdirməkdə çətinlik çəkirlər. Hər hansı mövzu üzrə materialın əlaqəsiz keçilməsi şagirdlərin biliyində, təfəkkürünün inkişafında, dünyagörüşünün formalaşmasında nöqsanlara səbəb olur. Onlar əşya və hadisəni təcrid olunmuş şəkildə öyrənir, digər əşyalar və hadisələrlə əlaqələri dərk edə bilmirlər. Belə dərslərin aparılması şagirdləri əzbərçi edir və mövzunu tam mənimsəmələrinə mane olur.

Həyat bilgisi fənninin mövzuları elə seçilmişdir ki, onları digər fənlərlə əlaqələndirmək mümkün olsun.

I sinifdə həyat bilgisindən mövzuların digər fənlərlə əlaqəsini aşağıdakı kimi ümumiləşdirmək olar. (Bax.cədvəl 1.)

Bunun üçün əlaqə imkanlarına uyğun əyaniliklər, didaktik materiallar əldə edilməli, onlardan tədrisdə istifadə etməklə fənlər arasında əlaqə yaradılmalıdır.

Fənnin məzmununda bir qrup mövzu ana dili, digər qrupu riyaziyyatla əlverişli əlaqə imkanlarına malikdir. Elə mövzular vardır ki, onlar bir fənlə yox, eyni zamanda bir neçə fənlə əlaqələndirilə bilər. Bütün bunlar müəllim tərəfindən əvvəlcədən aydınlaşdırılmalıdır. Belə bölmə və mövzulardan biri I sinifdə «Həyat bilgisi» fənnindən «Varlıqlar: canlılar və cansızlar» bölməsinin mövzularıdır. Bölməyə dörd mövzu: «Ətrafımızdakı varlıqlar», «Ev heyvanları və quşlar», «Bitkilər və onların orqanları», «Bitkilərin faydası» daxildir. Mövzuların hər birinin digər fənlərlə əlaqəli tədrisinə imkan verən xeyli material var. Burada «Ətrafımızdakı varlıqlar» mövzusunda canlılarla cansız varlıqların oxşar və fərqli əlamətləri aydınlaşdırılır.

Həyat bilgisi	Ana dili	Riyaziyyat	Əmək təlimi	Təsviri sənət	Fiziki mədəniyyət	Musiqi
Məktəblə tanışlıq	15 sentyabr bilik günüdür	Əşyaların (dərs ləvazimatının) sayılması.	Kağız və onun növləri	Rənglər, karandaşın düzgün tutulması	Fiziki mədəniyyət anlayışı və onun əhəmiyyəti	«Kitablar» məhsulünün xorla oxunması
Bədənimiz, sağlamlığımız	Sağlamlığın şərtləri	Eynidir, müxtəlifdir	Ülgünün köməyi ilə memulatin hazırlanması	Naturadan rəsm: «Adam fiquru»	Kross hazırlığı və onun əhəmiyyəti	«Yaxşı otur, yaxşı dur» məhsulü
Vətənimiz, paytaxtımız	Şəhər və kənd	Əşya qrupunun sayca müqayisəsi	Parçadan bayraqcıqların hazırlanması	Mənim şəhərim, (kəndim) rəsmi	Kim daha dəqiqdir? Topu hədəfə atmaq	«Vətən» məhsulünün xorla oxunması
Bayrağımız, himnimiz	Ana yurdumuz, gerbimiz, bayrağımız	Əşyaların sayılması və müqayisəsi	Tikmə işi: bayraq və gerbin tikilməsi	Naturadan rəsm: gerb və bayraq	Əsas duruş komandaları	Dövlət himninin ifası
Ev heyvanları	Ev heyvanları	Ev heyvanlarının hissələri (sayma və müqayisə etmə)	Ev heyvanlarının parça üzərində tikilməsi	Ev heyvanlarının şəklinin çəkilməsi	Kross hazırlığı	«Marab» məhsulünün xorla oxunması
Bitkilərin faydası	Pambaq tarlası, şəkil üzrə söhbət	Bitkilərin sayılması və müqayisəsi	Otaq bitkilərinə qulluq	Naturadan rəsm. Dibçək	İplə tullanmaq. Ağac durmanma	Xorla oxumaq. «Şumla» yeri
Nəqliyyat vasitələri	Nəqliyyat vasitələri	Məsafə ölçüləri: uzundur, qısadır	Avtomobil məketinin düzəldilməsi	Avtomobil rəsminin çəkilməsi	Krossa hazırlıq	«Qatar» məhsulünün xorla oxunması

Müəllim cansız əşyaların nələrdən ibarət olduğunu deyir. Onların əldə edilməsindən danışaraq əmək təlimi ilə əlaqə yaradır. Onlar quruluşu, forması, sayı, miqdarı ilə bağlı riyazi misal və məsələlər qurulur, həll edilir. Əşyaların adları, istifadəsi ilə bağlı məsələlər ana dili ilə əlaqələndirilir.

«Canlı təbiət» mövzusunda təbiətin cansız və canlı aləmindən söhbət açılır, lakin burada onlara dair şerlər, hekayələr, mahnılar, folklor nümunələrinin verilməsi daha faydalıdır. Həmin nümunələr əlaqə yaradılmasını daha da asanlaşdırır.

Həyat bilgisindən ev heyvanları, ev quşları, vəhşi heyvanlar, vəhşi quşların bəzi xüsusiyyətləri şagirdlərə çatdırılır. Bu mövzunun tədrisində müəllim şagirdlərin heyvanlarla bağlı digər fənlərdən xüsusilə ana dilindən keçdikləri şeir, hekayə və folklor nümunələrini yada salmaqla tədris edir. Yaxşı olar ki, şagirdlərin bilikləri üzə çıxarılsın, sonra yeni biliklər izah edilsin. Belə ki, həyat bilgisindən «Canlılar» mövzunu keçərkən müəllim şagirdlərin ana dilindən keçdikləri «Keçi», «Tərs keçilər», «Çoban», «Quzum», «Ceyran» şeirlərini yada salır. Şagirdlər onları və ya digər canlılarla bağlı bildikləri şeirləri əzbər söyləyirlər. Həmin əsərlərdə heyvanların hansı xüsusiyyətlərinin aşkar edildiyi yada salınır. Müəllim şagirdlərin heyvan haqqında bilmədiklərini özü izah edir. Sonra ev heyvanlarının ayaqları, gözləri, qulaqları və buynuzlarının sayı ilə bağlı misal və məsələlər həll etdirərkən şagirdlərin məntiqi təfəkkürünün inkişafına şərait yaradır. Müəllim ev heyvanlarının şəkillərini çəkməyi tapşırır. Bununla da təsviri incəsənətlə əlaqə yaradır. Heyvanın xüsusiyyətlərini, orqanlarının görünüşünü biləndə şəklini çəkmək asanlaşır. Eyni zamanda «Çoban» mahnısını şagirdlərə ifa etməyi təklif etməklə musiqi fənni ilə əlaqə yarada bilər. Heyvanın hərəkətlərini yamsılamaqla fiziki mədəniyyət fənni ilə də əlaqə yaradılmış olur.

Həyat bilgisindən «Varlıqlar» bölməsinin dördüncü mövzusu «Bitkilərin faydası» adlanır. Mövzunun digər fənlərlə əlaqəli tədrisi aşağıdakı kimi həyata keçirilə bilər.

Mövzu: Bitkilərin faydası.

Məqsəd: Şagirdlərin digər fənlərdən aldıkları biliklərə istinad etməklə bitkilərin faydasını öyrətmək.

Təchizat: Otaq bitkiləri, dibçəkdə bitki nümunələri.

Müəllim bitkilər sxemi və ya şəkillər üzrə bitkilərdən necə istifadə olunduğunu şagirdlərlə müzakirə edir. Şagirdlər sxem və şəkillərə əsasən müəyyən edirlər ki, bitkilər insanların nəfəs aldığı havanı təmizləyir. Təbiətə gözəllik verir. Bitkilər bir çox heyvanların və insanların qidasını təşkil edir. Bitkilərdən dərmanlar, vitaminlər alınır. Onların oduncağından məişət əşyaları, mebellər, tikinti materialları, musiqi alətləri və digər əşyalar hazırlanır. Oduncağından yanacaq kimi də istifadə olunur. Kitab, dəftər, qəzet, jurnal kağızları da bitkilərdən alınır. Bitkilərdən boyaq da alınır. Ən əsas qidamız olan çörək də bitkidən, buğdadan, arpadan, çovdardan, qarğıdalıdan alınır. Quşların bir çoxu bitkilərin toxumu, meyvəsi ilə qidalanırlar. Yuvalarını ağacların budaqları arasında qururlar. Bir çox heyvanlar ağacların gövdəsindən sığınacaq kimi istifadə edirlər.

Bitkidən hansı məhsulların alınmasına həsr olunmuş müsahibədə müəllim dərsləyi şagirdlərə göstərir, nədən hazırlandığını soruşur. Məlum olur ki,

kağız və boyalar bitki məhsuludur. Otaqda yerləşən mebellərin nədən istehsal olunduğu yada salınır. Şagirdlər mebellərin də ağaclardan hazırlandığını qeyd edirlər.

Müəllim şagirdlərin diqqətini geyindikləri gözəl paltarlara cəlb edir və onların nədən alındığını soruşur. Şagirdlər onların əksəriyyətinin bitkilərin məhsulu olduğunu söyləyirlər.

Sonra müəllim diqqəti yediyimiz qidalara yönəldir. Onların əksəriyyətinin bitki mənsəli olduğunu açıqlayır. Şagirdlər belə qənaətə gəlirlər ki, bitkilər olmasa, yəqin ki, digər canlılar da yaşaya bilməz.

Müəllim mövzunu ana dilindən keçilmiş bitkilər haqqındakı materiallarla əlaqələndirir. Uşaqlardan tanıdıqları bitkilərin adlarını onlara aid şeirlər soruşur, şagirdlər «Bənövşə», «Qərənfil», «Gənc bağbanlar» şerini əzbər deyirlər. Bitkilərlə bağlı tapmaca, atalar sözləri söylənilir. Müəllim qeyd edir ki, bitkidən müxtəlif qida və ya əşyalar heç də asanlıqla alınmır. Bunun üçün insanlar zəhmət çəkirlər. Şagirdlərə müxtəlif suallar verməklə insan əməyinin bəhrəsi ilə əşyaların hazırlandığı aydınlaşdırılır. Bitkilərə insanların qulluq etmələrinin əhəmiyyəti izah edilir. Bitkilərə qulluq edilməsinin fiziki iş olduğu, fiziki işin isə sağlamlıqda rolu, əhəmiyyəti aydınlaşdırılır.

Şagirdlər bitkilərə, xüsusilə güllərin adına bəstələnmiş «Bənövşə», «Lalə», «Qərənfil» kimi mahnıları oxuyurlar. Müəllim şagirdlərə hər hansı bir bitkinin şəklini çəkməyi və ondan alınan məhsulları göstərməyi tapşırır.

Müəllim şəklə əsasən bitkilərdən neçə cür istifadə olunduğunu saymağı, toplamağı təklif edir. Otaq bitkilərinin üzərindəki yarpaqları, çiçəkləri saymağı, digəri ilə toplamağı tapşırır. Bitkinin orqanlarının sayını deməyi tapşırır. Belə tapşırıqların köməyi ilə müəllim həyat bilgisi fənninin mövzunu riyaziyyatla əlaqələndirir.

Beləliklə şagirdlər bitkinin faydasını hərtərəfli dərk edirlər. Onlara aydın olur ki, bitkinin inkişafı və ondan müəyyən bir məhsulun alınması insan, əməyi ilə başa gəlir, bitkilərə qulluq etmək nəticəsində onlar böyüyür, inkişaf edir, öz məhsulunu verir. Bitkilərin təbiətə gözəllik verdiyini anlayır, onlara həssas münasibət bəsləyirlər. Bitkilərə dair folklor nümunələrini deməklə və ya eşitməklə bitkilərin qədimdən mövcud olduğunu düşünürlər. Qədimdən bitkilərin insanlar tərəfindən əkilib becərildiyini bilir və bu işdə özlərinin öhdələrinə düşən vəzifələri dərk edirlər. Rəssamların bitkilərə həsr etdikləri rəsmlərlə tanış olurlar, özləri də onların şəkillərini çəkmək həvəsinə düşürlər. Bütün bunlar bitkilərin faydasını dərk etməyə və onlara düzgün münasibət bəsləməyə zəmin yaradır.

Həyat bilgisi kursunun mövzularının digər fənlərlə əlaqələndirilməsi şagirdlərin bilik keyfiyyətinə, onlarda əşya və hadisələr haqqında düzgün təsəvvürün formalaşmasına müsbət təsir göstərir. Mövzular şagirdlər üçün maraqlı olur, onları həvəslə öyrənirlər. Ona görə də hər bir müəllim fənlərarası əlaqəyə geniş yer verməlidir. Mövzular üzrə fənlərarası əlaqəni özündə cəmləşdirən tablo və şəkilləri, didaktik materialları əldə etməli və onlardan düzgün istifadə etməyi bacarmalıdır.

DÜZGÜN ÜMUMİLƏŞDİRMƏ GENERALİZASIYANI ARADAN QALDIRAN VASİTƏ KİMİ

Gülner Abbasova,
BQU-nun baş müəllimi

Müəllim şəxsiyyəti, ona verilən tələblər, müəllimin pedaqoji bacarıq və qabiliyyətləri və s. pedaqoji prosesdə vəhdət təşkil etməlidir. Bir qədər də dəqiq ifadə etsək, ibtidai sinif müəllimi kiçikyaşlı məktəblilərlə fəaliyyət zamanı həmin cəhətləri kompleks şəkildə nəzərə almalıdır. Onlardan hər hansı birinin unudulması, digərinə üstünlük verilməsi işin nəticəsinə mənfi təsir göstərir. Əks halda müəllim pedaqoji fəaliyyətdə qarşılaşdığı çətinliklərin öhdəsindən gələ bilməyəcək, onların qarşısında aciz qalacaqdır. İki dəfə məktəbə qədəm basan uşaqların bir-birindən həm psixoloji, həm də fizioloji cəhətdən kəskin fərqlənməsi nəzərə alınsa, sinif müəllimlərinin fəaliyyətinin ağırlığını təsəvvür etmək o qədər də çətin olmaz. Bundan əlavə, müxtəlif şəraitdə tərbiyə alan uşaqların bir sinifdə toplanması müəllimin məsuliyyətini daha da artırır. Bəzi uşaqlar yalnız valideynlərin nənə, babaları digər ailə üzvlərinin əhatəsində tərbiyə alır. Ata-ananın, nənə-babanın və başqa ailə üzvlərinin kompleks təsiri altında tərbiyə almış uşaqlar da istisna təşkil etmir. Buna görə də məktəbə daxil olanda kollektivə uyğunlaşmaq və həmin kollektivin xarakterinə görə hərəkət etmək uşaqlar üçün xeyli çətinliklər yaradır. Bu çətinliklər isə birbaşa müəllimin fəaliyyətinə- həm təlimin təşkilinə, həm də nəticəsinə öz təsirini göstərir, lakin az da olsa elə siniflər vardır ki, onlar, əsasən, məktəbəqədər təlim-tərbiyə müəssisələrindən gəlmiş uşaqlardan komplektləşdirilir. Yəni belə siniflərdə məktəbəqədər dövrdə ictimai tərbiyə almış şagirdlərin sayı nisbətən çox geniş olur. Bütün bunlardan başqa, məktəbə natamam ailələrdən gələn uşaqların psixoloji vəziyyətini də nəzərə alsaq, ibtidai sinif müəllimlərindən necə böyük pedaqoji ustalığ, peşəkarlıq tələb olunduğunu anlamaq elə də çətinlik yaratmaz.

Daha bir vacib faktı nəzərdən qaçıрмаq olmaz. Elm və texnikanın sürətli inkişafı uşaqların dünyagörüşünün formalaşmasına öz təsirini göstərir. Bəzən səbəbdən də hər il məktəbə qədəm qoyan uşaqların inkişaf səviyyəsi az da olsa dəyişir. Bunu ibtidai sinif müəllimləri də təsdiq edirlər. Onlar bildirirlər ki, təlim prosesində iş formaları, metodları və bunlardan istifadə düşükləri situasiyalara görə dəyişir. Müəllim sinifdəki akselerant, reterdant və infantil uşaqları daim diqqətdə saxlamalı, hər birinin fərdi xüsusiyyətlərinə bələd olmalıdır.

İbtidai sinif şagirdləri təlim prosesində, onun bütün mərhələlərində-həm qavramada, həm dərk olunmada, həm möhkəmləndirmədə və tətbiqdə, həm də öyrənilmiş bilik, bacarıq və vərdişlərin qiymətləndirilməsi zamanı biruz

verir, lakin kiçikyaşlı məktəblilərin bir çoxuna aid elə xüsusiyyətlər də vardır ki, onlar təlim prosesinin gedişinə mənfi təsir göstərir. Buna konkret olaraq generalizasiya hadisəsini misal göstərmək olar. Generalizasiya hadisəsi səhv ümumiləşdirmədən irəli gələn səhv nəticənin alınmasıdır. Bəzən bu problemə barmaqarası baxılır, lakin nəzərə almaq lazımdır ki, onun təzahürünə etinasızlıq göstərmək, yaranma səbəblərini aydınlaşdırmaq və aradan qaldırılması üçün tədbir görməmək gec-tez mənfi nəticəsini göstərir. Generalizasiya hadisəsi istisnasız olaraq bütün fənlərin tədrisində meydana çıxır, fənnin xarakterindən asılı olaraq bir halda daha qabarıq, digərində isə az nəzərə çarpır.

Təlimdə bilik, bacarıq və vərdişlərin verilməsi prosesi tədris programında nəzərdə tutulan anlayışların öyrənilməsi üzrə işlə paralel gedir. Təlim prosesində bacarıqlara yiyələnməklə yanaşı, müxtəlif anlayışlar da mənimsənilir və formalaşır. Biliklərə səmərəli yiyələnməyin, anlayışları təlimin ilk mərhələsindən başlayaraq lazımı səviyyədə qavramağın bir yolu da şagirdlərə düzgün ümumiləşdirmənin aparılmasını öyrətməkdir. Təfəkkür prosesi kimi ümumiləşdirmə həm təhlil, həm tərkib, həm də müqayisə ilə bilavasitə bağlıdır. Buradan belə bir nəticəyə gəlmək mümkündür ki, təlim prosesində müəllim idrak prosesinin o cümlədən təfəkkürün inkişaf etdirilməsi və formalaşdırılmasına çalışmalıdır.

Təfəkkür əməliyyatlarının mənimsənilməsi olduqca mürəkkəb bir prosesdir. Bu iş müxtəlif amillər-şagirdlərin yaş və fərdi xüsusiyyətləri, təlimin mərhələləri üzrə öyrənilməsi nəzərdə tutulan tədris materiallarının xüsusiyyətləri, seçilən vasitələr, yollar nəzərdə alınmaqla yerinə yetirilməlidir. İbtidai siniflərdə isə praktik fəaliyyətə daha çox üstünlük verilməlidir. Təcrübə göstərir ki, praktik işlər nəinki generalizasiya hadisəsinin azalmasına səbəb olur, həm də şagirdlərdə sadə ümumiləşdirmə bacarıqlarının yaradılmasına ciddi şəkildə təsir göstərir.

Generalizasiya hadisəsi nə vaxt baş verir? Buna başlıca səbəb nədir? Təlimin təşkilində hansı cəhətlər generalizasiya ilə nəticələnir? Bu suallara cavab təlimdə generalizasiya probleminin xarakterik xüsusiyyətlərini müəyyənləşdirməyə kömək göstərə bilər. Bütövlükdə öyrənməni təsəvvürümüzdə model kimi canlandırsaq, görərik ki, bu prosesdə şagirdlər müəllimin rəhbərliyi ilə cisimləri, hadisələri fərqləndirir və müvafiq oxşar əlamətlərinə görə ümumiləşdirmə aparırlar. Təbii ki, ümumiləşdirmə prosesində kiçikyaşlı məktəblilər həmin cisim və hadisələri bir-birilə qarşılaşdırır, müqayisə edirlər.

Şagirdlər ümumiləşdirməni əşyaların oxşar əlamətlərinə ölçü, forma, rəng və s. görə aparırlar. Şagirdlər kolla ağacın hər biri üçün əlamətdar olan xüsusiyyətlərini bilmədiklərindən onları fərqləndirməkdə çətinlik çəkirlər. Elə bunun nəticəsidir ki, məsələn kiçikyaşlı məktəblilər həm almaya, həm də narıya, fındığa ağac deyirlər. Təlim prosesində oxşar cisim və hadisələri bir-

birindən fərqləndirməyi, müqayisə etməyi, nəhayət, ümumiləşdirmə aparmağı uşağa öyrətmək generalizasiya hadisəsinin meydana çıxmasına səbəb olur. Ümumi psixoloji kontekstdə problem təfəkkür müstəvisində araşdırılıb, lakin konkret şəkildə generalizasiya ilə bağlı Azərbaycan psixoloqlarından M.Həmzəyev, rus alimləri A.Mençinskaya, V.Boqoyavlenski məhz bu problemlə bağlı geniş tədqiqatlar aparmışlar. A. Bruşlinski'nin «Təfəkkürün psixologiyası və problemlə təlim» adlı əsərində verilmiş generalizasiya hadisəsi üçün xarakterik olan ümumiləşdirmə ilə bağlı eksperimentə istinad edərək şagirdlərlə iş apardığı (A. Б. Брушлинский. Психология мышления и проблемное обучения, Москва. «Знание», 1983, стр. 89-90) Eksperiment riyaziyyat dərslərində generalizasiya hadisənin öyrənilməsi ilə bağlı aparılmışdır. Tapşırığın Adı «5 əşyanı göstər»dir (Bu eksperimentdə 5 əşyadan istifadə edilir. Əşyalar ya şagirdlərin qarşısında stolun üstündə, yaxud, onların hamısının yaxşı görə biləcəkləri yerdə sıra ilə düzülür. Şərti olaraq eksperimentator «A» şagirdlər isə «B» ilə işarə edilir. Eksperimentlə bağlı müsahibə belə aparılır:

A: Burada neçə əşya var?

B: 1,2,3,4,5 (Bütün əşyaları ardıcılıqla sayır).

A: 5 əşyanı göstər.

B: Budur. (Əlini 5-ci əşyanın üzərinə qoyur).

A: Xeyr, bu 1 əşyadır. Mən isə səndən 5 əşyanı göstərməyi xahiş etdim.

B: (Bir az fikirləşir)- Tapdım! 5 əşya bunlardır (Əli ilə bütün əşyaları göstərir).

A: İndi isə 5-ci əşyanı göstər.

B: Budur (Əlini 5-ci əşyaya tərəf uzadır).

Bu kiçik tapşırığı müxtəlif əşyalarla keçirmək olar. Burada məqsəd «5» və «5-ci» sözləri arasındakı həm oxşar, həm də fərqli cəhəti öyrətməkdir. Bu tipli tapşırıqların keçirilməsi şagirdlərdə düzgün ümumiləşdirmə aparmağı kömək edir, yuxarı siniflərdə onların Azərbaycan dili və riyaziyyat fənləri üzrə müvafiq mövzuları daha yaxşı mənimsəmələrinə şərait yaradır. Doğrudur, verilən nümunə riyaziyyat fənni ilə göstərdiyimiz eksperiment formasına uyğun tapşırıqlar tətbiq edə bilər. Bu tip tapşırıqların dəfələrlə icra olunması kiçikyaşlı məktəblilərin səhv ümumiləşdirmə aparmalarının qarşısını almağa kömək göstərir. Unutmaq olmaz ki, təlim prosesində yol verilən, aradan qaldırılmayan hər hansı nöqsan yuxarı siniflərdə şagirdlərin qarşısına daha böyük və həlli çətin olan problem kimi çıxacaqdır.

MƏKTƏB ƏNƏNƏLƏRİ VƏ ŞAĞIRDLƏRİN MƏNƏVİ TƏRBIYƏSİ

Səidə Abdullayeva,
Azərbaycan Müəllimlər İnstitutunun müəllimi
Adilə Məmmədova,
Təhsil Problemləri İnstitutunun elmi işçisi

Müstəqil respublikamızda həyata keçirilən təhsil islahatı ümumtəhsil məktəblərində vətəndaş tərbiyəsini ön plana çəkmişdir. Şəxsiyyətin formalaşdırılması, ilk növbədə, milli mənlük şüuru ilə, insanın özünüdərkli ilə bağlıdır.

Ümummilli liderimiz Heydər Əliyev 1996-cı il fevralın 2-də Gənclərin Birinci Respublika forumunda yeniyetmə gənclərə, tərbiyəçi müəllimlərə müraciət edərək demişdir: «Cəmiyyətimiz milli ruhda tərbiyə olunmalıdır, bizim milli-mənəvi dəyərlərimizin əsasında tərbiyələnməlidir. Gənclərimiz bizim tariximizi yaxşı bilməlidirlər. Milli dəyərlərimizi, milli ənənələrimizi yaxşı bilməyən gənc vətənpərvər ola bilməz. Hər bir gənc vətənpərvər olmalıdır... Vətənə sadıq olmaq, vətəni sevmək, torpağa bağlı olmaq-budur vətənpərvərlik»

Bu sözlərdə dərin həqiqət vardır. Milli mənlük şüurunu formalaşdırmaq üçün vətənpərvərlik tərbiyəsinə xüsusi diqqət yetirilməlidir. İlk növbədə, Vətənə, torpağa, millətə, dövlətə, rəmzlərimizə, milli-mənəvi dəyərlərə və s. məhəbbət və onları qorumaq məktəblilərdə vətənpərvərlik hissənin yaranmasının əsas vasitələri hesab olunur.

Şagirdlərdə milli-mənlük şüuru formalaşdırmaq üçün təlim məşğələləri ilə yanaşı, sinifdən xaric və məktəbdən kənar tədbirlər də mühüm rol oynayır. Bu məqsədlə ibtidai sinif şagirdləri ilə keçirilən rəngarəng tədbirlər (kitab müzakirələri, disputlar, səhərciklər, oyunlar, görüşlər, ekskursiyalar, kino və telefilimlərə baxışlar və s.) müsbət təsir göstərir. Bunların içərisində məktəb ənənələri xüsusi qeyd olunmalıdır.

Ümumtəhsil məktəblərində keçirilən «Bilik günü», «İlk zəng», «Son zəng», «Məzunlarla görüş» tədbirləri bu qəbildəndir. Orta təhsilin birinci pilləsini - ibtidai təhsili başa vuran şagirdi orta təhsilin ikinci pilləsinə - əsas təhsilə yola salmaq məqsədilə də maraqlı tədbirlər keçirilir. Bakı şəhəri Əzizbəyov rayonundakı 206 nömrəli məktəbdə keçirilmiş «Əlvida, göyərçinlər» adlı tədbir nümunəsində bunlardan biri haqqında xüsusi danışmağa dəyər. İbtidai sinif müəllimi Mətanət Qafarovanın çox böyük təşkilatçılığı nəticəsində bu tədbir Buzovna qəsəbəsində yaşayanların əsil bayramına çevrilmişdi. Tədbirə Buzovna qəsəbəsinin adlı-sanlı adamları, el ağısaqqalları, təhsil işçiləri, valideynlər dəvət olunmuşdu.

Tədbiri məktəbin direktoru Gülsədəf xanım açaraq sözü Buzovna qəsəbəsinin ağsaqqalı, Buzovna məscidinin axundu şair Hacı Soltana verdi. Hacı Soltan tədbirə xeyir-dua verdi.

Zəng çalınır. Uşaqlar cəld öz yerlərini tuturlar. Azərbaycanın Dövlət Himni oxunur.

«Bəxtiyar» kino filmindən bir musiqi səslənir. Uşaqlar rəqs edirlər. Mahnı sona çatır.

Mətanət Qafarova:

– Əziz və hörmətli qonaqlar, sevimli, ana tək əziz olan müəllimlər, ana və bacılar!

Bizim bu gözəl bayramımıza «Xoş gəlmişsiniz» deyirik.

I aparıcı:

Bu xalqın tarixi bilmə sadədir,
Qolu gah qandallı, gah azadadır.
Bir kərə yüksələn üç rəngli bayraq
Daha enməz deyən Rəsulzadədir.

II aparıcı:

Başımızın tacıdır,
Azərbaycan bayrağı.
Hər bayraqdan ucadır,
Azərbaycan bayrağı.

I aparıcı:

Göy rəng türk simvoludur,
Qəhrəmanlıq yoludur.
Ululardan uludur,
Azərbaycan bayrağı.

II aparıcı:

Qırmızı şəhid qanı,
Azadlığın ünvanı.
Gəzir bütün dünyanı,
Azərbaycan bayrağı.

I aparıcı:

Yaşıl islamın rəngi,
Səadətın rəngidir,
Qalxın, çalınır «Cəngi»
Azərbaycan bayrağı.

II aparıcı:

Ayparası nur, işıq
Sevgi, dostluq, barışıq.
Ömrümüzə yaraşlıq
Azərbaycan bayrağı.

I aparıcı:

Ulduzu qalib ordu,
Hər guşə bir türk yurdu.
Soyumuza qürurdu,
Azərbaycan bayrağı.

II aparıcı:

And yerisən Soltanın,
Hazırda verər canın.
Qəbul et bu qurbanın
Azərbaycan bayrağı.

Uşaqlar musiqi sədaları altında zaldan çıxırlar.

«Can Azərbaycan» marşı səslənir.

Torpağına can demişəm,
Suyuna mərcan, mərcan demişəm.
Canına qurban, qurban demişəm.
Ay gözüm, canım, hey, hey

Azərbaycanım!

Can, can, can Azərbaycan!

Qarabağında şux bülbülüm var,
Baldan da şirin, şirin dilim var.
Gülüstən kimi böyük elim var.

Ay gözüm, canım hey, hey Azərbaycanım.

Can, can, can Azərbaycan!

Bulaqların şərbət dadır,
Arzuların hələ daldadır
Təbrizin gözü yoldadır.
Ay gözüm, canım, hey, hey

Azərbaycanım!

Can, can, can Azərbaycan!

Alqışlar.

I aparıcı: ilk çıxışımız, ilk mövzumuz, əziz analar, sizin üçündür.

I şagird: Ana, canım ana, gözümün nuru, başımın tacı ana.

Məni dünyaya gətirən o xoş dəqiqələri, gecə-gündüz yatmayıb beşik başında laylay dediyin, ilk dəfə qədəm atdığım, ilk dəfə «ana» kəlməsini mənim dilimdən eşitdiyin anlar yadımdadırmı? Anam mənim... İllər keçdikcə toppuş əllərimdən tutub, bağçaya apardığın «Gün o gün olsun, balam, məktəbə gedəsən» dediyin kəlmələr yadımdadırmı? İllər saat əqrəbləri kimi qaçır. 6 il keçir- 2000-ci il XXI əsr. Sənin övladın birincilər sırasında görünür. Ana, bu gün isə o, IV sinfə əlvida deyir.

II şagird: 4 il bundan əvvəl, mən arıq, cılız bir qız idim. Heç cantama da gücüm çatmırdı. Məktəbə yad idim. Müəllimdən qorxar, çəkinərdim. Anam, yadımdadırmı ilk günlər sən məni məktəbə yola salanda deyərdin: məktəb sənin elm, bilik öyrəndiyin evdir, müəllim isə sənin anandır. Sağ ol ana, bu kəlmələrin üçün. Həqiqətən, sinif uşaqların evi, Mətanət müəllim isə ikinci anamız olub. Ana qadımdır, ana müqəddəsdir. Ana böyük varlıqdır. Ana həyatdır.

III şagird:

Qadın həyat verən əziz anadır,
Qüdrətdir qadın!
Dünya bir yanadır, o bir yanadır.
Hikmətdir qadın.

IV şagird:

Anadır həyatın qoca bağbanı,
Anadan qiymətli, əziz şey hanı?
Nəslin əlifbası anadır, ana,
Bu həqiqəti qoy bilsin hər kəs.
Bir ana yüz övlad verər cahana,

V şagird:

Saçlarıma sığal verib,
Hər səhər oxşayıb, hörüb,
Mən təsəlli, öyüd verib,
Mənim anam, mənim anam.

Yüz övlad bir ana yarada bilməz.
Qaytara bilmədim, ana, mən sənə
Ömrünün, gününün o gəncliyini.
Qaytara bilmədim, ana, mən sənə
Bənövşə ətirli qız gəncliyini.

VI şagird:

Söz salıb bahardan, yaydan,
Şalələdən, axan çaydan.
Danışıb, ulduzdan, aydan
Mənim anam, mənim anam.

VII şagird:

Bəd günümə pasıbandır,
Ömür yolu çiraqbandır,
Taleyimə nur saçandır
Mənim anam, mənim anam.

Kəmalə: Kim olsa bizim şıltaqlığımızı götürməzdi. Bu dəəcəliyimizə dözən insanlar var. Onlar bizim sevimli müəllimlərimizdir. Həmin müəllimlərdən biri də bizim istəklili, sevimli Mətanət müəllimimizdir. Mətanət müəllim, bu 4 ildə bizə əsl mənada ana olmuşsunuz. Ömür boyu həm öyrədir, həm öyrənir müəllim.

Məğrurdur, əyilməzdir müəllim!

II aparıcı: Ən vüqarlı dağdan belə, vüqarlıdır müəllim. Müəllim adı əbədləşməlidir. Mənə elə gəlir ki, dünyanın ən hündür yerində müəllim heykəli ucalmalıdır. Şair Hüseyn Arifin sözləri ilə desək:

Səni unudan kəsə
Anamın halal südü
Ömürlük haram olsun.

Böyük abidələrdən
Biri yer kürəsində
Müəllimə qoyulsun.

Uşaqlar müəllimə hors olunmuş şeirləri söyləyirlər.

I şagird:

Müəllimlik müqəddəs
Bir sənətdir həyatda.
Müəllimin hər sözü
Həqiqətdir həyatda.

II şagird:

İnsan vətən sözünü.
Müəllimdən öyrənir.
Mənliyini özünü
Müəllimdən öyrənir.

III şagird:

Müəllim anadan sonra,
Ən əziz adam!
Qaranlıqdan işığa,
Çıxmaq üçün dünyada,
Böyük məhəbbətlə mən,
Bərk-bərk tutub gedirəm,
Müəllimin əlindən.

Leyla: – Nigar, nə fikrə getmişsən?

Nigar: – Bilirsən, bayaqdan uşaqlar gözəl şeirlər söyləyirlər. Mənim yadıma 4 il bundan əvvəl oxuduğunuz «Əlifba» düşdü. Əgər biz bu gün bu şənlikdə Əlifbamı yada salmasaq, o bizdən inciyər.

I şagird:

Rəngli qələmlərim vardı bir zaman,
Gah «ana» yazardım, gah da ki «ata».
Tutub «Əlifba»nın vərəqlərindən
Təzə atılmışdım onda həyata.

III şagird:

Kağız çəkərdim üzünə hələ
Ləkəli əllərdən ləkələnməsin
Gecələr yatardım «Əlifba» ilə
Əgər yalandırsa, qoy anam desin.

V şagird:

Hərdən düşünürəm «Əlifba» ilə
Uddum təmizliyin ilk havasını,
Mən gərək təzədən öyrənəm hələ,
Həyatın, zamanın «Əlifba»sını.

Leyla: Bu «Əlifba» söhbəti nəinki biz dördüncülərin, hətta burada iştirak edən XI sinif şagirdlərinin də ürəyindən oldu, Nigar.

Nigar: Əziz onbirincilər, hər addımımız Allah kəlamı ilə bağlıdır. Biz yola, səfərə gedərkən, hər hansı bir işin dalınca gedəndə, hətta süfrə başında oturanda, yatanda ən ağır bir məqamda «Allah köməyimiz olsun» deyirik. Artıq siz də məktəbə əlvida de-

IV şagird:

Hamımızın qəlbində
Yuva qurdu müəllim.
Nadanlardan qorudu
Ana yurdu müəllim.

V şagird:

Düşmənlərin gözüne
Enən tordu müəllim.
Yolumuzun üstündə
Yanan nurdu müəllim.

VI şagird:

Neçə müəllimdən dərs almışam mən,
Sonra unutmuşam... , ancaq heç zaman
Adımı yazmağı mənə öyrədən
O ilk müəllimim çıxır yadımdan.

II şagird:

Ömrümdə təzəcə açılmış idi,
Çiçəkli «Əlifba», gülü «Əlifba».
Sözlər bircə-bircə dilimdə bitdi,
Mənə dil öyrətdi dilli «Əlifba».

IV şagird:

Yetişdi gəncliyim söhbətli, sazlı,
Payız yarpağıtək yox oldu illər.
Böyüdüm şeirlər, nəğmələr yazdı,
Bir vaxt «ata», «ana» yazan o əllər.

yirsiniz. Bir neçə gündən sonra sonuncu imtahanları verib təhsil, sənət, peşə yollarına gedəcəksiniz. Bu yolda sizə uğurlar diləyirik. Qoy yolunuz nurlu olsun.

Leyla: Bu gün bu şənlikdə balaca qonaqları da görürəm.

Ayişə: Onlar bilirsən kimlərdir? Onlar bizi əvəz edəcəklər.

Leyla: Kimdir onlar?

Ayişə: Bu il onlar birinci sınıfdə oxuyacaqlar. Onları Mətanət müəllimə dəvət edib.

Leyla: Bəlkə onların da bizlərə ürək sözləri var. Gəlin onları dinləyək.

Uşaqlar alqışlar səhnəyə cüt-cüt gəlirlər.

Fidan Əziz göyərçinlər, bayram münasibətilə sizi təbrik edirik.

Amila: Sizə bağçamızdan xoş salam deyirik.

Şirəli: Mətanət müəllim, mən bu bayramda sizə bir mahnı hədiyyə gətirmiş
(Şirəli mahnı oxuyur)

4-cülərin ifasında Soltan Əlizadənin «Hacı İsgəndər» pyesindən bir parça tamaşa göstərilir

Aparıcı: Mənim bir təklifim var. Mətanət müəllim analarımızın əvəzinə şamları əfirsün və tortu kəssin.

Alqışlar:

«Göyərçinlər» (4-cü sinif məzunları) gəlir.

Mətanət müəllim: Əziz fidanlarım, bu şad gününüz, bu xoş gününüz mübarək olsun.

Arzular açsın çiçək,

Bu gün yığışmışıq ad gününüzə,

Sevincdən dolsun ürək.

Həyatda ən şirin şad gününüzə.

Mənim göyərçinlərim.

Ən xoş arzularım bu gün sizindir.

Ad gününüz mübarək.

Mübarək deyirəm ad gününüzə.

Xor: Ad gününüz mübarək! (3 dəfə)

«Ad gününüz mübarək» mahnısı səslənir.

Uşaqlar rəqs edirlər.

Mətanət müəllim: – Əziz balalar, bu gün siz 4-cü sinfi başa vurursunuz. Sizə gələcək təhsilinizdə uğurlar arzulayıram. Qoy yuxarı siniflərdə ağı göyərçinlər tələssiniz yüksəklərdən gəlsin. Sizə təmiz bulaq tək pak, səma tək aydın olmağı arzulayıram.

Mətanət müəllimə məzunlara hədiyyə verir.

Uşaqlar xorla oxuyurlar.

«Göyərçinik biz,

Sülhdür adımız.

Göyə uçmağa var qanadımız».

Mətanət müəllim: Üzümü sizə tuturam əziz valideynlər, sizə cansağlığı, uzun ömür arzulayıram.

«Naz eləmə» rəqsi səslənir.

Mətanət müəllim: Əziz balalar, hamınızı yanıma dəvət edirəm.

Dörd illik təhsili bitirib bu gün,
Siz bir azdan məni tərk edəcəksiz,

Üfüqdən- üfüqə uçun vüqarla,
Yorulmaq bilməsin qanadlarınız.

Bəlkə də, deyirəm, ilk dəfə bu gün
Ayrılıq sözünü dərk edəcəksiz.
Sizi bu yaraşlıq geniş otaqda
Balaca bir quş tək uçururam mən
Elmin zirvəsinə ucalmaq üçün,
Sizi gələcəyə köçürürəm mən.

Qoy mənim qəlbimin sevinci olsun.
Sizin şöhrətiniz, sizin şanınız.
Hər bağı-bağçanın öz gülləri var,
Sizsiniz mənim də gülüm-çiçəyim.
Qoy bağrıma basım bugün sizi mən.
Əlvida deməyə gəlməyir dilim.
Deyirəm: «Əlvida, göyərçinlərim»

Mətanət müəllim dördüncüləri beşinci sinfin rəhbərinə təqdim edir.

CƏMİYYƏT VƏ TƏRBIYƏ

Sevinc Əliyeva,

Bakıdakı 286 nömrəli məktəbin müəllimi

Azərbaycanın görkəmli alimi Nəsirəddin Tusi özünün «Əxlaqi- Nasiri» əsərində uşaq tərbiyəsinə xüsusi fəsil həsr edərək göstərir ki, insanın necə olacağı lap ilk anlardan «ana bətnində, südümər çağlarında verilən tərbiyədən asılıdır.

«Süd ilə bədənə girərsə azar,

O, bədəndən yalnız öləndə çıxar!»

deyən N.Tusi tövsiyə edir ki, uşaq süddən ayrıldıqdan sonra hələ əxlaq korlanmağa vaxt tapmamış onu tərbiyə etməyə, nizam- intizama alışdırmağa başlamaq lazımdır.

Bilik və tərbiyə məbədi məktəbə ilk dəfə qədəm basan I sinif şagirdləri həmin andan həyatlarının məsuliyyət və həyat problemləri ilə dolu qayğı günlərini yaşamağa başlayırlar. Yeni mühit, yeni münasibətlər, yeni yanaşmalar, yeni tələblər meydana çıxır.

Bütün bunların çevrəsinə, müxtəlif ailələrdən gəlmiş, müxtəlif temperamentli, müxtəlif irsi-genetik kod daşıyıcılarına malik, fərqli psixoloji, əqli, qavrama göstəriciləri olan fərdlərlə işləmək hər bir ibtidai sinif müəllimindən zəngin pedaqoji-psixoloji ustalığ, böyük məsuliyyət və ən əsası işi yeritmələrinin sevgisini, məhəbbət, etibar və etimadını qazana bilmək bacarığı tələb edir.

Yunan filosofu Aristotel demişdir, «Hər bir incəsənətin, həmçinin də tərbiyə incəsənətinin məqsədi təbiətdən gələn boşluqları doldurmalıdır».

İbtidai sinifə qədəm basan şagird bir növ «xam mal», ibtidai sinif müəllimi isə usta sənətkardır. Sənətkar işinə ürəyinin odunu, alovunu qoymasa, gözəl, zərif və mükəmməl nəticə ədə edə bilməz. Əlbəttə, bu bir həqiqətdir ki,

eyni mühitdə nəfəs alan, eyni müəllimlərdən təlim-tərbiyə almış şagirdlərin hamısı gələcəkdə eyni iqtisadi-sosial pillədə qərarlaşmır, çünki burada tale məsələsi, gen-irsiyyət proqramı, ailə mühiti də əhəmiyyətli faktorlardandır. Bu faktorlar hər bir fərdin tale yolunda öz sözünü deyir, öz düyməciyini basır. Onu da unutmamaq ki, hər bir fərdin qan və şüuraltı yaddaşında ata qanı, ana südündən maya götürərək rüşeymləşmiş, milli-mənəvi dəyərlərə, tarixi-keçmişimizə, ocağa-torpağa bağlılıq cürcütləri mövcuddur. Bu zəmində milli vətənpərvərlik, milli dövlətçilik, azərbaycançılıq hissləri ilə silahlanmış şəxsiyyətlər, vətəndaşlar formalaşdırmaq, yetişdirmək məktəbin, müəllimin birbaşa, müqəddəs borcudur.

Müəllim üçün əhəmiyyətli xüsusiyyətlərdən biri, daha doğrusu, ən əsası peşə borcunu şəxsi mənafeyindən üstün tutmasıdır. Bu borcun tələblərindən biri də fəal və ya qeyri-fəal, sakit və ya şıltaq, diqqətli və ya dalgın, çalışqan və ya bir qədər tənbel, varlı və ya kasıb ailədən gəlmiş şagirdlərə eyni münasibət bəsləyərək fərq qoymamaqdır. İkinciləri birincilərin səviyyəsinə qaldırmağa nail olmaqdır.

Çox vaxt ibtidai sinif şagirdlərinin öz müəlliminə, onun şəxsiyyətinə sevgisi o qədər böyük olur ki, onlar öz müəllimlərinə oxşamaq istəyirlər, onları yamsılamağa çalışırlar. Bakının Yasamal rayonundakı 286 nömrəli məktəbdə ictimaiyyətin dərin hörmət və məhəbbətini qazanmış Ofeliya Məmmədovanın dərs dediyi şagirdlərin dəftərlərini vərəqləyərkən insanı heyrət hissi bürüyür. Şagirdlərin hamısı kalligrafik cəhətdən eyni cür yazırlar. Adama elə gəlir ki, dəftərlərin hamısından Ofeliya müəllimin məhriban çöhrəsi boylanır. Bununla balaca vətəndaşlar öz sevimli müəllimlərinə olan sevgilərini, məhəbbətlərini nümayiş etdirirlər.

Şübhə yoxdur ki, bir vaxt doğma məktəbin qoynunda pərvazlanıb, müstəqil həyata qanad açanda bu balacalar qazandıqları bilik və bacarıqların kökündə Ofeliya müəllimin xətti ilə bərabər onun nümunəvi əxlaqi keyfiyyətlərini, dəyərli tövsiyələrini, elmə-biliyə olan təşnə həvəsini, vətəni, Azərbaycan dövlətçiliyinə, doğma torpağa, xalqımızın keçmişinə olan sonsuz məhəbbətini, gələcəyə olan həyat eşqini, əsl Azərbaycan vətəndaşı nümunəni özləri ilə apararaq özünü küləşdirəcəkdir. Onlar hansı sahədə çalışırlarsa çalışsınlar, elm, incəsənət xadimi səviyyəsinə yüksələni də, bəna, oxucu, müəllim, həkim kimi vətəndaşlıq borcunu yerinə yetirəni də, nəcib adət qadını tələpini yaşayanı da öz vətəni, torpağı uğrunda canından keçməyə hər an hazır olacaqlar. Azərbaycan dövlətçiliyini göz bəbəyi kimi qoruyacaq və övladlarını da bu ruhda tərbiyə edib böyüdəcəklər.

1920-ci ildə Hindistanın dağ kəndlərindən birində kənd camaatı bəbir kəhasinə girərək onun iki balasını öldürürlər. İki gündən sonra ana bəbir kəndin yaxınlığında iki yaşlı bir oğlan uşağını oğurlayır. Üç ildən sonra oğlular ana bəbiri öldürürlər. Kahada iki bala bəbir ilə bərabər beş yaşlı

oğlan uşağı tapırlar. Oğlan iki əli və iki ayağı üzərində surətlə qaçır, toyuqlara hücum edib onları ani göz qırpmında parçalayaraq qeyri-adi cəldliklə yeyirdi. O, yaxınlaşan hər kəsə cırmaq atır, dişləyirdi. O, cəngəllikdə sürətlə hərəkət edərək, maneələri dəf edir, qalın cəngəlliyə bələdləşirdi. Onun ovcunda və dizlərində qalın döyənəklər əmələ gəlmişdi, ayaq barmaqları isə ayağın altına meyillənib formalaşmışdı. Oğlanı «insanlaşdırmaq» üçün nə qədər cəhd göstərilisə də, nəticəsiz qaldı.

Yalnız üç ildən sonra o, şaquli vəziyyətdə durub yeriməyi öyrənsə də, iki əli və iki ayağı üzərində yeriməyə daha çox üstünlük verirdi. O, bitki mənşəli yeməklərə alışa bilmirdi. Ən acınacaqlısı o idi ki, öyrəşmədiyi mühitdə hansısa sağalmayan göz xəstəliyinə tutularaq nəticədə kor oldu. Bu isə onun üzərində aparılan reabilitasiya cəhdini çətinləşdirdi və o, tezliklə öldü.

1920-ci ildə və yenə də Hindistan cəngəlliklərində canavar mağarasında yeni doğulmuş canavar balaları ilə birlikdə iki qız uşağı tapmışdılar. Qızlardan biri təxminən yeddi-səkkiz, digəri isə iki yaşında idi.

Kiçik qıza Amala, böyüyünə isə Kamala adı verdilər. Onlar xüsusi tərbiyə ocağında yerləşdirilərək həkim, psixoloq, tərbiyəçilərin nəzarət və qayğısı ilə əhatə olundular. Qızlar gecələr dörd əl-ayaq üzərində gəzişir, qaçışır və ulayaraq öz analıqlarını səsləyir, yenidən cəngəlliyə qaçmağa cəhd göstərirdilər. Gündüzlər isə bir-birinə qısılaraq küncdə yatırdılar. Onlar kiçik uşaqlardan daha çox küçüklərlə ünsiyyətə meyl göstərir, onlarla oynayırdılar.

Qətiyyətlə aparılan bütün reabilitasiya işləri nəticəsiz qaldı. Amala bir ildən sonra öldü. Kamala isə yalnız beş ildən sonra vertikal duraraq gəzməyi öyrəndi. O, Amaladan sonra doqquz il yaşasa da, mükəmməl danışıq tərzinə sahib ola bilmədi. 17 yaşında isə əqli inkişafı dörd yaşlı uşağın əqli inkişafına yaxın idi.

Bu faktlar sübut edir ki, canlıların ən alisi olan insanın mürəkkəb beyin strukturu, körpə vaxtından insan təbiətinə uyğun mühitdən, insani ünsiyyət, münasibət və davranışdan, məqsədyönlü təlim-tərbiyə metodlarından məhrum olarsa, insana məxsus instinktiv keyfiyyətlərini itirərək düşdüyü mühitin ona diktə etdiyi keyfiyyətlərə yiyələnir.

Deməli, insan övladının həyatda öz yerini tapması üçün təbiətdən gələn instinktiv xüsusiyyətlər, qan yaddaşı, gen göstəricilərindən əlavə, sağlam mühitin varlığı, ünsiyyətdə olduğu insanların mənəvi-psixoloji durumları və intellektual səviyyələri, düzgün istiqamətləndirilmiş təlim-tərbiyə prosesinin həyata keçirilməsi vacib şərtidir.

Yunan filosofu Platon demişdir:

-Biz insanı ən sakit və mülayim varlıq hesab edirik. Ancaq o mükəmməl və yaxşı tərbiyə almasa, yer üzündə doğulmuş canlıların ən vəhşisi olacaq.

Platonun bu deyimini də yaşadığımız cəmiyyətin hər bir üzvünün məqsədyönlü tərbiyəyə ehtiyacı olduğuna sübutdur.

ŞAĞİRD ŞƏXSİYYƏTİNİN FORMALAŞMASININ SOSİAL-PSIXOLOJİ ƏSASLARI

Ramiz Əliyev,
TPI-nin şöbə müdiri, psixologiya elmləri doktoru

Bir qayda olaraq cəmiyyətdə kəskin dönüş baş verdikdə, ictimai-siyasi proseslər başqa bir məcraya yönəldikdə insan amili, «Mən» problemi, mənəvi dəyərlərə münasibət diqqəti cəlb edir, aktuallaşır. Azərbaycan reallığında da kəskin dəyişikliklər baş vermiş və bu zəmində insan şəxsiyyətinə maraq xeyli artmışdır. Müxtəlif disput və dialoqlarda, verilişlərdə şəxsiyyətin bütövlüyü barədə fikir və mülahizələr irəli sürülür.

Məlumdur ki, hər bir dövr, ictimai quruluş, dövlət siyasəti və ideologiyası öz tələblərinə uyğun şəxsiyyət formalaşdırmağa çalışır. Bunun üçün müxtəlif vasitələrdən, gücdən istifadə edilir, lakin kütləvi inandırma, öz siyasətinə humanist dövr geyindirmək məqsədilə ilk növbədə kütləvi təbliğat formalarından istifadə edilir. Kütləvi informasiya vasitələri, radio və televiziya, kino və incəsənət işçiləri, şairlər, bəstəkarlar, yazıçılar və s. bu işə cəlb olunur. Təhsil sistemi, demək olar ki, bu əsasda qurulur. Axı, bu sahələr kütlələrə daha çox, daha geniş və emosional şəkildə təsir etmək imkanına malikdir. Bu işə qloballaşmanın vacib elementlərindən biridir. Fikrimizi daha aydın ifadə etmək üçün bir nümunəyə nəzər salaıq. Bu nümunə həm də ona görə maraqlıdır ki, uzun illər Azərbaycan məktəblilərinə də nümunə göstərilirdi.

30- cu illərin ədəbi qəhrəmanlarından biri də Pavlik Morozov oldu. Daha doğrusu, sovet hakimiyyəti öz ideoloji təbliğatında Pavlik Morozov mifindən məharətlə istifadə etdi: Sistemin uşaqları pioner karyerası naminə doğma atasını belə sata bilərlər. Bununla belə, məhkəmədə sadəcə olaraq şahidlik etmiş 13 yaşlı Pavlik Morozov atası haqqında heç bir danos yazmamış, yalnız məhkəmədə anasının dediklərini təsdiq etmiş, atası barədə həqiqətləri söyləmişdi. Əslində o, başqa cür hərəkət edə bilməzdi. Atasını Trofim Morozov

kənd sovetinin sədri olmaqla saxta arayışlar vermişdi və bu səbəbdən də mühakimə olunurdu. Əlbəttə, belə bir vəziyyətdə Pavlik atasını müdafiə edə bilməzdi. Bundan başqa, onda atasına qarşı nifrət hissi də var idi, çünki atası daim sərxoşluq edir, arvadını və uşaqlarını döyürdü. Bunlar azmış kimi başqa bir qadınla da yaşayırdı.

Trofim Morozova 10 il həbs kəsdilər. Pavlik Morozov isə qolçomaqlar tərəfindən öldürüldü. Bundan sonra Pavlik Morozov mifi başlandı. M. Qorki onu qəhrəman kimi təqdim etdi. Pavlik Morozov M. Qorkinin ruhuna yaxın idi. Barışmaz, «meşşan əxlaqından» yüksəkdə dayanaraq əqidə uğrunda doğma atasını belə bağışlamamaq həm dövrün, həm ideologiyanın, həm də M.Qorkinin ideallarına uyğun gəlirdi.

M.Qorki rəğbət hissi ilə göstərirdi ki, «pioner oğlan- Pavlik Morozov başa düşürdü ki, hətta doğma adamlar da əqidə düşməni ola bilərlər və bu yolda düşməne (doğma olsa belə) heç bir güzəşt etmək olmaz». Pavlik Morozov mifini yaratmaqla M. Qorki sovet adamlarına, qəhrəman pionerin obrazını təqdim edir, onu sosial-tərbiyəvi əhəmiyyət kəsb edən hadisəyə çevirirdi. Uralda baş verən bu hadisəni qəzetlər baş məqalə səviyyəsinə qaldırırdı. Pavlik Morozovun heykəlinin Kreml divarları yaxınlığında qoyulması təklif edilirdi. Eyzenşteyn bu mövzuda film çəkdi, B.Qubanov povest, S.Şipaçev poema yazdı. Qorki və Eyzenşteyn pioner Morozov obrazından heç də əbəs yerə qalxan kimi istifadə etmirdilər. Öldürülmüş bu yeniyetmənin taleyi sinfi mübarizədə hətta uşaqların da barışmaz mövqə tutmalarını göstərmək üçün gözəl fürsət idi. Uşaq və yeniyetmələrin şüuruna təsir etmək üçün Pavlik Morozov gözəl vasitə idi. Uşaqlar yeni həyatın, yeni əxlaqın, yeni sistemin şüurlu vətəndaşları kimi böyüməli idilər.

Sovet yazıçılarının I qurultayında Alla Kanşina adlı pioner qız gənc oxucular adından çıxış edərək deyirdi: «Aleksy Maksimoviç tamamilə düzgün söylədi ki, Pavlik Morozova heykəl qoymaq lazımdır. Bunu etmək lazımdır və biz pionerlər buna nail olacağıq. İnanırıq ki, bütün ölkə bizə bu işdə dayaq olacaq. Biz bu işi təşkil edəcək, heykəl, qoyacağıq».

Deyənlər belə bir fikir yaradır ki, şüurlu, məqsədyönlü şəkildə mifik Pavlik Morozov obrazı ilə uşaq və yeniyetmələrdə xəbərçilik, satqınlıq, danosçuluq keyfiyyəti formalaşdırılırdı. Müharibə illərində Pavlik Morozov düşmənlə döyüşən əsgər, 70-ci illərdə isə cəsur, qəhrəman pioner obrazında təqdim edilirdi.

70-ci illərdən başlayaraq məktəblərdə başqa bir keyfiyyət-əmək qabaqcılı olmaq, fabriklər və zavodlarda, tarlalarda xarüqələr yaratmaq təbliğ olunur, formalaşdırılırdı. Artıq bu illərdə müharibə qəhrəmanları yaratmağa ehtiyac yox idi. Bu həm də dövlətin böyük siyasətinə uyğun gəlmirdi. İnsanın ictimai həyatdan, böyük ideallardan kənar fəaliyyəti eqoizm, sovet adamının xarakterinə yabançı bir xüsusiyyət kimi təqdim edilirdi.

Ötən əsrin 80-cı illərində Rusiya qəzetlərində bir şagird inşasından bəhs edən bir neçə yazı getdi. Orta məktəbin son sinfində oxuyan bir qız «Mənim arzum» mövzusunda yazdığı inşada ən böyük arzusunun ailə qurmaq, çoxlu uşaq anası olmaq istəyini bildirirdi. Əvvəlcə ədəbiyyat müəllimi, sinif rəhbəri, məktəbin pedaqoji kollektivi, daha sonra rayon partiya komitəsi inşa yazısını müzakirə etmiş, məktəbli qızı komsomolçuya, sovet adamına yaraşmayan arzulara düşməkdə ittiham etmişdi. Təbii ki, sovet məktəblisinin arzusu martən sexində, fabriklər və zavodlarda, fermalarda işləmək, «xalqa, Vətənə, partiya xidmət etmək» olmalı idi. Məktəbli qız bunları yox, ailə qurmağı arzulamışdı.

Aydın ki, ideologiya, siyasət, təbliğat «özünü unutmağı», fədakarlıq göstərməyi, arzu və istəklərini, həyatını vətən yolunda, ümumi mənafe uğrunda qurban verməyi tələb edirdi.

Oxucu fikirləşə bilər ki, bunlar keçmişdə qalıb, biz bu günümüzü, sabahımızı düşünməliyik. Belə fikirlərlə qətiyyətlə razılaşmaq olmaz, çünki bu gün də, sabah da dünyanın üzərində qurulur. Cəmiyyətdə, insan təfəkküründə birdən-birə, qısa müddətdə inqilabi dəyişiklik etmək mümkün deyil.

Azərbaycan Respublikası müstəqil, dünyəvi dövlətdir. Onun ideoloji, siyasi, iqtisadi sistemi sovet sistemindən tamamilə fərqlidir. İndi biz humanist, demokratik, bazar iqtisadiyyatına, milli-mənəvi dəyərlərə istinad edən, inkişaf etmiş dünya dövlətlərinə inteqrasiya olunmaq kursu götürmüş dövlət quruculuğu ilə məşğulduq. Təbii ki, bunların yerinə yetirilməsi təhsil sisteminin də üzərinə ciddi vəzifələr qoyur. Bu vəzifələrin uğurla yerinə yetirilməsi üçün bir sıra işlər görülməlidir. Biz onlardan vacib olan bir neçəsinin üzərində dayanmaq istərdik:

–İlk növbədə məyayənləşdirilməlidir ki, biz böyüyən gənc nəsildə hansı keyfiyyətləri tərbiyə edib formalaşdırmaq istəyirik? Gənc nəsil hansı keyfiyyətlərin daşıyıcıları olmalıdırlar? Bu sualların cavabı tapılmayınca, tərbiyə edənlərə, öyrədənlərə bu sahədə düzgün istiqamət verilməyincə xaos vəziyyəti davam edəcək, hər bir öyrədən, hər bir məktəb öz bildiyi, məqbul hesab etdiyi tərbiyə sistemi quracaq, keyfiyyətlər formalaşdırmağa cəhd edəcəkdir. Biz *cəhd edəcək* sözünü əbəs yerə işlətmirik. Məlumdur ki, indi məktəblərdə şagird-müəllim münasibətləri o qədər də ürəkaçan deyildir. Şagirdlər daha çox müstəqillik, sərbəstlik istəyir, müəllimlər isə bunu tədrisin, intizamın prozulası mənbəyi hesab edirlər. Nəticədə həm şagirdlər, həm müəllimlər, həm də valideynlər gərginlik keçirir, münafiqlik vəziyyətinə düşürlər.

İndi cəmiyyətdə insanları düşündürən başlıca məsələlərdən biri də globallaşmaya, inteqrasiyaya, yoxsa soy-kökünə qayıdış, milli-mənəvi dəyərlərə üstünlük verilməsi ilə bağlıdır. Bu məsələlər təhsil sistemində də birbaşa təsir göstərir. Təhsilin, tərbiyənin məzmunu, münasibətlər sistemi və s. onların əsasında qurulmalı, gənc nəsillər hələ parta arxasından bu keyfiyyətləri mənimsəməlidirlər.

Bazar iqtisadiyyatı, Qərbdə inteqrasiya, ideoloji sistem insanlardan, cümlədən şagirdlərdən aşağıdakı keyfiyyət kompleksini tələb edir:

- **Rəqabətəqabillik.** Bazar iqtisadiyyatına keçid, ideoloji sistem, qloballaşma insanlardan çeviklik, müstəqil qərarlar qəbul etmək, risk etmək, dözümlülük, vaxtdan səmərəli istifadə olunmasını;

- **Ünsiyyətə girə bilmək.** İşgüzar münasibətlər, mənəvi-psixoloji yaxınlıq, məsələlərə aydın, korrekt, konkret yanaşma, tərəfdaşı dinləməyi bacarmaq və s. Ünsiyyət prosesində qeyri-verbal ünsiyyət mühüm yer tutur. Burada jest, mimika, sifətin ifadəliliyi, baxışlar, geyim, təbəssüm və s. mühüm təsir vasitəsidir. Məşhur Amerika psixoloqu D. Karnegi deyirdi: «Gülümsəyin, əgər bunu bacarmırsınızsa, güzgü qarşısında dayanıb məşq edin».

- **Milli xüsusiyyətləri bilmək və ona hörmətlə yanaşmaq.** Hesab edirik ki, bu fikir vaxtilə fransız mütəfəkkiri Dyuklo çox gözəl ifadə edib: «Uşaq yaxşı yazıb oxumağı bacarmalıdır. Öz doğma dilinə etinasızlıq göstərüb, yalnız xarici dilləri öyrənməyə cəhd etməkdən də cəfəngiyyat bir şey yoxdur. Mən uşağın bir ingilis, romalı, yunan, spartalı kimi böyüməsini arzulamıram. O, fransızdır. Məhz bir fransızla lazım olan hər şeyi öyrənməsini istəyirəm».

- **Tolerantlıq.** Tolerantlıq əks fikrə, yoldaşlarına, müəllimlərə və s. münasibətdə dözümlülük, hörmət mənasını ifadə edir. O, həm də qarşılıqlı inam və etimadı bildirir. Tolerantlıq insanlarda xeyirxahlıq keyfiyyəti formalaşdırır, müsbət psixoloji iqlim yaradır.

- **Sinergizm.** Bu, insanların rasionel düşüncəsini formalaşdırır. əks tərəflə əməkəşliq əsasında qarşılıqlı faydalılıq təmin edir.

- **Şəxsiyyətə hörmət.** Heç kimin hüquq və ləyaqətinin alçaldılmaması, tapdalanmamasına xidmət edir.

- **Qarşılıqlı münasibətlərdə, ünsiyyətdə bərabərlik və hörmət.** Təhsilin qarşısında duran mühüm vəzifələrdən biri də şagirdlərin davranış qaydalarını öyrənmələri, ona əməl etmələri əsasında qurulmasından ibarətdir. Hesab edirik ki, bu, digər amillərə nisbətən daha çətin, daha mürəkkəbdir. İlk növbədə ona görə ki, qloballaşma, integrasiyanın qarşılıqlı münasibətlər sahəsində tələbləri bir, xüsusiyyətlərimizdən, adət-ənənədən irəli gələn tələblər isə başqadır. Adət-ənənələrimiz uşağa ifrat qəyyumluq, onların böyüklər qarşısında qeyd-şərtsiz itaətkarlıqı qəbul edirsə, qərbyönümlü tərbiyə əməkdaşlığı, bərabərliyi, müstəqilliyi, sərbəstliyi məqbul hesab edir. Fikrimizi bir neçə misalla şərh edək.

ABŞ-da öz valideyni ilə oyunaq mağazasına daxil olan 5 yaşlı uşağa deyilir:

-Al, 20 dollar. Get, istədiyini, bəyəndiyini oyunağı (oyunaqları) seçib, al.

Uşaq istədiyini aldıqdan sonra valideyn heç vaxt onun səhv etdiyini deyir, ona nəsihət vermir. ABŞ-da ibtidai sinif şagirdləri valideynlərinin nahara verdikləri puldan qənaət edir, müəyyən məbləğ toplayır və bütöv sinif pul qoyub aksiyalar (qiymətli kağızlar) alır. Bütöv sinif aksiyaların qiymətinin artıb, azalmasını izləyir. Müəyyən vaxtdan sonra sinif kollektivi yığıncaq keçirir, aksiyaların satılması və ya yenilərinin alınması barədə qərar qəbul

edir. Maraqlıdır ki, yığıncaqda valideyn və müəllimlər də iştirak edir. lakin şagirdlərin yığıncağına, qərarların qəbuluna qətiyyət müdaxilə etmirlər. Beləliklə, ABŞ-da uşaqlar, kiçik məktəblilər hələ erkən yaşlarından başlayaraq məktəbi qurtaranadək sərt ABŞ həyatına, rəqabətə, müstəqilliyə alışdırılırlar.

- **Polemika.** Bu sadalanan keyfiyyətlərin formalaşmasında polemikaya girə bilmək mühüm yer tutur. Polemika şagirdlərdə tənqidi təfəkkürü, iradəliliyi, nitq inkişafını və s. formalaşdırır, onların utancaqlıq, qısqıncılıq, qapalıq kimi mənfi keyfiyyətlərini aradan qaldırır.

Əlbəttə, yeni mühitin tələb etdiyi digər keyfiyyətlər də vardır ki, onlar hələ kiçik məktəb yaşlarından şagirdlərə öyrədilməlidir.

Kiçik məktəb yaş dövründə əsas fəaliyyət forması təlimdir. Məhz psixi və ümumi inkişaf, şəxsiyyətin formalaşması təlim fəaliyyətindən, onun məzmunundan çox asılıdır. Biz dərsliklərin məzmununu, onların təhlili fikrindən uzağıq, lakin bir nümunə üzərində fikrimizi şərh etmək istərdik. Hesab edirik ki, bizim dərsliklərin də tərtibində bu nümunəyə istinad edilsə faydalı olardı, çünki dərslik, onun məzmununu bütövlükdə şəxsiyyətin formalaşmasında başlıca vasitələrdəndir. ABŞ - da, eləcə də Qərbi Avropa ölkələrinin əksəriyyətində «Dünya tarixi» bütövlükdə insanlığın keçdiyi inkişaf yoluna, tarixi hadisələrin miqrasiyaya, istehsal texnologiyalarına, iqtisadiyyata, mədəniyyətə və ətraf mühitə təsiri baxımından öyrənilir. «Kolumb və dünya tarixi» mövzusu sadəcə olaraq Xristofor Kolumbun Yeni Dünyanı kəşf etməsi kontekstində deyil, onun nəticəsində coğrafi kəşf, global miqrasiya, ticarət əlaqələri, bitki və heyvanların yayılması baxımından təqdim edilir.

Son dövrlərdə tarix dərslərində ayrı-ayrı hadisələr barədə biliklərə deyil, global biliklərə və perspektivlərin müəyyənləşdirilməsinə diqqət yetirilir. Tarixi biliklər özündə eyni zamanda tarixi hadisələrin, tarixi təhlilin aparılmasını zəruri edir. Bu isə siyasi, iqtisadi, sosial, mədəni sahələrin integrativ təhlili nəticəsində mümkündür. Şagird hərbi münaqişənin siyasi, iqtisadi, mədəni, sosial səbəblərini kompleks şəkildə təhlil etməyi, hadisələrin çoxfaktorlu, fərqli təhlilini aparmağı bacarmalıdır.

Bunun üçün ilk növbədə şagirdlərdə aşağıdakı keyfiyyətlər formalaşmalıdır:

- xronoloji təfəkkür – tarixi hadisənin yerini, vaxtını dəqiq bilmək, müxtəlif vaxtlarda, yerlərdə baş vermiş hadisələrin müqayisəsini aparmaq, səbəbləri barədə məntiqi nəticə çıxarmağı bacarmaq;

- tarixi hadisənin baş verdiyi zamanı, insanların həmin dövrdə inanclarını, təfəkkür və davranış tərzlərini, hadisəyə münasibətlərini müəyyənləşdirmək, yəni həmin dövrlə müasir dövrün düşüncə tərzinin oxşar və fərqli cəhətlərini müəyyənləşdirib dərk etmək;

▪ tarixi hadisələri şərh edərkən onu öz düşüncələri, rəğbət və nifrətləri baxımından şərh etmək, sadəcə olaraq faktları, hadisələri təqdim etməyi öyrənmək.

Göründüyü kimi, yeniləşmə şəraitində təhsilin qarşısında qoyulan tələblər təhsil işçilərindən ikiqat məsuliyyət tələb edir. Yəni sovet təhsilindən fərqli olaraq bu gün şagirdlər yeni keyfiyyətlərin daşıyıcısı olmalıdırlar. Bu isə ölkəmizin necə inkişaf edəcəyi, hansı istiqaməti götürəcəyinin müəyyənləşdirilməsində az əhəmiyyət kəsb etməyəcək.

YENİ PEDAQOJİ TƏFƏKKÜR VƏ ONA PSIXOLOJİ YANAŞMANIN ƏSASLARI

Zülalə Aslanova,
psixologiya elmləri namizədi, dosent,
Cəfər İbrahimov,
pedaqoji elmlər namizədi, dosent,
Gəncə Dövlət Universitetinin müəllimləri

Cəmiyyətin inkişafının hər bir mərhələsində özünəməxsus pedaqoji təfəkkür formalaşır. Bu pedaqoji təfəkkür ilk növbədə fəlsəfi-psixoloji dəyərləri özündə əks etdirir. Psixologiya təfəkkürə dərk edən subyekt ilə dərk olunan obyektin qarşılıqlı təsiri kimi baxır. Bu, subyektin oriyentasiyasının aparıcı formasıdır. Deməli, təfəkkür həmişə yaradıcı olmalı və yaradıcı xarakter daşmalıdır.

İnsanın psixi inkişafı ictimai cəhətdən şərtlənmişdir, yəni psixi inkişaf insanın həyat tərzinin, təlim və tərbiyəsinin vəhdətdə təsiri nəticəsidir. Əlbəttə, psixikanın formalaşmasında və inkişafında orqanizmin bioloji inkişafı, neyro- fizioloji xüsusiyyətləri və irsiyyət də müəyyən rol oynayır, lakin mürəkkəb psixi inkişaf bilavasitə bioloji amillərlə şərtlənir. Məntiqi hafıza, mücərrəd təfəkkür və s. mürəkkəb psixi hadisələrin inkişafında ictimai amillərin rolunu da qeyd etmək lazımdır.

Psixi inkişaf prosesində uşağa bir sıra digər amillər də təsir göstərir. Təlim prosesinin təşkilinin səmərəli yolları, şəxsiyyətin ümumi keyfiyyətlərinin inkişafı belələrindəndir. Psixi inkişaf prosesində təlimin səmərəli təşkili əsas rol oynayır. Psixoloji tədqiqatlar sübut edir ki, təlim prosesinin məzmununu dəyişməklə psixikanın inkişafını da dəyişmək olar.

Bu gün sistemli psixoloji-pedaqoji tədqiqatlar əsasında təlim motivlərinin, onların çoxşaxəli şəbəkəsində maraqların aktuallaşması yollarının metodik ölçülərlə müəyyənləşdirilməsi xüsusilə aktuallaşmış, lakin psixologiyada maraq problemi müxtəlif aspektlərdə öyrənilsə də, onların nəticələri mahiyyətcə tətbiq edilməyib.

Təlim motivi öz-özünə kortəbii şəkildə əmələ gəlmir və gələ də bilməz. Prof. A.K. Markovanın fikrinə, şagirdlərdə tədris-idrak motivləri tədris fəaliyyətində formlaşır. Bu nöqteyi-nəzərdən ən başlıca məsələ məhz tədris fəaliyyətinin necə həyata keçirilməsi ilə bağlıdır.

Məktəb təlimi üçün ən əhəmiyyətli idrak maraqlarıdır. Bu marağa malik olan şagirdlər üçün təlim prosesi cəlbədicə, asan olur, həm də onlar dərsi dərin, hərtərəfli mənimsəyirlər. Belə marağı olmayan şagird dərsi oxusa da, səthi mənimsəyir. Bu onun geri qalmasına səbəb olur.

Kiçik məktəb yaşlı şagirdlərdə marağın inkişafına tədris fənlərinin faydasını anlamağın, müxtəlif fənn dərəcələrində iştirakın, müəllimin pədaqoji məharətinin, dərstdə şagirdlərin diqqətli olmalarının, təlimin ictimai əhəmiyyətini başa düşməyin, əyani vasitələrdən istifadənin, yeni kitabları mütləq etməyin və s. böyük təsiri vardır. Bununla əlaqədar müasir dövrdə interaktiv (dialoq, qarşılıqlı əlaqədə fəaliyyət) təlim metodlarına üstünlük verilir. Bu halda bilik hazır şəkildə verilmir, şagirdlər düşündürücü suallarla həqiqəti dərk etməyə istiqamətləndirilir. Beləliklə, ibtidai məktəbin ilk siniflərindən başlayaraq şagirdlərin əqli fəallığını inkişaf etdirmək üçün maraqlı didaktik oyunlardan, sözsüz şəkillərdən də istifadə edilməsi müsbət nəticə verir. Son nəticədə, təlim əməyi şagirdi fikirləşməyə vadar edir.

Şagirdlərə güclü təsir göstərən müəllimləri şagirdlər də çox sevir. Bütün bunlar «müəllim-şagird» münasibətlərinin əsasını təşkil edir. I-IV siniflərdə şagirdlərin dərse münasibəti müəllimləri ilə münasibətdən çox asılıdır. Həmin şagirdlər üçün müəllim son dərəcə maraqlı şəxsiyyətdir? Onun səmimiyyətinə inanırlarmı? O, öz şagirdlərində idrak maraqlarını necə yaradır?

Bütün bunların nəticəsi olaraq prof. Ə. Əlizadə qeyd edir ki, müəllimlə şagird arasında fikri, emosional və faktik maneə yarananda təlim öz əhəmiyyətini itirir. Şagirdin inkişaf etdirilməsi təhsilin hümanistləşdirilməsinin başlıca meyarı sayılır. «Uşaq hüquqları haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanununun 27-ci maddəsində göstərilir: «Hər bir uşağın şərəf və ləyaqətini müdafiə etmək hüququ vardır». Təhsil müəssisələrində məktəbə-qədər və məktəbdən-kənar müəssisələrdə intizam qaydaları ədalət prinsipinə əsaslanmalı, tərbiyəedici və qarşılıqlı hörmət ruhunda olmalıdır. Uşaqların təhqir edilməsi, şəxsiyyətlərinin alçaldılması yolverilməzdir.

Müəllimin vəzifəsi, hər şeydən əvvəl, tərbiyəli, bilikli, hərtərəfli inkişaf etmiş şəxsiyyət formalaşdırmaqdan ibarətdir. Bunun üçün ilk növbədə müəllimin özü nəzəri biliklərə dərinlən yiyələnməli, praktik cəhətdən pədaqoji-metodik qaydalara, tələblərə əməl etməli, dərş prosesində, müəllim-şagird münasibətlərində «subyekt- subyekt» prinsipini gözləməlidir. Şagirdin obyekt deyil, subyekt olması - yeni pədaqoji təfəkkürün nəzəri eksperimental axtarışlarına söykənir. J.J.Russo, Y. Korçaq, A.S. Makarenko, Y.A. Suxomlinski, K. Recers, E. Bern kimi məşhur psixoloq və pədaqoqların tədqiqatları bu axtarışların əsasını təşkil edir.

Müəllim həm pədaqoq, həm də psixoloq olmaqla ən yüksək insani keyfiyyətləri özündə birləşdirməlidir. Bu zaman müəllim tərbiyə etdiyi şagirdlərə özünü sevdirə bilər. Bəzən şagird başa düşür, necə hərəkət etsin

ki ondan, hamı razı qalsın. Buna görə də o, müəllimin necə hərəkət etməsinə fikir verir, özünü ona oxşatmağa çalışır.

Yeni pedaqoji təfəkkürün başlıca prinsiplərini tədqiq edən prof. Ə. Əlizadə yazır ki, şagirdin bir şəxsiyyət kimi formalaşdırılması və inkişaf etdirilməsi üçün təhsil hümanistləşdirilməli, demokratikləşdirilməli və humanitarlaşdırılmalı, təlim inkişafetdirici və tərbiyəedici olmalı, fərdiləşdirilməli və diferensiallaşdırılmalıdır.

Təhsilin humanistləşdirilməsi yeni pedaqoji təfəkkürün əsasını təşkil edir. Bu konsepsiyanın ana xətinə isə inkişaf anlamı təşkil edir. İnkişaf anlamını izah edərkən, prof. Ə. Əlizadə dünyada «İnkişafın psixologiyası» sahəsində ən fundamental dərsləyin müəllifi kimi məşhur olan Qreys Krayqın fikirlərini misal gətirir və inkişaf terminini orqanizmdə bioloji proseslərin nəticəsində və ətraf mühitin təsiri ilə insanın bədəninin quruluşunda, psixikasında və davranışında baş verən dəyişikliklərlə əlaqədar olduğunu göstərir.

Uşaq şəxsiyyətinin inkişafında təlim-tərbiyə həlledici rola malikdir, çünki təlim-tərbiyə prosesində uşağın inkişafı məqsədomüvafiq şəkildə plan, proqram əsasında təşkil olunur və ona rəhbərlik edilir. Bunun sayəsində uşaqda istənilən keyfiyyət sürətlə inkişaf etdirilir. Uşaq tarixən cəmiyyət tərəfindən qazanılmış biliklərə yiyələnir, özündə insani keyfiyyətləri formalaşdırır. Uşağın hərtərəfli, düzgün və sürətli inkişafı təlimdən kənarında mümkün deyil. Təlim və inkişaf problemi haqqında görkəmli psixoloqların fikirlərinə diqqət etsək, maraqlı faktlar aşkar edirik. İ. Piayeyə görə, təlimin tənzim edilməsi üçün məhz inkişafın səviyyəsi əsas götürülməlidir. Onun fikrincə, inkişaf özünün daxili qanunlarına malikdir. Bu isə ənənəvi təlimin səmərəsi ilə uşağın müstəqil əqli inkişafı arasında aydın sədd çəkir. Beləliklə, Piayə təlimin inkişafetdirici təsirini kölgədə buraxır. Amerika psixoloqu C. Brünere görə, əqli inkişaf dərin biliyə və ümumiləşdirmə bacarığına yiyələnməkdən ibarətdir. Məşhur rus alimi L.S. Viqotskinin «təlim inkişafın önündə gedir və onu da öz arxasınca aparır» müddəasına əsaslanan inkişafetdirici təlim uşaqların mənimsəmə imkanlarının aşkara çıxarılmasında mühüm yer tutur. Təlim-tərbiyənin həqiqətən inkişafetdirici xarakterə malik olması üçün başqa bir rus alimi prof. A.A. Lyublinskaya aşağıdakı əsas şərtlərə əməl olunmasını zəruri hesab etmişdir:

1. Hər şeydən əvvəl, uşağın fəaliyyəti üçün zəruri olan məzmun düzgün seçilməlidir.

2. Məzmunun düzgün seçilməsi ilə yanaşı, daimi məqsələrin, mümarisələrin, fəallığın olması zəruridir.

3. Uşağın müsbət hərəkətlərini, işlərini, vərdislərini müntəzəm olaraq möhkəmləndirmək, mənfi təsir göstərən qıcıqların isə qarşısını almaq lazımdır.

4. Uşaqda hər hansı yeni bir müsbət vərdiş və adət əmələ gəlibsə, ona qarşı tələbkarlıq artırıldıqda, tapşırıq tədricən mürəkkəbləşdirildikdə şəxsiyyət müvəffəqiyyətlə formalaşır.

5. Uşağın inkişafına yaxşı rəhbərlik etmək üçün onun fərdi xüsusiyyətlərini bilmək lazımdır.

K.D. Uşinski tərbiyəçilərə müraciət edərək deyirdi ki, tərbiyəçi insanı həqiqətdə olduğu kimi bilməli, onun bütün zəif və qüvvətli cəhətləri, gündəlik xırda ehtiyacları və böyük ruhi tələbləri ilə tanış olmalıdır.

Kiçik məktəb yaşından başlayaraq, şagirdlər biliklərə yiyələnməyə başlayırlar. Bu isə tədricən əmələ gəlir, həm də mütəşəkkil formada məhz təlim prosesində baş verir. Bu prosesdə şagirdlər natamam və dəqiq olmayan bilikdən tam və dəqiq biliklərə doğru gedirlər. Müəllim nəzərə almalıdır ki, əgər şagird dərsi anlayırsa, onu sübut etməyi və əsaslandırmağı da bacarmalıdır. Burada bir məsələ aydındır ki, müəllim tədris etdiyi fənni ürəkdən sevirsə, vicdanla yanaşsın onun təkmilləşməsi üçün axtarışlar aparırsa, elmi yeniliklərdən səmərəli istifadə edərsə, yüksək nəticələr əldə edə bilər.

Prof. Y. Talıbov çox düzgün olaraq göstərir ki, dərslərdəki materiallar şagirdləri düşündürməlidir. Bəhmənyar deyirdi ki, təfəkkür heyrətdən başlayır, heyrətlənməyən məktəblinin təfəkkürü inkişaf edə bilməz. Məktəbli təlim prosesində özünü dərk etməklə ətraf aləmi də dərk edir, müxtəlif biliklərə, əxlaqi keyfiyyətlərə yiyələnir. Hər şeydən əvvəl, müstəqil Azərbaycan dövlətinin fəal qurucusu kimi həyata hazırlanır.

Hər bir müəllim çalışsın ki, uşaqlara gələcəyin yaradıcıları kimi baxsın, özünü onlara sevdirmə bilsin. Bunun üçün isə uşaq şəxsiyyətinə hörmət edilməli, onların öz qüvvəsinə inamını artırmalıdır. Belə olan halda, şəxsiyyətinə hörmət edildiyini görən məktəbli, özünün xalqına layiq yer tutacağına, kimə isə lazım olacağına inanır. Şagird şəxsiyyətinə hörmət onun mənəviyyətinə də təsir göstərir, onu pis əməllərdən qoruyur, gözəl və lazımlı hərəkətlərə təhrik edir.

Təcrübə göstərir ki, müəllim şəxsiyyətinin şagirdlərə tərbiyələndirici təsirini xüsusi olaraq qeyd etmək lazımdır. Müəllimin şəxsi nümunəsinin təsir qüvvəsi çox böyükdür və bu təsir son nəticədə şagird şəxsiyyətini təşəkkül etdirir və onun inkişafına şərait yaradır. Müəllim şəxsiyyəti təkcə dərslərdə deyil, məktəbi qurtardıqdan sonra da həmin şagirdlərin şəxsiyyətinə müsbət təsir göstərir və ona təkan verir. Uşağı sevmək ona qarşı ürəyi yumşaq, onun hər hansı qüsurlarına göz yummaq deməkdir. Uşağa qarşı məhəbbət onunla ünsiyyətdən, özünəməxsus uşaq aləminə, uşaq psixologiyasına daxil olmaqdan razılıq, sevinc hissi keçirmək deməkdir. Bu, uşaqlarla işləmək, onları savadlı, tərbiyəli, vətənpərvər etmək arzusunun olması deməkdir. Xüsusilə, kiçik məktəblilərlə işləməyin spesifik xüsusiyyətləri var. Burada müəllim onların daxili aləminə nüfuz etməyi təlim-tərbiyə işini düzgün istiqamətə yönəltməyi bacarmalıdır. Əlbəttə, yüksək pedaqoji qabiliyyətlərə malik olan müəllimlər bu işlərin öhdəsindən layiqincə gəlir və yüksək nəticələr əldə edirlər.

Təlim fəaliyyəti zamanı, kiçik məktəblinin fərdi-psixi xassələrdən biri olan, qabiliyyətlərin də nəzərə alınmasının mühüm əhəmiyyəti vardır. Hər bir müəllim təlim və tərbiyə prosesində kiçik məktəblinin potensial və real imkanlarını qiymətləndirməyi bacarmalıdır. Yaş dövrünə müvafiq olaraq fərdi fərqlər nəzərə alınmalıdır. Bundan başqa bəzi şagirdlər kiçik yaşlardan musiqiyə, rəsm çəkməyə, idmana və s. xüsusi maraq göstərirlər. Ona görə də müəllim işlədiyi uşaqları yaxşı tanımalı və onların psixoloji xüsusiyyətlərini nəzərə almalıdır.

Beləliklə, müəllim həm pedaqoq, həm də psixoloq olmaqla ən yüksək insani keyfiyyətləri özündə birləşdirməlidir. Güzəl tərbiyəçi və təşkilatçı kimi müəllim şagirdlərin ləyaqətinə, şəxsiyyətinə hörmət etməli, onların həyatda fəal mövqə tutması, yetkin şəxsiyyət kimi formalaşmaları üçün əlindən gələni əsirgəməməlidir.

Qabaqcıl müəllimlər öyrədilən bilikdən şagirdlərin həm zehni qabiliyyətlərinin inkişafı, həm də əxlaqi, estetik və s. mənəvi keyfiyyətlərinin tərbiyə olunması vasitəsi kimi istifadə edirlər. Belə bir düzgün istiqamət təlim və inkişafın qarşılıqlı əlaqəsini düzgün başa düşməkdən irəli gəlir. Prof. N. Kazımovun dediyi kimi, öyrənmək və başa düşmək üçün fikirləşmək və hərəkət etmək lazımdır. Düşünmək və hərəkət etmək üçün isə başa düşmək və öyrənmək lazımdır.

ŞAĞIRDLƏRİNİN ŞİFAHİ NİTQ NÖQSANLARININ XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Aynurə Əliyeva,

Bakının Türkan qəsəbəsindəki E. Mirzəyev adına
Nitq Qüsurlu Uşaqlar üçün Xüsusi İnternet Məktəbinin loqopedi

İnsanlar bir-biri ilə müxtəlif formada ünsiyyətdə olurlar. Onlar bir-birinin mənəvi dünyası, daxili aləmi, dünyagörüşü ilə ünsiyyət prosesində tanış olurlar. Mütəxəssislər ünsiyyəti insanlar arasında təmasın yaranması və inkişafı prosesi kimi qiymətləndirirlər. Cəmiyyət inkişaf etdikcə, insanların maddi və mədəni səviyyəsi artdıqca ünsiyyətin məzmun və

formasında da dəyişikliklər baş verir. Buna kompüter və informasiya texnologiyalarının həyatın bütün sahələrində tətbiqini, lokal sistemləri, internet şəbəkələrini göstərmək olar.

Müasir dövrdə ünsiyyət problemi sosial psixologiyada, xüsusi psixologiya və psixolinqvistikada tədqiq olunur. Dilin meydana gəlməsi və inkişafı insanların ictimai ehtiyacından doğmuşdur. Nitq dilin ifadə vasitəsidir. Nitq ünsiyyət prosesi kimi insanların fikir, təcrübə mübadiləsinə imkan yaradan əvəzolunmaz əhəmiyyət kəsb edir.

Nitqin tarixi çox qədimdir. İnsanların əmək prosesində yaranmış nitq mühüm əhəmiyyət kəsb edərək həyatın ayrılmaz tərkib hissəsi olmuşdur. Zaman keçdikcə insanlar nitqin həm şifahi həm də yazılı formasından istifadə edərək öz fikir və hisslərini, duyğularını başqalarına çatdırmışlar.

Kiçikyaşıl uşaqlarda normal şifahi nitqin formalaşması bir sıra mühüm vəzifələrin həllini tələb edir. Bu tələblərə laqeydlik, biganəlik nəticəsində nitqi qüsurlu uşaqlara da rast gəlinir. Hələ qədim zamanlarda nitq nöqsanlarına və onun islahına ciddi münasibət göstərilirdi. O, zamanlar nitq nöqsanlarının əmələ gəlməsini alimlər əsəb sisteminin pozulmasında görürdülər. Nitqin pozulmasına ayrı-ayrı səslərin qeyri normal tələffüzündən tutmuş, bütün səslərin tələffüzünün pozulması, nəhayət, uşağın danışq nitqindən məhrum olması kimi hallar daxildir.

Uşaqlara düzgün nitq vərdişlərinin aşılanması lap kiçik yaşlardan başlanmalıdır. Vaxtında aşkar edilən və düzəldilən nöqsanlar uşaqların nitqini daha anlaşıqlı və səlis qurmağa imkan yaradır. Nitqdə olan nöqsanların aşkar edilməsi üçün uşağın bu və ya digər səsi necə tələffüz etməsi yoxlanmalı, səhv tələffüz edilən və ya dilimizdə olmayan səslər müəyyənləşdirilməlidir. Buna görə də bu və ya digər səs ayrıca, təcrid olunmuş şəkildə, heca və sözlərdə yoxlanmalıdır.

İbtidai sinif şagirdlərinin demək olar ki, əksəriyyətində nitq qüsurları mövcuddur. Təcrübə göstərir ki, I sinfə gələn uşaqların əksəriyyəti bəzi səsləri (r, l, ş, g və s.) düzgün tələffüz edə bilmir və ya tələffüz etməkdə çətinlik çəkirlər. Bu, bəzən nitq orqanının qüsurlu olması, danışq üzvlərinin lazımcınca hərəkət etməməsi, fonematik eşitmənin zəifliyi, uşağı əhatə edən nitq mühitinin nöqsanlı olması ilə əlaqədar olur. Bu qüsurlardan kəkələmənin, dislaliya, dizartiriya, rinolaliyanı və s. göstərmək olar. Əgər uşaqların nitqində, eşitməsində müəyyən nöqsan olarsa, bu onun yazılı nitqinə də öz mənfi təsirini göstərəcək və uşağın yazısı da nöqsanlı olacaq.

Hər bir valideyn uşağı anadan olduğu gündən məktəbə gedənə qədər ana dilinin bütün səslərinin düzgün tələffüzünə, müəyyən söz ehtiyatı toplamasına, ana dilinin qrammatik quruluşunu mənimsəməsinə, sözləri düzgün birləşdirməsinə, rəbitəli nitqə düzgün yiyələnməsinə nail olmalıdır. Bütün bunları uşaq onu əhatə edən yaşlılardan, yaşadlarından, uşaq bağçasında tərbiyəçidən, ibtidai sinifdə isə müəllimlərdən öyrənir. Valideyn-müəllim uşaqda nitqə maraq oyatmasa, onun nitqi inkişafdan qalar və bu zaman əqli inkişafı da zəifləyər. Uşağı dilləndirərkən çalışmaq lazımdır ki, hər səsi, sözü aydın, mənasına uyğun intonasiya ilə tələffüz etsin. Eşitdiyi və ya tələffüz etdiyi hər bir yeni söz uşağa aydın olmalıdır.

Yeni tələffüz edilən söz əgər əşya adıdırsa, əyani şəkildə, hərəkət-dirsə, icra edilməlidir. Göstərmə ilə təkrar etmə üsulu əşya ilə onun adı arasındakı əlaqəni daha tez möhkəmləndirir. Əgər uşaq hər hansı sözü, səsi və ya ifadəni düzgün tələffüz etmirsə, onu təmkinlə, uşağın nitq imkanları nəzərə alınmaqla düzəltmək vacibdir. Səhv tələffüz uşağın danışq orqanlarından asılı olarsa, o, düzgün tələffüzə tələsməməli, bu nöqsanı səbrlə aradan qaldırmağa səy göstərməlidir. Uşaq böyüklərdən təmiz, qüsursuz tələffüz eşitməlidir.

Müasir tədqiqatlar, xüsusilə görkəmli psixoloq Luriyanın və onun məktəbinin apardığı tədqiqatlar afaziya-yaralanma kimi və başqa pozulmalar nəticəsində böyük yarımkürələr qabığında baş verən müxtəlif nitq pozğunluqlarıdır. Bu cür uşaqlar sözlərin təkrarında, əşyaları adlandırmaqda, nitqi başa düşməkdə çətinlik çəkirlər. Ayrı-ayrı səsləri tələffüz edə bildikləri halda, onları müəyyən ardıcılıqla birləşdirə bilmirlər. Bunun əvəzinə yaxın artikulyasiyası olan səslərə istinad edirlər. Burada səsləri seçmək hissəsi beyində pozulmuş olur. Kəmələmə səslərin və hecaların təkrar olunmasında özünü göstərir. Kəmələyən uşağın nitqi pozulur, danışarkən əzələlərində qıç olma əmələ gəlir. R.V. Levina tərəfindən işlənib hazırlanmış istiqamətə baxaraq müəyyən etmək olar ki, kəmələmənin meydana çıxma səbəblərini araşdırmaq üçün yalnız nitq pozğunluqlarını nəzərə alan məhdud yanaşma kifayət etmir. Kəmələmə hallarını şəxsiyyət, nitq və ictimai amillərlə birlikdə öyrənmək lazımdır. Nitqin tərkib hissələrinin inkişaf səviyyəsini lüğət ehtiyatının həcmi və keyfiyyət tərkibini, nitqin qrammatik quruluşunu, səs tələffüzünü, fonematik eşitmə qabiliyyətini, rəbitəli nitq xüsusiyyətlərini loqopediyada qəbul olunmuş metodların köməyi ilə müəyyən etmək olar.

Buradan da kiçik məktəblilərdə rəbitəli nitq vərdişlərinin bəzi qrammatik xüsusiyyətlərini inkişaf etdirmək zərurəti yaranır.

Uşaqların nitqində ayrı-ayrı sözlərin tələffüzündə baş verən nöqsanlara aşağıdakıları misal göstərmək olar:

Bənövşəyəm, bənovsə

Düsmüsəm dilə – disə.

Siqmatizm termini ilə adlanan nitq nöqsanı zamanı *ş, s, ç, c, j, z* samitlərinin səhv tələffüzünə rast gəlinir: «bənövşə» (bənövşə), «disə» (dişə), «dösə» (döşə) və s.

Rotasizm (r səsinin pozulması) termini ilə adlanan nitq nöqsanı nəticəsində əmələ gələn sözlər «xallayım» («xallarım»), «payılday» («parıldar») və s.

İbtidai sinif şagirdlərinin nitqində pəltəklik kimi nöqsanlara da təsadüf olunur. Sözlərdə səslərin dəyişməsi, heca və ya səslərin yerdəyişməsi pəltəklik kimi nöqsana səbəb olur.

Qeyd etdiyimiz kimi, uşaqların demək olar ki, əksəriyyətində nitq qusurları mövcuddur. Hər cür insan üçün səliqəli, düzgün və mənalı danışmaq mühüm əhəmiyyətə malikdir. Əgər uşağın nitqində müəyyən nöqsan hiss olunursa, dərhal onun səsi yoxlanılmalıdır. Səsin qeyri-normal olması düzgün danışq nitqinə mənfi təsir göstərir. Bu zaman loqoped, müəllim fərdi iş aparmalı, nöqsanların aradan qaldırılmasını öz qarşısına məqsəd qoymalıdır.

INTERNAT MƏKTƏB ŞAĞİRDLƏRİNİN SAĞLAMLIĞININ VƏ QIDALANMALARI VƏZİYYƏTİ

Zöhrə İsmayılova,
Azərbaycan Tibb Universitetinin müəllimi

Məktəb yaşlı uşaqların qidalanması iqtisadi inkişaf səviyyəsi müxtəlif olan ölkələrdə həm tədqiqatçıların, həm də ictimaiyyətin diqqətini cəlb edir. Sosial-iqtisadi inkişafın keçid dövründə məktəblilərin qidalanmasının xarakterindəki dəyişiklikləri müxtəlif ölkələrin tədqiqatçıları müşahidə etmişdir. Böyüyən oqanizmin qidalanmasının vəziyyətinə və fiziki inkişafına təsir göstərən iqtisadi və sosial həyat tərzinin sürətlə dəyişməsi dövründə bu problemə diqqət göstərməsi Azərbaycanda özünə xüsusilə haqq qazandırır.

Son illərdə müxtəlif ölkələrdə ümumtəhsil və internat məktəb şagirdlərinin sağlamlıq vəziyyətinin öyrənilir. Əvvəllər alınan məlumatlar göstərir ki, şagirdlərin fiziki inkişaf göstəriciləri ümumtəhsil məktəblərinə nisbətən internat məktəblərdə aşağıdır.

İşin məqsədi qidalanmanın uşaqların sağlamlığına və fiziki inkişafına təsirini qiymətləndirmək məqsədilə Bakı şəhərinin internat məktəblərində şagirdlərin faktiki qidalanmalarının öyrənilməsi olmuşdur.

İş Bakı şəhərinin Sabunçu rayonunun Məştağa qəsəbəsindəki 1 nömrəli internat məktəbin və Nərimanov rayonundakı ərəb-fars təmayüllü gimnaziyanın şagirdləri arasında aparılmışdır. 7 yaşdan 14 yaşadək 205 məktəbli müşahidə altında olmuşdur. Şagirdlərin sağlamlıq vəziyyəti onların fərdi kartlarındakı tibbi müayinə məlumatlarının nəticəsinə əsasən, fiziki göstəriciləri isə yerli fiziki inkişaf standartlarından istifadə etməklə reqressiya ilə öyrənilmişdir. Qidalanmanın təşkilinə xüsusi diqqət yetirilmişdir. Tədris ili ərzində müxtəlif fəsillərdə gündəlik rasionun kimyəvi tərkibi nəzəri cəhətdən hesablanmaqla menyü bölgülərinin təhlili aparılmış,

şagirdlərin vitaminlərlə təmin olunmaları barədə məlumatlar da kimyəvi tərkib cədvəlləri vasitəsilə öyrənilmişdir.

İnternat məktəblərində uşaqlar, bir qayda olaraq, vəziyyəti yaxşı olmayan ailələrdən daxil olur. Biz onların sağlamlıq vəziyyətinin və qidalanmasının qiymətləndirilməsinə dair tədqiqatları internat məktəblərdə olma müddətindən asılı olaraq davam etdirmişik. Müəyyən edilmişdir ki, gündəlik rasionun kaloriliyi 2783,2 kkal təşkil edir. Zülalların, yağların və karbohidratların faiz nisbəti 1:1, 04:1,29 təşkil etmişdir. Müəyinə olunmuş məktəblilərin qida qəbulunun tezliyi gündə 4 dəfə təşkil etmişdir. Karbohidratların miqdarı 37,0% artıq olmaqla, 8,0% zülal çatışmamazlığı və 11,0% yağ çatışmamazlığı qeyd olunur ki, bu da yekunda qidalanmanın energetik dəyərinin 400kkal (17,0%) artmasına gətirib çıxarır. Heyvan zülalın faizi azaldılmışdır və ümumi miqdarın yalnız 32%-ni təşkil edir (təvsiyə olunan norma 60% olmaqla); bununla yanaşı yarmalar, makaronlar, çörək, şəkər, və qənnadı məmulatı kimi karbohidrat tərkibli ərzaq məhsulları təvsiyə olunan normadan artıq işlədilir. Qida ilə heyvan mənşəli zülalların kifayət qədər daxil olmaması metionin, lizin, treonin kimi əvəzedilməz amin turşularının çatışmamazlığına gətirib çıxara bilər.

Qida məhsullarının təhlili göstərmişdir ki, uşaqlar tərəvəz, meyvə, balıq və yumurtadan az istifadə etmişdir. Əksər məktəblilərdə iştaha yaxşı olmuşdur. Pis iştaha $6,5 \pm 1,7\%$ -də qeyd olunmuşdur. Gündəlik rasionda vitaminlərin xeyli çatmamasının obyektiv göstəricisi məktəblilərin orqanizminin vitaminlərlə təmin olunması barədə alınan məlumatlar olmuşdur. Belə ki, müxtəlif yaş qruplarından olan məktəblilərdə B1B2 vitaminlərinin miqdarı normativ rəqəmlərə müqayisədə 2,3-3,6 dəfə, B₆-1,8-1,9 dəfə, C vitamini isə 4-5 dəfə az olmuşdur.

Bir sıra müəlliflərin (6,8) məlumatına görə, vitaminlərin və heyvan zülalın bu cür birgə defisiti insan orqanizmi üçün xüsusilə arzuolunmazdır, belə ki, bu zaman vitaminlərin həyatı vacib hüceyrələrlə və orqanlara nəql olunması pisləşir. Bu orqanizmin müqavimətinin aşağı düşməsinə, xəstələnmənin artmasına, yorğunluğa, mübadilə proseslərinin pozulmasına gətirib çıxarır.

Məktəblilərin qidalanma vəziyyəti ilə (qida maddələrinin miqdarı, rasionların enerji dəyəri) onların fiziki inkişafı arasında korrelyasiya əlaqəsi aşkar edilmişdir ki, bu, ədəbiyyat məlumatları ilə də təsdiq olunur.

Bizim məlumatlarımıza görə, fiziki inkişafı normal olan məktəblilərin sayı $50,74 \pm 3,4\%$ təşkil etmişdir. Normal fiziki inkişaf 7-10 yaşlı oğlanlar arasında $43,8 \pm 6,2\%$, 11-14 yaşlı oğlanlarda isə $63,9 \pm 8,1\%$ -ə qədər artır.

($\chi^2=5,14$; $p < 0,05$). 7-10 yaş qızlar arasında normal fiziki inkişaf $60,0 \pm 8,1\%$, 11-14 yaşlı qızlarda isə $35,6 \pm 6,3\%$ -ə qədər azalır ($\chi^2=2,26$; $p < 0,05$). Kütlə azlığı olan şagirdlərin sayı müxtəlif yaş qruplarında $14,1 \pm 4,4\%$ ilə $33,3 \pm 6,9\%$ arasında tərəddüd etmişdir: onların ən çox miqdarı yuxarı yaş qrupundan olan qızlar arasında qeyd olunmuş ($33,3 \pm 6,9\%$) daha çox ifadə olunan qidalanma çatışmamazlığı da onlarda qeydə alınmışdır.

Kütlənin çoxluğu 7-10 yaşlı uşaqlar arasında qeyd olunmamış, yalnız 11-14 yaşlı qızlar arasında $4,4 \pm 3,0\%$ -də qeyd olunmuşdur ($\chi^2=5,24$; $p < 0,0$) Alınan nəticələr ədəbiyyat məlumatları ilə üst-üstə düşür: bir çox müəlliflər belə hesab edir ki, məktəblilərin səmərəli qidalanması barədə kütləsi çox olan uşaqların sayının artmasına əsas amillərdən biridir.

Fiziki inkişafı normal olan şagirdlərin sayının $104 (50,74 \pm 3,4\%)$ olması uşaqların sağlamlıq vəziyyətinə təsir edən kompleks amillər çərçivəsində sosial amillərin üstünlük təşkil etdiyini ehtimal etməyə əsas verir (2,4).

Mükəmməl tibbi müayinələrin nəticələri internat məktəblərdə görmə qabiliyyəti azalmış məktəblilərin sayının azaldığını göstərir. Qamət pozğunluqları daha tez-tez aşkar olunmağa başlanmışdır. Yaş artdıqca xroniki xəstəliklərin tezliyi artır. Mədə-bağırsaq yolu xəstəlikləri bütün patologiyanın $5,8 \pm 1,6\%$ -ni, yuxarı siniflərdə $13,4 \pm 2,4\%$ -ni təşkil etmişdir. Onlar xronik patologiyalar arasında ilk yerlərdən birini tutmuşdur, əsasən də qızlarda. Kəskin respirator xəstəliklərin payına kiçikyaşlı məktəblilərin bütün nürəcicələrinin $91,8 \pm 1,9\%$ yuxarı yaş qrupunda $84,9 \pm 2,5\%$ -i düşmüşdür.

İnternat məktəblərdə olduğu müddətdə şagirdlərin sağlamlıq vəziyyəti yaxşılaşmış, əsasən bədən tərbiyəsi qrupuna aid olan məktəblilərin sayı artmışdır.

Təlim-tərbiyə prosesinin təşkilinə olan rejim tələblərinə, əsasən, əməl edilir.

Beləliklə, Bakı şəhərinin internat məktəb şagirdlərinin faktiki qidalanması, sağlamlıq vəziyyəti və fiziki inkişafı haqqında alınan məlumatlar bir sıra sağlamlaşdırma tədbirlərinin aparılmasının zəruriliyini o cümlədən: qidalanmanın səmərələşdirilməsi, profilaktik vitaminləşdirmə, hərəkət rejimin artırılmasını göstərir.

RİYAZİYYAT DƏRSLİKLƏRİNİN İNKİŞAF YOLU

Elnarə Məmmədova,

Bakının Nərimanov rayonundakı BMLK-nın psixoloqu,

Şəxsiyyətin ümumi mədəniyyətinin, bacarıq və qabiliyyətinin aşkara çıxarılmasına təbiət haqqında sadə təsəvvürlər sisteminin formalaşdırılmasına xidmət edən ibtidai təlimin, o cümlədən riyaziyyatın üzərinə də böyük yük düşür.

İbtidai siniflərdən şagird konkret riyazi biliklərə, riyazi fəaliyyət üçün xarakterik olan təfəkkürə, riyaziyyatın ideyaları və metodları haqqında təsəvvürlərə yiyələnməli, onun praktik fəaliyyətdə tətbiqinə alışdırılmalıdır.

Riyaziyyat elmin bir sahəsi kimi bütün dövrlərdə praktik əhəmiyyətə malik olmuş, texniki və iqtisadi inkişafda mühüm rol oynamışdır. Riyazi fəaliyyət insanların həmişə düşündürmüşdür.

Müasir dövr belə fikirlərin təsdiqi üçün daha çox material verir, çünki dünyada gedən qloballaşma geniş imkanlara malik olan kompyuterlərin meydana gəlməsi ilə əlaqədar riyazi metodlardan hərtərəfli istifadə edilməsi nəticəsində cəmiyyətdə keyfiyyətcə yeni imkanlar yaranmışdır. Riyaziyyatın tətbiqi sahələrinin çoxalması ilə yanaşı, bu elmin özü də sürətlə inkişaf etməkdədir. Söz yox ki, bu və ya digər məsələnin öyrənilməsində riyazi üsulu müvəffəqiyyətlə tətbiq etməyi bacarmaq üçün, hər şeydən əvvəl, zəruri riyazi biliklərə malik olmaq lazımdır.

Təbiətin və cəmiyyət həyatının öyrənilməsində riyaziyyatın rolu görkəmli şəxsiyyətlər tərəfindən də qiymətləndirilmişdir. Leonardo da Vinçi yazırdı: "O elm ki, riyaziyyatla əlaqəsi yoxdur və oraya riyazi elmlərdən birisi tətbiq oluna bilmir, o elmdə heç bir yəqinlik hasil edilə bilməz".

İbtidai siniflərin riyaziyyat kursu orta məktəb riyaziyyat kursunun öyrənilməsinə hazırlıq mərhələsi olub, onun ayrılmaz tərkib hissəsidir. I-IV siniflərdə riyaziyyat kursu mənfi olmayan tam ədədlər və əsas kəmiyyətlər hesabını, cəbr və həndəsə elementlərini özündə birləşdirir. Bununla yanaşı hesab materialları ibtidai məktəbin riyaziyyat kursunun özəyini, əsasını təşkil edir. Düzdür, kəmiyyətlər, cəbr və həndəsə elementləri bu kursun ayrıca bölmələri deyil, lakin bunlar əsas məzmunla əlaqələndirilib, hesab materiallarının möhkəm mənimsənilməsinə xidmət edir. Bu da riyaziyyat kursunun öyrənilməsinə hazırlıq məqsədi daşıyır. Dörd il ərzində şagirdlər müxtəlif hesablamaların avtomatlaşdırılmasının vərdişə çevrilməsinə yiyələnirlər. Riyaziyyat şagirdlərin ümumi inkişafına da təsir göstərir. Riyaziyyatın öyrənilməsi uşaqlarda məntiqi təfəkkürün, elmi dünyagörüşün formalaşdırılmasına kömək etməli

onların dərk etmə qabiliyyətini artırmaq, ictimai faydalı işə münasibət, Vətənə, xalqa məhəbbət hissləri aşılamalıdır.

Deməli, riyaziyyat dərsləkləri proqrama müvafiq olaraq riyazi anlayışların konkret həyatı materiallar üzərində mənimsənilməsini təmin edən qaydada qurulmalıdır. Bu da o deməkdir ki, şagirdlərin dərslər zamanı tanış olduqları bütün anlayış və qaydalar təcrübədə tətbiq olunmağa xidmət etməli, onların həyatı tələbatından yarandığının izahına imkan verməli, nəzəriyyə ilə təcrübənin əlaqəsinin düzgün başa düşülməsi prinsiplərinin əsası qoyulmalıdır. Bu yolla şagirdlərdə məsuliyyət hissi aşılanır, onlar zəruri bilik, bacarıq və vərdişlərlə silahlanırlar. Beləliklə də, I-IV siniflərin riyaziyyat dərsləkləri şagirdləri ibtidai təlim, riyazi təhsilin birinci pilləsində gələcək riyazi və peşə fəaliyyətinə hazırlayır.

Müstəqillik dövründə yaradılan dərsləklərin ən böyük məziyyəti onun milliliyindədir. Şagirdlər bu dərsləklər vasitəsilə ölkəmiz haqqında müəyyən təsəvvürlərə yiyələnir və nəticədə yad təsirlərdən uzaqlaşırırlar.

Ibtidai siniflərin riyaziyyat dərsləklərinə bu baxımdan yanaşdıqda, uzun müddət məktəblərimizdə istifadə olunan bu dərsləklərin inkişaf yoluna nəzər salmağa ehtiyac duyulur. Azərbaycanda riyaziyyat dərsləklərinin yaradılmasına ilk təşəbbüs göstərənlərdən biri Üzeyir Hacıbəyov olmuşdur. Onun 1907-ci ildə çap olunmuş "Hesab məsələləri" dərsliyi ibtidai məktəblərin birinci və ikinci şöbələri şagirdlər üçün yazılmışdır. O, bunun tərtibi üçün rus mənbələrini öyrənmiş və Komorovun kitabından faydalanmışdır. Burada şagirdlərə asan yolla hesab əməlləri və məsələlərin həlli öyrədilir. Məsələlər isə sırf Azərbaycan dilində yazılmışdı. 1918-ci ildə Azərbaycan Demokratik Cümhuriyyəti dövründə ilk dəfə Azərbaycan dilində "Rəhbər cəbr", "Cəbr məsələləri məcmuəsi" kitablarını yazan görkəmli maarifpərvər Səməd Hacıəlizadə olmuşdur. Azərbaycan dilində heç bir riyaziyyat dərsliyi olmadığı bir vaxtda bu dərsləklər yazılmış və uzun illər onlardan məktəblərdə müvəffəqiyyətlə istifadə edilmişdir. Səməd Hacıəlizadə orijinal dərsləklər yazmaqda yanaşı, həm də rus dilindən Azərbaycan dilinə hesab, həndəsə, coğrafiya, təbiət fənlərinə dair bir sıra kitabları tərcümə etmişdir. 1918-ci ildə xalq məktəbləri direktoru və inspektorlarından ibarət komissiyanın bəyəndiyi dərsləklər içərisində Qafur Rəşadın hesab kitabı da vardı. Komissiya Harun bəy Qəbulovun "Rəhbər hesab" və Həmid bəy Hüseynbəyovun "Hesab elmi" kitablarını da məktəblərdə istifadə olunmağa tövsiyə etmişdi. H.Üsubbəyovun "Elmi hesab" kitabı da bəyənilmişdi. Bu komissiyada Həsən Fəridin həndəsə üzrə "Yeni coğrafiya atlası" da dərslək kimi qəbul edilmişdi. Burada Mirzə Məmməd Axundovun «Hesab sorğuları» kitabı da müzakirə olunmuşdu.

Ibtidai siniflərin riyaziyyat proqramı və dərsləkləri məktəb sistemində həmişə mərkəz yerdə durmuşdur. Təsədüfi deyildir ki, XX əsrin 50-ci illərində təhsil sahəsində islahat aparmaq məqsədilə eksperimental tədqiqatlara başlanmışdı. Bu zaman ibtidai təhsil, o cümlədən riyazi təhsil sahəsində aparılan eksperimental tədqiqatlara meyl güclənmişdi. Görkəmli sovet pedaqoqları L.V.Zankov, A.S.Peyolko, M.İ.Moro, M.A.Bantova, V.A.Beltyukova və başqaları üçillik ibtidai təhsilə keçilməsinə dair təklifləri bəyənilir və bunu öz tədqiqatları ilə əsaslandırırıdılar. Onlar onu da nəzərdən qaçırmırdılar ki, ibtidai sinif şagirdlərinə riyaziyyatdan nəzəri elementlərin verilməsi, onların riyazi təfəkkürünün formalaşdırılması və inkişaf etdirilməsi, dərsləklərdə düşündürücü və tənqidi

çalışmaların miqdarının artırılmasına verilən üstünlük saxlanılmalı və bunlar üçillik riyaziyyat kursunun ana xəttini təşkil etməlidir. İkinci dünya müharibəsindən sonra ümumtəhsil məktəbinin yeniləşdirilməsi üzrə elmi-pedaqoji axtarışlar başlandı. Xatırladıq ki, bu vaxta qədər məktəblərdə riyazi biliklərin məzmunu belə idi: I-V siniflərdə hesab, VI-X siniflərdə cəbr, VI-X siniflərdə həndəsə və triqonometriya.

Qeyd etmək lazımdır ki, keçən əsrin 60-cı illərindən Azərbaycanda ibtidai təlimin nəzəriyyəsi və metodikası sahəsində elmi axtarışlar, xüsusi tədqiqatlar aparılmışdır. 30-cu illərdən başlayaraq bu sahədə görülmüş işlər sırf empirik, praktik xarakter daşıyırdı. 1961-ci ildə Azərbaycan Elmi-Tədqiqat Pedaqogika İnstitutunda ilk dəfə ibtidai siniflərin fəaliyyətinə elmi istiqamət verən şöbə yarandı. Həmin şöbəyə rəhbərlik ibtidai təlim problemləri ilə məşğul olan, gənc alim Y.Kərimova tapşırıldı. Onun rəhbərliyi ilə ana dili, riyaziyyat, əmək təlimi, musiqi, təsviri incəsənət və s. sahələr üzrə elmi tədqiqata başlanmışdı. 1965-66-cı dərslər ilindən Y.Ş. Kərimovun rəhbərliyi ilə 20 I sinifdə üçillik ibtidai təlim üzrə eksperiment qoyuldu. I sinifdən başlayaraq hesab fənni riyaziyyat fənni ilə əvəz edildi. Riyaziyyat kursuna hesabla yanaşı, simvolika, məntiq, böyüklük və kiçiklik işarələri, həndəsi fiqurlar və s. daxil olundu. Riyaziyyat dərsləkləri tezliklə tərcümə edildi. 1969-70-ci dərslər ilindən respublika məktəblərinin I siniflərində yeni sistem tətbiq olundu. Sonrakı illərdə II və III siniflər də əhatə olundu. 1972-ci ildə üçillik təlimin kütləvi tətbiqi üzrə iş başa çatdı. Bu eksperimentlərdə riyaziyyat üzrə aparıcı metodist Z.Osmanov idi.

1986-cı ildən rəsmi şəkildə 6 yaşdan təlimə başlandı. Müvafiq olaraq dərsləklər, o cümlədən "Riyaziyyat" dərsləkləri də yaradıldı. Bir müddət üçillik və dördillik təlim proqramı paralel fəaliyyət göstərdi. 1992-ci ildən üç illik təlim sistemi öz işini başa çatdırdı. Ölkəmizdə başdan-başa 6 yaşdan dördillik təhsilə keçildi. Təlimimi məzmunu üzrə tədqiqatlar isə yenə də davam etdirildi.

Ötən əsrin 70-ci illərində Azərbaycan pedaqoqlarından B.Ə.Ağayev, S.N.Sadiqov, S.S.Həmidov, N.A. Sadiqov, Z.A.Osmanov və başqalarının da bu sahədə metodik məqalələri dərc edilir, üçillik ibtidai təhsilə dair müxtəlif fikirlər söylənirdi. S.S.Həmidov, S.N.Sadiqov və V.V.Popovun ibtidai riyazi təhsilə aid məqalələri vaxtaşırı "Naçalnaya şkola" jurnalında da çap olunurdu.

"İbtidai məktəb və məktəbəqədər tərbiyə" jurnalında 1-3-cü siniflərin riyaziyyat proqramının ayrı-ayrı mövzularına dair metodik işləmələr, yoxlama yazı işləri variantları da çap edilir, dəyərli mülahizələr irəli sürülürdü.

O illərdə gördülən işlər araşdırılarkən məlum olur ki, iyirminci yüzilliyin 70-ci illərinin birinci yarısında ibtidai təhsil xüsusən riyazi təhsil sahəsində keçirilən islahat zamanı I-II siniflərin riyaziyyat dərsləkləri tənqid hədəfinə çevrilmişdi. Nəhayət, üç-dörd illik təcrübə nəticəsində müəyyən edildi ki, bu vəsaitlərin içərisində I-III siniflərin riyaziyyat proqramı nisbətən çox yüklənmiş, materialların nəzəri səviyyəsi şagirdlərin gücünə müvafiq işlənməmişdi. Ona görə də, 1973-cü ildə I-III siniflərin riyaziyyat proqramında qismən dəyişiklik və xüsusi məqsəduyğun sayıldı və bu siniflər üçün dərsləklərin yeni proqramı əsasında vəzifəsi tövsiyə olundu. Əlbəttə, aydın məsələ idi ki, riyaziyyat dərsləkləri ancaq məktəbdə yazıla bilərdi, buna milli respublikaların səlahiyyəti çatmırdı.

O da qeyd edilməlidir ki, bu müddətdə riyaziyyat dərsləkləri, onlara əlavə olunan vəsaitlər, riyaziyyatdan tədris kompleksini yeni proqrama uyğun tərtib olunub, yerləre

çatdırılırdı, sonra isə tərcümə edilərək istifadəyə verilirdi. Tezlikdə o da müəyyən edildi ki, bəzi məktəblərdə, xüsusi riyaziyyatın yaxşı tədris olunmadığı, şagirdlərin riyazi hazırlığının aşağı olduğu siniflərdə onların yüklənməsi halları daha qabarıq müşahidə olunur. Bu da ilk növbədə dərsləklərdən deyil, proqramın yaş səviyyəsinə uyğun planlaşdırılmasından asılı idi. Dördillik proqramlar üç ilə yerləşdirilmişdi. Ona görə də, keçmiş SSRİ-də 70-ci illərin ikinci yarısından təhsildə islahatlar aparılarkən yeni proqram və dərsləklərin yazılmasına bir daha diqqət cəlb olunurdu. Bu problem dövlət səviyyəsinə qaldırıldı: riyaziyyat proqramı SSRİ PEA-nın Rəyasət heyətində iki dəfə müzakirəyə çıxarıldı. Yeni dərsləklərin yazılması üçün müsabiqələr elan olundu. Bu müsabiqələrdə qalib hesab edilən dərsləklər əsasında eksperimentlər təşkil olundu və yalnız bundan sonra stabil dərsləklər meydana çıxdı. Bununla belə məktəblərdə istifadə olunan riyaziyyat dərsləkləri yerlərdən alınan təklif və rəylərə əsasən ilbəlil təkmilləşdirilirdi, bu bərdə tez-tez məşhur pedaqoqların məqalələri dərc olunur, bir-birinə zidd fikirlər söylənirdi. Bütün bunlar isə diqqətdən kənar qalmırdı. Ona görə də keçmiş SSRİ dövründə tez-tez ibtidai siniflərin riyaziyyat proqramı, dərsləklərinə dair ardıcıl təkmilləşdirmə işləri aparılırdı. Azərbaycanda da buna müvafiq metodik məqalələr və tövsiyələr yazılırdı.

Beləliklə, I-IV siniflər üzrə yeni proqram və dərsləklər hazırlamaq qərara alındı. 1980-ci ildə məzmunu hesabdan, qismən cəbr və həndəsə elementlərindən ibarət olan yeni proqram və dərsləklər yaradıldı və məktəblilərin istifadəsinə verildi. Onları heç kəs mükəmməl hesab etmədi. Onları stabilləşdirmək məqsədilə elmi-pedaqoji axtarışların müntəzəm davam etdirilməsi nəzərdə tutulurdu.

Təəssüf ki, respublikada bu istiqamətdə aparılan işlər qənaətbəxş deyildi. SSRİ dağıldıqdan sonra "milli dərslək" adı altında çap olunan dərsləklər də özünü doğrultmadı. Məktəbdə riyazi bilik və bacarıqlar sisteminin birinci mərhələsi (I-IV siniflər kursu) o qədər də möhkəm olmadı.

Ötən əsrin 90-cı illərində bu məsələyə yenidən qayıdıldı. Dərsləklərin yeniləşdirilməsi işi sürətləndirildi. Nəticədə geniş müzakirədən, eksperimentdən keçməyən dərsləklər tələm-tələsik çap olunub məktəblərə verildi. 1998-99-cu ilədək istifadə olunan bu dərsləklər axıradək öz stabilliyini qoruya bilmədi.

Bu dərsləklərin təhlili bir daha göstərdi ki, onlar zamanla ayaqlaşmış, elmi-pedaqoji, psixoloji, metodik-didaktik və poliqrifik tələblərə cavab vermir. 1989-1991-ci illərdəki riyaziyyat proqramı (I-IV siniflər) "sovet dövrü proqramı", "rus proqramı" adlansa da, ondan yalnız respublikada deyil, Şərqi Avropanın bir sıra ölkələri, o cümlədən Polşa, Macarıstan, Çexiya, Slovakiya və b. ölkələrdəki ibtidai siniflərdə də cüzi dəyişikliklərlə istifadə edilirdi. Müstəqillik illərində ilk dəfə 1995-ci ildə təsdiq edilmiş yeni riyaziyyat proqramı keçid dövrü üçün hazırlansa da, buradakı uyğunsuzluqlar müəllimləri yenə də qane etmirdi. Azərbaycan məktəbləri üçün çap olunan ilk ibtidai sinif dərsləkləri (N.Sadiqov "Riyaziyyat – 1", "Maarif" 1995; N.Sadiqov və b. "Riyaziyyat – 2", "Öyrətmən", 1995; Ə.Əliyev və b. "Riyaziyyat – 3" "Maarif" 1995; Ə.Əliyev və b. "Riyaziyyat – 4", "Maarif" 1995) hələ stabil dərslək kimi özünə haqq qazandıra bilmirdi, çünki bu dərsləklər də eksperimentdən keçirilmədi. Müəllimlər bu dərsləklərdə istədiklərini tapa bilmədilər.

Hamı təsdiq edirdi ki, bu dərsləklər şagirdlərin müstəqilliyini təmin etmir, onların məzmunu və tərtibi prinsipləri də qüsurludur. Həm də bunlar Moskvada çap olunan

“Matematika” (I-IV siniflər) dərsləklərindən çox da fərqlənmirdi. Bəzən isə onların açıq-aşkar təkrarı idi. Bəzi mətnlər, şəkillər olduğu kimi saxlanmışdı. Mətbuatda gedən məqalələrdə bu vəziyyət haqqı tənqid edilir və mübahisələr çoxalır. Bunun səbəblərini araşdırırlar belə bir qənaətə gəlirdilər ki, əsas səbəb respublikamızda riyaziyyat dərsləklərinin yazılması ənənəsinin olmaması və dərsləklərin yazılmasına pəşəkər mütəxəssislərin cəlb olunmamasıdır.

Məqalə müəllifləri xalqımızın milli dəyərlərini, milli mentalitetini özündə əks etdirən və müstəqil dövlətimizin təhsil sistemində uyğun gələn dərsləklərin hazırlanması məsələsini qaldırırdılar. Artıq bu ciddi problemi həll etmək vaxtı da yetişmişdi.

Milli təhsil quruculuğu sahəsində başlanan işlər, dünya təhsil təcrübəsini öyrənmək istiqamətində atılan addımlar yeni təhsil sisteminin təşəkkül tapmasına təminat verirdi. Həyata keçirilən tədbirlər təhsil sahəsində yeni ideyaların meydana çıxmasına, təhsilin forma və məzmunca yeniləşməsinə, dünya təhsil sistemində inteqrasiya olunmasına geniş imkanlar açdı. Bu imkanlar öz ifadəsini dərsləklərdə tapmalı idi. Bu vəzifənin yerinə yetirilməsi üçün ilk növbədə ibtidai siniflərdə riyaziyyatın tədrisinin yaxşılaşdırılması, dərsləklərin yeniləşdirilməsi və təkmilləşdirilməsi tələb olunurdu. Nəzərə alınmalı idi ki, “riyaziyyatın tətbiq sahələri sonsuzdur” (akad. A.N. Kolmoqorov).

Bu baxımdan islahata qədərki dövrdə respublikamızın təhsil sistemində istifadə olunan ibtidai siniflərin riyaziyyat dərsləklərinin yarırsızlığı barədə mətbuatda gedən geniş müzakirələrdə haqqı fikir və iradlar çox idi. Onların müəllifləri əsasən riyaziyyatın tədrisi metodikası sahəsində fəaliyyət göstərən alim-metodistlər, elmi işçilər, fəal, təcrübəli müəllimlər idi.

Bu müzakirələrdə ən ciddi tənqid obyektinə yenə də, 70-ci illərdə olduğu kimi ibtidai siniflərin riyaziyyat dərsləkləri idi. 1998-ci ildə aparılan geniş müzakirələrdə bu dərsləklər haqqında yazılan tənqidi qeydlər və qüsurlar aşağıdakı kimi qruplaşdırılmışdı:

- elmi-pedaqoji səhvlər, sistemsizlik və proqrama uyğunsuzluq;
- dərsləklərin çapa pis vəziyyətdə hazırlanması (bura dərsləklərin bədii tərtibatı, redaktəsi, texniki redaktəsi və s. daxildir);
- dərsləklərin poliqrafik icrasının (çapının) aşağı səviyyədə olması.

Yaxşı haldır ki, qüsurları və çatışmazlıqları göstərənlər onların aradan qaldırılması yollarını da göstərirdilər. Təkliflər də aydın idi: – mükəmməl, proqrama uyğun keyfiyyətli dərsləklər yazılmalıdır. Həm də dərslək çapa yaxşı hazırlanmalı; onların poliqrafik icrası (çapı) yaxşılaşdırılmalıdır.

Əlbəttə, bu yazılarda mövcud dərsləklərin bu vəziyyətə düşməsinin kökləri də göstərilirdi. Artıq keçmiş SSRİ dövründən fərqli olaraq indi dərsləklər ölkəmizdə hazırlanır və nəşr olunurdu. Yaxşı ki, bu tənqidlər bəzi qüvvələri hərəkətə gətirdi və 1991-ci ildən başlayaraq ibtidai siniflər üçün milli dərsləklərin yazılmasına təşəbbüslər göstərildi.

Təhlil və araşdırmalar göstərir ki, respublikamızda 1992-1993-cü ildə hazırlanan ibtidai siniflərin riyaziyyat dərsləkləri zəif olsa da, onlar haqqında mətbuatda ardıcıl tənqidi yazılar verilmirdi, əvvəlki canlanmalar hiss olunmurdu. Yalnız 1998-ci ildə, islahata keçid ərzində fəallıq bir qədər artdı və bu dərsləklərin tənqidinə dair kəskin yazılar dərc olundu.

Tədqiqat və araşdırmalar göstərir ki, dərsləklərdə pedaqoji tələblər gözlənilmədiyindən şagirdlərin böyük bir qismi ümumiləşdirmə, müqayisə bacarığı tələb edən

suallara cavab verə bilmir, əqli nəticələri əldə etdikləri nəzəri biliklər əsasında izah etməkdə çətinlik çəkirdilər. Dərsliklərdə hər dərs üçün, eləcə də dərslər sistemi üçün təkrar materialların nəzərdə tutulması dərsliklərin istifadəyə tam yararlı olmasına əsas vermirdi.

O zaman "Azərbaycan müəllimi" qəzetində prof. Z.Qaralov və fizika-riyaziyyat elmləri namizədi Ə.Osmanlının "Yeni nəsli müasir və milli dərslilər görəkdir" məqaləsi dərc olundu. Bu məqalədə mövcud vəziyyət təhlil olunur və öz konkretliyi ilə digər məqalələrdən fərqlənirdi. Burada ümumtəhsil məktəblərinin birinci sinfi üçün "Riyaziyyat" dərslilərində (N.Sadiqov, Z.Osmanov) nəzərə çarpan həm məzmun, həm də bədii tərtibatla bağlı qüsurlar və çatışmazlıqlar ətraflı və kəskin tənqid olunurdu. Müəlliflərin bu yazısı müəllimlər tərəfindən rəğbətə qarşılandı. Orada deyilirdi ki, "Riyaziyyat – I" dərsliyi (N.Sadiqov, Z.Osmanov) 1989-cu ildə Moskvada nəşr olunan M.I.Moro və S.V.Stepanovanın "Matematika – I" dərsliyinin demək olar ki, eynidir. Kitabın 80 faizdən çoxu dəyişdirilmədən saxlanmışdır. Ona görə də bu dərslilər "İbtidai siniflərin proqramları"na da (Baki, 1996) uyğun gəlmirdi. Düzdür, bir çöx hallarda tərcümə zamanı bəsit "kosmetik" dəyişikliklər edilmişdi. Məqalədə bu dərsliyin 41 qüsuru göstərilmişdir. Müəlliflər tələb edirdi ki, "Riyaziyyat – I" kitabının nəşri dayandırılın, yeni milli, stabil dərslilik yaradılın və elə rus dilinə də bu dərslilər tərcümə edilsin. "Riyaziyyat – I" dərslilərini yaranmasından xeyli vaxt keçirdi. Bu dərslilik hələ 1992-ci ildə "Maarif" nəşriyyatına göndərilmiş və cəmi 5 ay ərzində çap edilmişdi. Xatırladıq ki, o zamanki göstəriş əsasən 1992/93-cü dərs ilinə I sinif dərslilərini mütləq latın qrafikalı əlifbada çap edilməli idi. Dərsliyin belə tələsik nəşri bir sıra yeni nöqsanların da buraxılmasına səbəb olmuşdu.

"Riyaziyyat – 2" ("Təhsil", 1997) dərsliyi də ciddi tənqid olunurdu. Burada da dərsliyə 31 irad göstərilmişdi. Məqalədə deyilirdi: "Kitab çox başdansıvdu yazılıb, heç bir ciddiyyət gözənilməyib". "Riyaziyyat – 3" dərsliyi (Ə.Əliyev, A.Nuruşov) 1997-ci ildən başlayaraq üç dəfə nəşr olunmuşdur. Məqalədə buna da 29 irad tutulmuşdu. Məqalə müəllifləri bu qənaətə gəlirdi ki, "Elmi və pedaqoji cəhətcə aşağı səviyyədə olan "Riyaziyyat – 3" dərsliyi müasir tələbləri əks etdirən, elmi-metodik cəhətdən mükəmməl dərsliliklə əvəz olunmalıdır. "Riyaziyyat – 4" dərsliyi (Ə.Əliyev, A.Nuruşov, "Maarif", 1997) isə 6 dəfə nəşr olunsada, I-III sinif dərslilərində tutulan iradlar buna da şamil olunurdu: "Dərslilik lakonik deyil, çöx zaman fikirlər ifadə olunarkən riyazi məntiq və dil qaydaları pozulmuşdur". Bu dərsliyə də 22 irad tutulmuşdu. Tənqidi qeydlərdən belə nəticə çıxarılırdı ki, bu dərslilik də V sinif dərsliyi üçün körpü rolunu oynaya bilmirdi. Orada deyilirdi: "İlk baxışda orijinal görünən dərslilik əslində rus dilində olan kitabın uğursuz dəyişikliklər aparılmış qeyri-mükəmməl tərcümə variantıdır". lakin vəziyyət tələb edirdi ki, proqram və dərslilər üçün müəllimlər seçiləndə prinsiplilik göstərilməmişdir, dərslilərini yazmağa yalnız hərtərəfli hazırlığa malik, peşəkar mütəxəssislər cəlb olunmalıdır. Müstəqillik dövründə orijinal proqram və dərslilərini yalnız belə mütəxəssislər yarada bilərdilər. Xatırladıq ki, 1992-ci ildə bu məsələni "inqilabi yolla" 3-4 ay ərzində həll etmək qərara alınsada, tələm-tələsik, müzakirələr keçirilmədən hazırlanan proqram və dərslilər də uğursuz oldu. Bununla da, yuxarıda deyildiyi kimi, dünya təhsil standartlarının təhsil quruculuğu təcrübəsinə, peşəkar mütəxəssislərin, xüsusən bu sahə ilə məşğul olan alimlərin fikirlərinə, pedaqoji-psixoloji elmlərin fundamental

nəailiyyətlərinə, keçid dövrünün tələblərinə məhəl qoymadan meydana çıxan proqram və dərsliklər müəllimlərin istifadəsinə verildi.

Bir daha yada salmalıyıq ki, Azərbaycan öz müstəqilliyini elan edəndən az sonra latın qrafikalı əlifba ilə bağlı qanun qəbul edilən kimi heç bir hazırlıq aparılmadı. 1992-1993-cü dər ilindən dərsliklərin nəşrində latın qrafikalı əlifbaya keçildi. Aydın ki, mövcud dərsliklər nə ideoloji baxımdan, nə də nəşr cəhətdən daha istifadəyə yaramırdı. Təhsil Nazirliyi yeni "Təhsil Qanunu"na müvafiq olaraq ilk növbədə dərsliklərin yeniləşdirilməsindən, milli müstəqilliyin verdiyi imkanlar əsasında ilkin olaraq ibtidai siniflər üzrə dərsliklərin yaradılmasına başladı. Çünki məktəb daha köhnə proqram və dərsliklərlə işləyə bilmirdi. Qeyd etməliyik ki, ümumtəhsil məktəbləri üçün yeni proqram və dərslik yaradıcılığı sahəsində, xüsusən dəqiq elmlər üzrə təcrübə və milli konsepsiya da yox idi. Məktəblər isə səbirsizliklə proqram və dərslik gözləyirdi. Belə bir şəraitdə istər-istəməz bu işin sürətləndirilməsi tələb olunurdu. Görülmüş işlərin nəticəsində 1992-1998-ci illərdə 31 adda proqram və 166 adda dərslik və dərs vəsaiti yeniləşdirildi. Bu dərsliklərin 80 faizini humanitar, 20 faizini isə təbiət-riyaziyyat profilli fənlər təşkil edirdi. Bunların çoxu, əsasən, keçid dövrü üçün nəzərdə tutulmuş sınaq dərslikləri idi. Düzdür, bu yeni dərsliklər istər məzmun, istər elmi-metodik, istərsə də poliqrafik baxımdan mövcud standartlara uyğun stabil dərsliklər səviyyəsində deyildi. Onlar ilbəl təkmilləşdirilməli idi. Ona görə də bu dərsliklərdə milli və ümumbəşəri dəyərlər özünə yol tapmasa da, hələ metodik və tərtib baxımından nöqsanlı idi. Mətbuat səhifələrində gedən mübahisələrə yekun kimi 1999-cu ildə prof. Z.Qaralov və Ə.Osmanlı tərəfindən "Kiçik riyaziyyatın böyük bəbəkləri" kitabı nəşr olundu. Kitabın müəllifləri öz niyyətlərini belə izah edirdilər: Məktəb dərslikləri dövlət üçün strateji baxımdan ən mühüm məsələlərdən biridir, ibtidai siniflər üçün riyaziyyat dərslikləri bu tələblərə cavab vermir. Mübahisələrə son qoymaq üçün Təhsil Nazirliyində 9 nəfərlik xüsusi komissiya yaradıldı. Bu komissiya qərara gəldi ki, I-IV siniflər üçün riyaziyyat dərslikləri tədrisə yaramır. Komissiya tərəfindən 1999-2000-ci dər ilinə Z.Qaralov, Ə.Osmanlı və V.Məmmədovun ibtidai siniflər üçün hazırladıqları orijinal riyaziyyat dərsliklərinin məqbul saydı. Habelə, onların hazırladıqları "İbtidai siniflərdə riyaziyyat proqramı", iki hissədən ibarət və hərsi 140 səhifəlik "1-ci siniflərdə riyaziyyat" vəsaiti də təsdiq olundu və bununla da ilk dəfə yeni dərslik komplekti yaratmaq təcrübəsi yarandı.

2000-2001-ci tədris illərində Azərbaycanın ibtidai sinif müəllimləri üçün ilk dəfə tədris prosesi üçün çox vacib olan bir vəsait də əldə etdilər. 2001-ci il sentyabrın 20-də Təhsil Nazirliyində "Pedaqogika" nəşriyyatının həmin ərsədə kütləvi tirajla çapdan buraxdığı "İbtidai siniflərinin stolüstü kitabı" təqdim olunurdu. Bu kitab bir sənə metodik vəsaitlərin sıradan çıxmasına güclü təsir göstərdi. Təhsil mütəxəssisləri tərəfindən dərhal yüksək qiymətləndirilən bu vəsait prof. Z.Qaralov və prof. A.Mehrabovun elmi məsləhətçiliyi ilə prof. Y.Kərimov, N.Nəcəfov, Ə.Osmanlı tərəfindən işlənilib hazırlanmışdır. Bu vəsait indiyə qədər mövcud olan pərakəndəliyə son qoydu. Müəllimlər bir çox çətinliklərdən xilas oldular.

Bütün bunlar nəzərə alınaraq, 1998-ci ildən dərsliklərə yenidən nəzər salındı və ilk növbədə I-IV siniflər üzrə "Riyaziyyat" dərsliklərinin yeniləşdirilməsi zəruri sayıldı. Pedaqoji elmlər doktoru Z.Qaralovun başçılığı ilə müəlliflər qrupu (Ə. Osmanlı, V.Məmmədov) bu çətin məsələni öz üzərinə götürdül.

Dərslük müəlliflərinin səriştəliliyi və yaradıcılıq bacarığı tezliklə bu sahədəki işlərə müsbət təsir etdi. Bu yeni dərslüklərin üstünlüyü, biliklərin düzgünlüyü, dilin səlisliyi, biliyin sadədən mürəkkəbə doğru inkişafı, mümkün qədər sadə modellər əsasında riyazi təfəkkürün ardıcıl inkişafına yönəldilən qanun və qanunauyğunluqların sistemli verilməsində idi. Həm də I-IV sinif dərslükləri ilə V-XI sinif dərslükləri arasında dərindən vəhdət, varislik prinsipi də gözlənilmişdi. Bununla yanaşı I-IV siniflərin "Riyaziyyat" dərslükləri ilk dəfə sınaq dərslükləri kimi çap olundu və müxtəlif mərhələlərdə müzakirələrdən keçirildi. Nəticələr qaneedici oldu. Ona görə də Təhsil nazirliyinin 16.02.2001-ci il tarixli 150, 151, 152, 153 nömrəli əmri ilə I-IV siniflərin "Riyaziyyat"ı dərslük kimi təsdiq edildi. Beləliklə də, sınaq dövründə özünə yer tutaraq stabilləşdi və sonrakı illərdə ardıcıl olaraq "Pedaqogika" nəşriyyatında çap olundu.

Z.Qaralov, Ə.Osmanlı və V.Məmmədovun "Riyaziyyat" dərslüklərinin istifadəyə verilməsindən (1999) xeyli müddət keçsə də, bu dərslüklər barədə hələ əsaslı tənqidi qeydlər olmamışdır, çünki ilbət bu dərslüklərdəki bəzi qüsurlar düzəldilmiş, təkmilləşdirilərək ardıcıl nəşr olunmuşdur. Ötəri yazılar isə bu gün də dərslüklərin məziyyətini azaltmır.

Z.Qaralov, Ə.Osmanlı və V.Məmmədovun I-IV siniflər üçün riyaziyyat dərslükləri riyaziyyatın məktəblərimizdə sistemli öyrədilməsi istiqamətində mühüm addım olmuşdur. Müəlliflər tərəfindən ibtidai siniflər üçün tərtib edilmiş riyaziyyat dərslükləri, riyaziyyatdan iş dəflərləri və digər metodik vəsaitlər bu fənn üzrə tədris komplektinin ən yaxşı nümunələrindəndir. Ədalət naminə deyilməlidir ki, bu vəsaitlər riyaziyyat təlimində yaranmış pərakəndəliyin aradan qaldırılmasına kömək etmişdir. Bütün bunlar isə, ölkənin gələcək inkişafını və tərəqqisini təmin edəcək yüksək intellektual səviyyəli, elmi dünyagörüşlü gənclərin yetişdirilməsinə öz müsbət təsirini göstərmişdir.

Pedaqoji elmlər doktoru, professor Zahid Qaralovun rəhbərliyi ilə hazırlanan bu dərslüklər yeni baza tədris planları, onlara uyğun hazırlanıb təsdiq olunmuş "İbtidai siniflərin riyaziyyat proqramı"na uyğun olduğundan bu dərslüklər təhsil islahatının ibtidai mərhələsində əhəmiyyətli dərəcədə rolu olan bir iş kimi qiymətləndirilməlidir. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, ibtidai siniflərin riyaziyyat dərslüklərində ilk dəfədir ki, müəlliflər hər uşağın riyaziyyata maraq və meyllərinin, fiziki və zehni imkanlarının, psixoloji xüsusiyyətlərinin təlim prosesində maksimum nəzərə alınmasına, onun istəyinə və imkanlarına görə diferensiallaşdırılma prinsiplərinin reallaşdırılmasına xüsusi diqqət yetirmiş.

Yuxarıda deyildiyi kimi, I-IV siniflərin riyaziyyat dərslüklərində varislik də gözlənilmişdir. Şagirdlərin V sinifdə öyrənəcəkləri riyaziyyat kursu ilə ibtidai məktəb riyaziyyat kursu arasında əlaqə və ardıcılığı təmin etmək məqsədilə müvafiq pedaqoji tələblərə riayət edilmişdir. V-XI siniflərin "Riyaziyyat" proqramı bu baza üzərində qurulmuşdur.

Dərslüklər həm də rəngarəng, poliqrafik cəhətdən cəlbedici tərtib olunmuş və indi bunlar milli, stabil dərslüklər kimi Azərbaycan ümumtəhsil məktəblərinin ibtidai siniflərində uğurla istifadə olunur.

2007-ci ildən sonra yaradılan dərslüklərdə bu prinsiplərin əsas götürülməsi başlıca məqsəd kimi qəbul edilmişdir.

YARADICI ALİM, BACARIQLI NAŞİR

Jurnalımızın redaksiya heyətinin üzvü Ələvsət Osmanlının 50 yaşı tamam olmuşdur.

Ələvsət Cəlal oğlu Osmanlı 1956-cı il iyun ayının 9-da Gürcüstanın Bolnisi rayonunun Dəmirli kəndində dünyaya göz açmışdır. O, orta təhsilini kənddə başa vurduqdan sonra 1974-cü ildə Bakı Dövlət Universitetinin mexanika-fizika fakültəsinə daxil olub. 1979-cü ildə oranı müvəffəqiyyətlə bitirib. Fizika-riyaziyyat elmləri namizədidir.

Elə müdafiə etdiyi vaxtdan ibtidai siniflər üçün riyaziyyat dərsləkləri onun diqqətini cəlb edib.

Bu maraqlı qısa müddətdə onu pedaqoq kimi formalaşdırıb. Prof. Z.Qaralov və V. Məmmədovla birlikdə I-IV siniflər üçün riyaziyyat dərsləyi və dərslə vəsaiti yazan Ə. Osmanlı bir neçə ildən sonra həmin sahənin bilicisi kimi tanınmışdır.

Dərsləklərin hamısı rus dilinə, I sinfin dərsləyi isə həm də gürcü dilinə tərcümə olunmuşdur. Müəllifi olduğu kitabların tirajı 3 milyonu keçib.

Ə. Osmanlı ibtidai siniflərdə bütün fənlər üzrə tədris kompleksinin (proqram, dərslək, dərslə vəsaiti, dərsləyə metodik rəhbərlik, müəllim üçün metodik göstərişlər, şagirdlər üçün testlər, didaktik material, əyani vəsait və s.) hazırlanması haqqında düşünən və bu istiqamətdə yorulmadan çalışan təhsil işçilərindən biridir. Riyaziyyat dərsləkləri ilə əlaqədar metodik vəsaitlər, iş dəftərləri, testlər Ə. Osmanlının araşdırmaq, düşünmək, yeni tələblərə cavab verən didaktik materiallar hazırlamaq bacarığını üzə çıxardı.

Ə. Osmanlı I-IV siniflər üçün «Həyat bilgisi» dərsləklərinin müəlliflərindən biridir. «Əlifba» dərsləyinin yeni layihəsinin tərtibində də Ə. Osmanlı iştirak etmişdir. Bütün bunlar onun ibtidai təlimin məzmununa, pedaqoji elmlərə nə qədər yaxınlaşdığını sübut edir.

Ə. Osmanlı bir nəşir kimi də çox iş görür. Nəşriyyat son zamanlar Heydər Əliyev Fondu ilə birgə «Təhsilə dəstək» proqramı çərçivəsində respublikanın təlim gürcü dilində olan məktəbləri üçün dərsləklər hazırlamışdır. Artıq gürcü dilində «Dedaena» («Əlifba»), «Riyaziyyat», «Həyat bilgisi» dərsləkləri çap olunub. Təlim rus dilində olan məktəblər üçün respublikamızda ilk dəfə «Azbukə» və I sinfin «Çteniya» dərsləyi də bu nəşriyyatda çap olunub.

Hörmətli yubilyara möhkəm cansağlığı və yaradıcı əməyində uğurlar arzu edirik.

Redaksiya